

ХУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙ

**ФУТУВВАТНОМАИ
СУЛТОНИЙ**

ёхуд жавонмардлик тариқати

**Форс - тожик тилидан,
Нажмиддин Комилов таржимаси**

ТОШКЕНТ

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ХАЛҚ МЕРОСИ НАШРИЁТИ

86.3
X 98

Хусайн Воиз Кошифий Футувватномаи Султоний ёхуд жа-
вонмардлик тариқати. Форс-тожик тилидан Н. Комилов таржи-
маси. Т., А. Қодирӣ номидаги халқ мероси нашриёти, 1994, 112 б.

МУҲТАРАМ КИТОБХОН!

Хусайн Воиз Кошифий Шарқнинг машҳур алломаларидан би-
ридир. У ахлоқ, тарих, тасаввуф, нуҷум (астрономия), риёзиёт,
фикҳ соҳаларига доир қирқдан ортиқ асар яратди.

Кошифийнинг тақдим этилаётган ушбу «Футувватномаи сул-
тоний» рисоласи «Ахлоқи Муҳсиний», «Рисолаи Ҳотамия» асар-
лари сингари беш юз йил давомида ахлоқ ва одоб дастури сифа-
тида қўлдан-қўлга ўтиб, зўр қизиқиш ила ўқиб келинган. Бу но-
дир рисола бағоят катта тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Форс-тожик тилидан
Нажмиддин КОМИЛОВ таржимаси

Муҳаррир: Муҳсин УМАРЗОДА

ББК 86.3

К 4702620100—64 97—94
М 361 (04)—94

© А. Қодирӣ номидаги халқ мероси
нашриёти, 1994 йил.
© Нажмиддин Комилов, таржима,
1994 йил.

ISBN5—86464—115—3

МАРДЛИК ДАСТУРИ

(Сўз боши ўрнида)

Умрни дўстлар хизматига бағишлаш, фақат яхшиликни ўйлаб, яхшилик қилишдан чарчамаслик, эзгу хулқ-атворга эга бўлиш, борини ўзгалар билан баҳам кўриш, муҳтожларга ёрдам бериш, пиру устозлар, дўст-биродарлар номуси, шарафини ҳимоя этиш, зоҳиран ва ботинан пок юриб, покиза инсонлар суҳбатини қозониш... Бу ҳаёл ёки афсона эмас, бирон бир бадий асарнинг идеал қаҳрамони хусусиятлари ҳақида гашираётганимиз ҳам йўқ. Шундай сифатларни ўзида мужассамлаштирган инсонлар бизнинг тарихимизда бўлган. Улар аҳён-аҳёнда учрайдиган алоҳида ноёб шахслар ҳам эмас эди, улар кўп эдилар, жамоа бўлиб уюшиб, ўз эзгу ниятларини амалга ошираддилар. Уларни жавонмардлар, ахийлар ёхуд фатийлар деб атардилар. Қадимий Хуросон, Мовароуннаҳр шаҳарларида Х асрдан бошлаб, жавонмардлик ёки футувватчилик ҳаракати анча кенг ёйилган эди. Футувватчилар муайян қоида-талабларга риоя этар, маънавий ва жисмоний етуликка интилар, қаердаки бўлмасинлар, нима иш билан шуғулланмасинлар, мардлик ва олижаноблик намунасини кўрсатар, зулм ва ҳақсизликка қарши курашардилар. Улар наздида дунё бойлиги эмас, инсон қадри устун турган, олтин-кумушни жавонмардлар назар-писанд қилмаганлар, балки уни маънавийёт тараққиёти учун бир восита деб қараганлар, ҳолос. Араб сайёҳи Ибн Батута (XIII аср) «Сафарнома» китобида ёзади: «Мен дунёни кезиб, бундай одамлар (яъни жавонмардлар)дан кўра эзгу ниятли ва эзгу хулқли кишиларни кўрмадим. Шероз ва Исфаҳон аҳолиси гарчи ўзларини жавонмардларга ўхшатсалар-да аммо улар (яъни Хоразм ва Мовароуннаҳр жавонмардлари) гариб-мусофирларни сийлаш ва меҳмондорликда улардан баланд турадилар. Уларни (жавонмардларни) Ироқда шотир, Хуросонда сарбадор, Мағрибда (Андалусияда) сукра дейдилар. Уларга тобеъ жойларда адолат расми шундай ривожланганки, уларнинг лашкаргоҳлари, хоналарида олтин ва кумуш тангалар ерга сочилиб ётади ва эгаси топилмагунча ҳеч ким бу пулларга тегмайди».

Жавонмардлар оддий халқ ичидан чиққан ҳунармандлар, сипоҳийлар, кўчаларда томоша кўрсатувчи халқ театрлари вакиллари, паҳлавонлар, қизиқчилар ва бошқа тоифалардан ташкил топган. Уларнинг ҳар бирининг ўз жамоаси, пири, таълим берувчи устозлари, йиғиладиган жойлари бўлган. Пирга қўл берган ва устоз олдида аҳду паймон қилиб, мардлик белбоғини белига боғлаган жавонмард бир умр ўз аҳдига содиқ қолишга интиланган, ўз

шахсий ҳаётини жамоа ҳаёти учун, биродарлари учун фидо этган. Жавонмардлар жамоасига қабул қилинган ёш йигит («фатий» дегани ҳам, жавонмард дегани ҳам ёш, мард йигит маъносини беради) фарзанд деб, унинг белига аҳд белбоғини боғлаган устоз ота деб юритилган. Жавонмардлар шу зайлда бир-бирларининг ака-укалари, биродарлари ҳисобланганлар ва биродар биродари учун жонини беришга тайёр турган. Яна бир араб олими Ибн Ҳавқал Мовароуннаҳр жавонмардлари ҳақида бундай ҳикоя этади: «Мовароуннаҳр халқининг жавонмардлиги шу даражадаки, гўё барчаси бир хонадонда яшаётгандайдилар. Бирортаси бошқасининг уйига борса, ўз уйига киргандай бўлади. Жуда меҳмондўстдилар ва кечаси қеладиған меҳмондан хижил бўлмайдилар, уни танимасалар ҳам ҳеч бир музд-мукофот кутмай, меҳрибонлик кўрсатадилар».

Жавонмардлар мазлумларни зolim шоҳлар, маҳаллий ҳокимлардан ҳимоя қилиш, моддий ёрдам кўрсатишдан ташқари, уюшиб ташқи душманларга қарши курашганлар ҳам. Улар орасидан атоқли лашкарбошилар, халқ қаҳрамонлари етишиб чиққан. Олимлар Абу Муслим, Муқаннаъ, Яъқуб ибн Лайс, Мазайра, Маҳмуд Таробий каби араб, мўғул босқинчиларига қарши жангларда бошчилик қилган қаҳрамонларни жавонмардлар вакили деб ҳисоблайдилар. Ибн Бутутанинг сарбадорларни жавонмардлардан деб айтиши ҳам шунини тасдиқлайди. Бироқ, шунини ҳам айтиш керакки, X—XIII асрларда феодал ҳокимларга қарши, кўчманчи қабилаларнинг талончилик юришларига, шаҳар ҳунармандларининг норозилигини ифодалаган жавонмардлик ҳаракати аста-секин XV асрларга келиб, ўзининг муқобиллик кўрсатиш кучини йўқота боради, яъни ҳоким синфларга муҳолифликдан барча табақа-тоифаларни уюштирувчи ҳаракатга айланади. Энди фақат ўртаҳол ҳунармандлар, савдогарлар, санъат ва адабиёт аҳли эмас, шаҳзодалар, бойлар, амир ва амирзодалар ичидан ҳам футувватга аъзо бўлиш, унинг қоида-низомларини қабул қилишга интилиш пайдо бўлади. Лекин, шунга қарамай, барибир футувватнинг асосини шаҳар ҳунармандлари ташкил этар эди.

Футувват ҳақида араб ва форс тилларида ёзилган китоблар анча, бундан ташқари, машҳур пандномалар, тасаввуф ҳақидаги рисолаларда ҳам жавонмардларнинг расму русуми, одоби хусусида фикрлар келтирилади. XV асрда Ҳиротда яшаган атоқли тожик ёзувчиси Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Футувватномаи султоний» номли рисоласи бу илмнинг кўп қоида-низомларини қамраб олгани, содда ва раvon тилда ёзилгани билан ажралиб туради. Воиз Кошифий «Ахлоқи Муҳсиний», «Анвори Суҳайлий», «Рисолаи Ҳотамия», «Лавомеъул қамар», «Лўбби лубоби Маснавий», «Маҳбубул зуҳал», «Вадоеъул афкор фи саъоеъул ашъор», «Тафсири Ҳусайний», «Жавоҳирот тафсир» каби китобларнинг

муаллифидир. Сўзамол ва ҳофизали воиз, ҳар томонлама билимдон Кошифий Алишёр Навоийнинг мухлиси ва дўсти бўлган, ўзининг иккита тафсири, яъни «Тафсири Ҳусайний» ва «Жавоҳирут тафсир ал тухфатул Амир» номли асарларини Навоийга бағишлайди. Навоий «Мажолисун нафос»да Воиз Кошифий хусусида ёзади: «Мавлоно зуфунун ва рангян ва пуркор воқеъ бўллубдур. Оз фан бўлгайким, дахли бўлмагай. Хусусан, вазъ, ишпо ва нужумким, анинг ҳаққидур ва ҳар қайсида мутааййин ва машҳур ишлари бор». Навоий Воиз Кошифийнинг олимлик қудратини кўрсатиш учун таъкидлайдики, у «Жавоҳирут тафсир» китобида фақат «Бақара»: сурасини шарҳлаб ҳажми юз жузъ (табоқ)дан зиёд китоб ёзгандир.

«Футувватномаи султоний»да жавонмардлик илми, дастури ва қоида-талаблари билан бирга тасаввуф ҳақида ҳам кўп фикрлар бор. Бошқача айтганда, Воиз Кошифий футувватни тариқатнинг бир бўлаги сифатида олиб қарайди. Бу бежиз эмас, чунки футувват асослари билан тасаввуф ғоялари аксар бир-бирига мувофиқ келади. Футувват ҳам, тасаввуф ҳам инсон ахлоқини поклаш, меҳру шафқат, ҳиммат ва мардлик кўрсатишни тарғиб этади ва бу жиҳатдан илоҳиёт ишқида дунёдан юз ўгирган, жисмини маънавий камолот йўлига қурбон этган дарвеш билан биродарлик, фидойилик удумига содиқ жавонмарднинг мақсадлари мос эди. Тасаввуфнинг тавба, сабр, қаноат, парҳез, ботиний таҳорат каби талаблари футувватчилар томонидан қабул қилиниб, амалий-ҳаётий қоидаларга айлантирилади. Жавонмард — Аллоҳнинг номини тилидан қўймайдиган, ҳамиша тоат-ибодат билан шугулланадиган киши бўлиши кераклиги «Футувватномаи султоний» китобида қайта-қайта таъкидланади. Хуллас, тасаввуф футувватда юксақ ғояларнинг амалий-ижтимоий татбиқини кўрган бўлса, футувват тасаввуфда назарий-эътиқодий тақзаминни топган эди.

Ҳусайн Воиз Кошифий пир-муридлик одоби, хирқа ва кулоҳ кийиш тарбиблари, белбоғ боғлаш, қасамёд этиш удуми ва маросимлари ҳақида, футувватчиларнинг турли бурчлари, вазифалари, касб-кори хусусида гапиради. Асар савол-жавоб тариқасида оммавий китобхонга мўлжаллаб тузилган.

«Футувватномаи султоний» асарини биз атоқли тожик олими Қурбон Восеъ тайёрлаган нашрдан фойдаланиб, таржима қилдик. 1991 йилда Душанбеда «Адиб» нашриёти чоп этган бу нашрда асарнинг ўн икки бобидан етти боби мавжуд, асар матнининг ичидан ҳам қисқартирилган жойлар бор. Бу нарса, табиийки, ўзбекча таржимада ҳам акс этди.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор

ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНИЙ

Ушбу (китоб) футувват аҳлининг йўриғи ва паҳлавонлик аҳду вафоси қоидалари, кулоҳ ва хирқа кийиш одоби, ҳар бир фирқа (гуруҳ)нинг расму одатлари баёни, шайхлик ва муридлик, пиру шогирдлик қоида-шартлари, муридга раҳнамолик қилиш дастури, таълиму такмили ҳақидаги рисоладурким, (уни) фақирули ҳақир, беҳад нуқсонли Хусайн ал Кошифий машҳур ва мўътабар китоблардан фойдаланиб, таълиф ипига тизди ва ҳам унга «Футувватномаи султоний» деб от қўйди. Бу рисола муқаддима, ўн икки боб ва хотимадан иборат. Муқаддима футувват илмининг шарафи ҳақидадир ва бу илмнинг мавзуй, «футувват» (сўзининг) луғавий маъноси, истилоҳий мазмуни уч фаслда баён этилди.

Б и р и н ч и ф а с л. Ушбу илмнинг шарафи ҳақида

Билгилким, футувват илми шариф-мўътабар илмлардандир ва тасаввуф билан тавҳид илмининг бир бўлагидир. Ва оламнинг улур зотлари бу илмда кўп китоблар битибдирлар ва унинг таърифи, камоли ҳақида кўп саҳифаларни қоралаганлар... Чунончи, «Қавоидул футувват («Футувват қоидалари») номли китобда мана бу байтларни Фаридиддин Атторга нисбат берибдирлар:

Кўнгил кўзи футувват бирла равшан,
Ва жон боғи футувват бирла гулшан.
Агар сен ушбу илми забт этарсан,
Сафо офтобидай балқиб кетарсан.

¹ Шеърларни Н. Комилов таржима қилган. (Муҳар.)

Ва яна «Одобул футувват» («Футувват одоби»), «Орифул масриф» («Орифлар фойдаси»), «Мирсодул аъбод» («Бандаларнинг мушоҳада қиладиган жойи»), «Ҳадиқатул ҳақиқат» («Ҳақиқат боғчалари») номли рисолалар, шунингдек, Жомийнинг «Рисолаи сайр», Зариа Исфаҳонийнинг «Зодул ахира» («Охират озуқаси»), Шайх Атторнинг «Тазкиратул авлиё» каби китоблари мавжуд бўлиб, уларда бу шариф илм — футувватнинг зикри ва бу сифатга мушарраф кишиларнинг таърифи берилган.

Иккинчи фасл. Бу илмнинг мавзуи ҳақида

Билгилким, ҳар илмнинг ўз мавзуи бор ва унда ўша илмнинг моҳияти, ҳодиса-қоидалари хусусида баҳс боради. Чунончи, тиб илмида инсоннинг бадани мавзу бўлиб, кишининг саломатлиги ёки касаллик сабаблари ўрганилади. Бас, бу муқаддимадан равшан бўладики, футувват илмининг ўз мавзуи бор, бу мавзу — инсон руҳи ҳисобланади. Зеро инсоннинг руҳини тарбиялаш, парварош этиш орқали уни гўзал ва ҳамида хулқ-атворли, фазилатли қилиб етиштириш мумкин. Аммо инсон руҳи тадқиқи ва ахлоқ мартабалари баёни ушбу мухтасар рисолага сифмайди, бундан ташқари ҳар бир илмнинг баҳс этадиган (ўзига хос) масалалари бор, барча илмлар шу тарзда бир-бирига боғланган.

Мазкур рисолада эса футувват илмининг масалалари жамъ этилди ва бу масалалар аксар савол-жавоб тариқасида баён этилди.

Учинчи фасл. Футувватнинг моҳияти, унинг луғавий ва истилоҳий маънолари ҳақида

Билгилким, «футувват» сўзининг луғавий маъноси ёшлик, демак ёш йигитни «фатий» дерлар. Баъзилар бу сўзга изоҳ бериб, футувватни жавонмардлик (жумардлик) деганлар. Истилоҳ (термин) сифатида футувват деб омма орасида яхши сифатлар ва намунали ахлоқ билан машҳур бўлишни айтадилар, шу важданким, бундай одам ҳамиша ахлоқи билан ўз касбдошлари, тоифа-табақаси орасида мумтоз бўлади. Хос таъриф юзасидан эса футувват инсоний фитрат нури зуҳурининг нафсоний белгилар зулматига қарши қуйилиши, (шу зулматни) ёриб ўтишидан иборатдир.

Шундай экан, футувват нима? Футувват элдан яширин бирор иш қилмаслик; ҳамма одамлар билан хушфеълликда яшашдир. Чунки одамларнинг меҳру муҳаббатини эзгу хулқ билан қозониш мумкин ва айтганларидек:

Халқи жаҳонга хуш хулқинг ила маҳбуб бўл,
Жаннат боғига йўл бошловчи шудир, эй дил.

Шунингдек, футувват аҳдга вафо қилмоқдир... zero вафо жавонмардларнинг ишидир ва аҳду паймонни синдириш, аҳдга вафо қилмаслик нуқси виждоннинг нуқсидир.

Белни вафо белбоғила руст эт,
Қўлни вафо эмгагига чуст эт!

Футувват барчани ўзингдан афзал билиш ва ўзини ҳеч кимдан юқори қўймасликдир. Футувват такаллуфни тарк этмоқ ва уйда нима бўлса меҳмон учун ҳозир қилмоқдир:

Боримизни меҳр дастурхонига ҳозир айладик,
Гарчи арпа новию сиркодин ўзга нарса йўқ.

Ҳеч шубҳа йўқки, такаллуфдан аноният (манманлик) ҳиди келади, футувватнинг қуввати эса нафсни енгити, манманлик ва такаббурликни тарк этишдан ҳосил бўлади. Худбинлик — худопарастлик эмас, балки худпарастликдир:

Фоний бўлганлар бақо фарзандидир,
Ўзни севган бутпарастдир, бандидир.

Футувватнинг уч мартабаси бор: аввал саҳоват, яъни бор нарсасини ҳеч кимдан қизганмаслик. Иккинчиси сафо, яъни қалбни кибру ҳаво, гина-қудрат, қасд-ғазабдан покиза, пок туттиш. Учинчиси вафо, яъни, ҳаммавақт халқ хизматида бўлиш. Салмон Форсий (Муҳаммад, алайҳиссаломнинг яқин саҳобаларидан) футувват хусусида деганлар: «Футувват-барчага инсоф-мурувват кўрсатиш ва эвазига ҳеч нарса талаб қилмаслик, яъни бор камчиликлар, айбларни ўзига нисбат бериш, аммо вужудга келган воқеалардан ўзини хорижда ҳисоблаш». Футувват ҳақида бундан бошқа ҳам айтилган гаплар кўп, аммо биз шу билан чекландик.

БИРИНЧИ БОБ

ФУТУВВАТНИНГ МАНБАЪИ, МОҲИЯТИ, ТАРИҚАТ ВА ОДОБ ҲАМДА УНИНГ РУКНЛАРИ ҲАҚИДА

Бу боб тўрт фаслдан иборат.

Биринчи фасл. Футувватнинг мазҳари (моҳияти) ва унинг одоби ҳақида

Билгилким, кимдаки футувват сифатлари намоён бўлса, уни «фатий» дейдилар ва фатийнинг асл луғавий маъноси ёшлик демакдир. Бу сўз ёш йигитга нисбатан ишлатилади. Бас, шундай экан, фатий сўзининг ёш йигитга нисбат берилиши ҳақиқатдир, бундан бошқаси эса мажоз, яъни кўчма маънодадир. Мажозий маънода инсоний фазилатлар нуқтаи назаридан камолот чегарасини забт этган одамга нисбатан қўллайдилар. Ва мажоз дейилишига сабаб шуки, модомики солиҳ (ҳали) нафс ҳаваси тузоғида табиий эҳтиёжлар бандида экан, у гўё гўдакка ўхшайди, нафс мартабасидан тараққий этиб, дил мақомига етишса, балоғат остонасидаги ёш ўспирин қабилида бўлади. Ёш йигитда эса қон қайноқ, бадан қуввати (жисмоний қувват) етарли бўлганидек, жавонмардларда ҳам инсоний камолот (билан бирга) маънавий қувватлар мавжуддир ва ушбу мартабадагига «фатий» дейдилар...

Жавонмардликнинг ниҳояти яхшилик йўлида жондан кечишга тайёр туриш, фидойи қалб эгаси бўлишдир. Хусрав Дехлавий ёзадилар:

Олтин-қумуш ҳада этувчи мардлар кўп,
Жонни фидо этувчилар марддир, мард!

Агар ҳақ гапни айтадиган бўлсак, жавонмардликнинг бутун моҳияти қуйидаги икки сифатда мужассамдир: би-

ри — дўстларга нафъ етказиш, яъни саховат, иккинчиси — дўстларни душман зараридан ҳимоя қилиш, яъни шижоат...

Агар футувватнинг рукнлари (устунлари) нечта деб сўрасалар, ўн иккита деб айт: олтита зоҳирий ва олтита ботиний рукн бор. Футувватнинг зоҳирий рукнлари қуйидагилар: биринчиси ғийбат, ёлгон ва бўҳтон ва беҳуда сўзлардан тилни тийиш. Зероки тилидан халққа озор етмайдиган одамгина футувватга даъво қила олади.

Иккинчи — ножўя, номақбул сўзлар, бўҳтон, ғийбатдан қулоқни беркитиш.

Учинчиси — кўриш ножоиз ҳисобланган нарсалардан кўзни юмиш.

Тўртинчиси — ҳаром нарсалардан, халқ озоридан қўлни тортиш.

Бешинчиси — бориш манъ қилинган ношоиста жойлардан оёқни тортиш. Ҳақорат ва гуноҳга сабаб бўладиган, ғамозлик, ғап ташиш ва зиён-заҳмат, озорга етаклайдиган ишларга қадам қўймаслик.

Олтинчиси — ҳаром овқатлардан оғизни, зинодан аъзонни беркитиш. Зино футувват аҳдини бузиш, ҳаромхўрлик эса футувват риштасини узишдир.

Аmmo олтита ботиний рукнларга келганда, улар мана булардир: биринчиси саховат, яъни тиламасдан бурун ўз маҳалида бағишламоқ оқибатини ўйламаслик, лаёқату қобилиятни андеша қилмаслик.

Иккинчиси — тавозуъ, яъни бошқаларни ўзидан афзал билмоқ, барчага камтар, хожсор муносибатда бўлиш.

Учинчиси — қаноат... Одамлар бошига тушадиган азоб-изтироблар, фалокатлар ортиқча нарсаларга эга бўлиш ҳирсидандир, чунончи Мавлоно Румий деганлар:

Ҳарис кўзи тўярми ҳеч дунёдин?

Қаноат бўлмаса, дур бўлғайми садафда

Тўртинчиси — авф ва марҳамат. Яъни, халққа шафқат кўргизмоқ, кишилар гуноҳини кечирмоқ ва иложи бори-ча уларга яхшилик, мурувват билан муомала қилиш.

Меҳрибон бўл, эй азизим, меҳрибон,

Меҳрибонлик мардликдандир нишон.

Бешинчиси — ҳавобаландлик ва гурурни тарк этиш. Яъни, қанчалик маъқул ва мақбул ишларни амалга ошир-

са ҳам маърур бўлмаслик, зеро Иблис кибру ҳаво туфайли жаннатдан бадарға бўлди.

Олтинчиси — қурб (илоҳиётга яқинлашиш) ва васлат мақомига бутун вужуди, дилу жони билан интилиш. Яъни, кўнгил уйини риёзат супургиси билан чангу ғубор, чиқиндилардан тозалаб туриш, токи кўнгил ишқ султони ўтирадиган тахтга айлансин... зеро, модомики кўнгил дунё тааллуқоти — таъвишлари галвасидан қутулмас эған, у дўст муҳаббатининг маконига айланмайди.

Кўнгул токим тааллуқ зангидин пок ўлмас,
Жамоли зулжалол ғайб пардасидин жило этмас.

Агар футувватнинг шартлари нечта, деб сўрасалар, етмиш битта деб айт: бунинг қирқ саккизтаси вужудий, йигирма учтаси азалийдир.

Аммо вужудийлар (қуйидагилардир): биринчи — ислом, иккинчи — имон, учинчи — ақл, тўртинчи — илм, бешинчи — ҳилм (ҳалимлик), олтинчи — зуҳд (тақво), еттинчи — вараъ (парҳез), саккизинчи — сидқ, тўққизинчи — карам, ўнинчи — мурувват, ўн биринчи — шафқат, ўн иккинчи — эҳсон, ўн учинчи — вафо, ўн тўртинчи — ҳаё, ўн бешинчи — таваккул, ўн олтинчи — шижоат, ўн еттинчи — ғайрат, ўн саккизинчи — сабр, ўн тўққизинчи — истиқомат, йигирманчи — насиҳат, йигирма биринчи — нафс таҳорати, йигирма иккинчи — олиҳимматлилик, йигирма учинчи — сирни яшириш, йигирма тўртинчи — раҳмдиллик, йигирма бешинчи — шариаат риояси, йигирма олтинчи — амри маъруфни бажариш, йигирма саккизинчи ота-она ҳурматини бажо келтириш, йигирма тўққизинчи — устоз хизматида бўлиш, ўттизинчи — ҳамсоя ҳаққини адо этиш, ўттиз биринчи — тилга фақат савобга қаратилган каломни келтириш, ўттиз иккинчи — кўп билиб, оз гапириш, яъни билим мўллигидан сукт сақлаш, ўттиз учинчи — ҳамма жойда ҳалолни талаб қилиш, ўттиз тўртинчи — салом одобини бажо келтириш, ўттиз бешинчи — яхшилар ва поклар билан суҳбатлашиш, ўттиз олтинчи — оқиллар билан суҳбатлашиш, ўттиз еттинчи — шукр қилиш, ўттиз саккизинчи — мазлумларга ёрдам қўлини чўзиш, ўттиз тўққизинчи — етим-есирлар, ёлғиз кишилар аҳволини сўраб туриш, қирқинчи фикрат (ўй-фикр, андиша) ва ибрат кўрсатиш, қирқ биринчи — ихлос билан амал қилиш, қирқ иккинчи — амонатга хиёнат қилмаслик, қирқ учинчи — шайтоний нафсга қарши душманлик кўр-

сатиш, қирқ тўртинчи — инсоф чизигидан чиқмаслик, қирқ бешинчи — ризо-розилик ҳиссини йўқотмаслик, қирқ олтинчи — касалларни кўришга бориш, қирқ еттинчи — ножинс ва нокаслардан узоқ туриш, қирқ саккизинчи — доимий зикр билан банд бўлиш (худонинг номини тилга олиб туриш).

Аммо парҳез қилинадиган (яъни манъ этиладиган) ишлар қуйидагилардир: биринчи — (пирга) қарши бориш, иккинчи — қабиҳ сўз сўзлаш, учинчи — яхшиларнинг орқасидан гапириш, тўртинчи — (бировни) ортиқча мазах қилиш, бешинчи — гап ташиш, олтинчи — кўп кулиш, еттинчи — ваъдага хилоф иш қилиш (аҳднй бузиш), саккизинчи — одамлар билан макр-ҳийла юзасидан муомала қилиш, тўққизинчи — ҳасад қилиш, ўнинчи — зулм ўтказиш, ўн биринчи — алдаш (ғаммозлик қилиш), ўн иккинчи — бойлик орттиришга ружуъ, ўн учинчи — ҳирс қутқусига учиниш, ўн тўртинчи — узоқ оруу-мақсадни кўзлаш, ўн бешинчи — одамлардан айб қидириш ва бетга чопарлик қилиш, ўн олтинчи — ёлғон қасам ичиш, ўн еттинчи — халқ молидан тамаъ қилиш, ўн саккизинчи — хиёнат қилиш, ўн тўққизинчи — бўҳтон-туҳмат қилиш ва кўрмаган нарсани кўрдим деб гувоҳлик бериш, йигирманчи — шароб ичиш, йигирма биринчи — судхўрлик қилиш, йигирма иккинчи — зино қилиш, йигирма учинчи — ёмон мазҳабли одамлар билан суҳбатлашиш. Қимки мазкур етмиш бир шартдан беҳабар бўлса, у футувватдан бебаҳрадир.

Агар футувват аҳлининг хислатлари нечта, деб сўрасалар, ўнта деб айтгин: биринчиси — ҳақ субҳоналлоҳу таолога сидқи дилдан ибодат қилиш, иккинчиси — халқ билан муомалада инсоф-адолат кўрсатиш, учинчиси — ўз нафсига қаҳр қилиш, тўртинчи — улуғларга ҳурмат, бешинчиси — кичикларга шафқат кўрсатиш, олтинчиси дўстлардан насиҳатни аямаслик ва улар маслаҳатига қуроқ солиш, еттинчиси — уламоларга тавозуъли бўлиш, саккизинчиси ҳикмат аҳли билан мулойим муомала қилиш, тўққизинчиси душманларга саховат кўрсатиш, ўнинчиси — жоҳиллар олдида сукут сақлаш. Агар футувватни нима билан қиёсласа бўлади, деб сўрасалар, ток дарахти билан деб жавоб бер... Футувват билан дарахт орасида қандай ўхшашлик бор, деб сўрасалар, дегилким, дарахтда тана, пўстлоқ, илдиз, шоху барг ва гулу мева бўлганидай, футувватнинг ҳам танаси, илдизи, пўстлоғи, шохи ва гулу меваси бор. Агар буларнинг ҳар бири нимадан иборат деб

сўрасалар, жавоб бериб айтким, футувват дарахтининг илдизи, яъни унга қувват бериб яшнатадиган, гул ва мева келтирадиган асл манбаъ — пок муҳаббатдир... Ушбу дарахтнинг танаси — тавозуъ, шохлари — сабру тоқат, япроқлари — парҳез, пўстлоғи — одоб ва ҳаё, гуллари — хушфеъллик ва марҳамат, меваси — карам билан саховатдир.

Агар мурувват нима, деб сўрасалар, футувват тариқатнинг бир қисми бўлганидай, мурувват футувватнинг бир қисмидир, деб айт...

Иккинчи фасл. Тариқатнинг маъноси ва унга тегишли нарсалар ҳақида

Агар тариқатнинг маъноси нима, деб сўрасалар, дегилким, тариқат деб лугатларда тўғри йўлни айтадилар. Истилоҳ (термин) суфатида эса сулук манзиллари (яъни, маънавий-ахлоқий покланиш босқичлари)ни босиб ўтиш ва бу мақомотда (даража-мартабаларда) тараққий этиш хислати, йўл-йўригини билдиради. Агар тариқатнинг асли нечта (белгидан иборат) деб сўрасалар, учта (белги) деб айт, яъни: дам (нафас), қадам ва карам. Агар буларнинг ҳар қайсиси нима маънони билдиради, деб сўрасалар, жавоб бериб айтким: дам (нафас) — айтилиши лозим бўлмаган нарсалар ҳақида дам урмаслик (яъни, сўзламаслик); қадам — қилиниши манъ этилган ишларга қадам урмаслик, карам — иш билан шуғулланиш ва керакли ишни қилиш ҳам иш пайтида қалб тоатини қанда қилмаслик. Кимки бу уч асл (талаб)дан бирортасини бажармаса ва ёки билмаса, у тариқатдан баҳраманд эмасдир...

Тариқатнинг мақомоти (босқичлари) нечта деб сўрасалар, тўрт юзу қирқ тўртта деб айт. Аммо унинг жаъми тўрт мақомда мужассамдир: аввал тавбаким, у икки навъ бўлади: бири — гуноҳдан зоҳиран тавба қилиш, иккинчиси — худбинликдан ботинан тавба қилиш. Яъни:

Емонликдан хазар қилмоқ авомнинг тавбасидир
Ўзидан ўзлигин поклаш хаслар тавбасидир.

Иккинчиси — хавф, яъни қўрқув. Гуноҳдан, гайри шаръий ишлардан қўрқиш, Аллоҳ газабидан, риёзатнинг азобларидан қўрқиш. Ана шу хавфу хатардан қўрқмай,

эсон-омон голиб чиққан, дунё бандларидан қутлишга қудрати етадиган одам ўзини тариқатга мансуб, деб билиши мумкин.

Учинчиси — жиҳод, яъни нафс билан жанг олиб бориш:

Ташқи душман бўлди яксон, эй шоҳим,
Ичкарида лек қолди зўр ғанимим.

Ул ғанимни ақл ила енгмоқ қийин,
Ул қуёнмас, шердир ичда яширин.

Тўртинчиси — сабр. Сабр мақсад эшигининг калитидир. Агар тариқат аҳкоми (ҳукмлари) нечта деб сўрасалар, олтита деб айт: аввал — маърифат, иккинчи — саховат; учинчи — таваккул, тўртинчи — тафаккур, бешинчи — сидқ, олтинчи — яқин (шак-шубҳасиз ишонч).

Агар тариқат аркони (устунлари) нечта, деб сўрасалар, бу ҳам олтита деб айт: биринчи — фарз этилган илмларни ўрганиш, иккинчи — илмни амалда тадбиқ этиш, чунки амалга тадбиқ этилмаган илм мевасиз дарахт ва ёғи йўқ чироқдир. Шайх Саъдий айтганидай:

Дарахтнинг меваси илмнинг амалидир, бил.
Илмнинг қилмасанг амал мевасиз дарахтсан.

Учинчи — халқ ичида яхши хулқ билан ном қозониш.
Тўртинчи — риёзат чекиш, токи кўнгил кўзгуси жидду жаҳд сайқали билан равшанлик топсин:

То сайқали таҳрид ила дил мусаффо ўлмас,
Чеҳраи дўст ул кўзгуда пайдо ўлмас.

Бешинчи — ҳамиша Дўст (худо) номини зикр этиб туриш.

Олтинчи — Дўст дийдорини кўриш учун кучли иштиёқ ва шавқ билан интилиш, кўнгилни Дўст ёди билан банд этиш.

Тариқатнинг суннати (расм-одати), нечта, деб сўрасалар, олтита деб айтгин: аввал вақтни жамоат билан ўтказиш, иккинчи саҳар ва шом пайтларида хотиржамъ бўлиш, учинчи доимо пок юриш, тўртинчи кўнгилни асрай билиш, бешинчи зикри такбирни бажо келтириш, яъни

«Аллоҳу акбар»ни айтиб туриш, олтинчи пирлар, ота-боболарни яхшилик билан хотирлаб туриш.

Агар тариқатнинг мустаҳаби — мақбул ва маъқул удумлари нечта, деб сўрасалар, буни ҳам олтита деб айт: биринчи — кишиларга очиқ юз билан муносабат кўрсатиш, иккинчи — таомни ёлғиз емаслик, учинчи — қанчалик оғир, азобли бўлмасин, юзни буриштирмасдан ўтириш, тўртинчи — барчага баравар хайр-эхсон кўрсатиш, бешинчи — ҳамма ерда ҳурмат-эҳтиромни сақлаш, олтинчи — ўзининг ва пирлари, устозларининг номусини сақлаш...

Агар тариқатнинг наҳийси, яъни манъ қилинган ишлари нечта деб сўрасалар, олтита деб айтгин: аввал нафс хавасларини тарк этиш, иккинчи — бойликни тарк этиш, учинчи — ёлгонни тарк этиш, тўртинчи — зинони тарк этиш, олтинчи — хиёнатни тарк этиш.

Агар тариқатнинг абжади нечта деб сўрасалар, дегилким, тариқат абжади даставвал кичик ва катта абжадларга бўлинади. Агар кичик абжад қайсидир деб сўрасалар, кичик абжад қуйидаги ўн тўрт сўздан иборат деб айт: биринчи — хоксорлик билан ўзини тупроққа айлантириш, иккинчи — мужоҳидат, яъни саъй-интилиш белкураги билан ул тупроқ (ер)ни чошиш, учинчи-унга муҳаббат уруғини сепиш, тўртинчи — уни маърифат суви билан парваришлаш, бешинчи — риёзат ўроғи билан ўриш, олтинчи — таваккал арқони билан боғлаб, қаноат хирмонжойига келтириш, еттинчи — тақво билаги билан хирмонни туйиш, саккизинчи — сабр кўмагида донни сомонида ажратиш, тўққизинчи — муҳаббат тарозиси билан ўлчаш, ўнинчи — ризо тегирмонида тортиб ўн қилиш, ўн биринчи — қарам ва мурувват суви билан хамир қориш, ўн иккинчи — ишқ таңурида шавқ олови билан нон ёпиш, ўн учинчи — уни ихлос табақига қўйиш ва ўн тўртинчи — уни элга тақдим этиш...

Агар катта абжад қайсидир, деб сўрасалар, у (қуйидаги) йигирма тўққиз сўздан иборат деб айтгин: аввал — зоҳир ва ботинни ораста этиш иккинчи — сабр-тоқат кўрсатиш, учинчи — тақво билан шугулланиш, тўртинчи — яхшилик йўлида ҳар доим савоб иш қилиш, бешинчи — хотиржамъликка интилиш, олтинчи — ҳалол ва ҳаромнинг фарқига бориш, еттинчи — хавфу ражо (қўрқув ва умид)ни ўз пиюрига айлантириш, саккизинчи — раҳнамолик кафолатини бўшашга олиб, ҳар бир толиб шахсни мақсадига етказиш, тўққизинчи — ўзини (бошқалардан) паст

деб билиш ва ўз-ўзидан ҳисоб талаб қилиш, ўнинчи — фақр риёзатини чекиш, ўн биринчи — кўнгилларни зиёрат этиш, яъни кўнгиллар қаъбасига сиғиниш ўн иккинчи — фақр аҳлининг сирини сақлаш, ўн учинчи — халқнинг шукрини қилиш (халқ помидан ҳақ неъматининг шукрини қилиш), ўн тўртинчи — сидқу сафо кўрсатиш, ўн бешинчи — вақтни бекор кетгизмаслик, ўн олтинчи — фурсатни ғанимат деб билиш, ўн еттинчи — тамаъни батамом эсдан чиқариш, ўн саккизинчи — ҳеч кимга зулм, жабру жафони раво кўрмаслик, ўн тўққизинчи — илмни севиш ва олимлар билан ўтириб суҳбатлашиш, йигирманчи — одамлар ғийбатини қилмаслик ва ўзи билан машғул бўлиш, йигирма биринчи — қаноатни ўз ҳаётининг асоси ва фаолиятининг пойдевори деб билиш, йигирма иккинчи — имкону қурби етгунча маърифат камолига интилиш, йигирма учинчи — дилнавозлик қилиш ва кишилар кўнглини кўтариб, қалбини шод этиш учун интилиш, йигирма тўртинчи — ўзини ўзи маломат этиш ва маломатдан қўрқмаслик, йигирма бешинчи — ҳаммага талабгор бўлиш, йигирма олтинчи — аҳдга вафо қилиш, йигирма еттинчи — ростлик йўлида юрганларга йўлдош бўлиш ва эгри кишиларга ёрдамчи бўлмаслик, йигирма саккизинчи — фаҳш сўзни оғизга олмаслик, соқов бўлиш, ёлғон ва зиённи ростлик ва фойдага буриш, йигирма тўққизинчи — худо исмларини зикр этиб туриш, пирлар ва аждодлар хотирасини эсга олиш.

Агар тариқатнинг имони нима, деб сўрасалар, руҳнинг (шахснинг) продада оғишмай мустаҳкам туриш, яъни пир ва устоз амрини устивор туриб адо этишидир, деб айт. Агар тариқатнинг интиҳоси — хатми нимага асосланади деб сўрасалар, қуйидаги ўн нарсага асосланади деб айт: аввал — зикр, иккинчи — шукр, учинчи — хизмат, тўртинчи — тоат, бешинчи — мурувват, олтинчи — қаноат, еттинчи — муҳаббат, саккизинчи — таслим (итоат), тўққизинчи — таваккул, ўнинчи — тавҳид.

Агар тариқатнинг тақбири нима деб сўрасалар, тўғри ва мақбул сўз айтиш дегин. Агар тариқатнинг руҳи — устунни нима деб сўрасалар, хос сўзни хос жойда хос кишиларга айтиш, деб айт. Агар тариқатнинг сужуди (саждалари) нима деб сўрасалар, чуқур маъноли, ҳаммага маъқул сўзларни гапириш ва жавонмардлар билан дўстлашиш, деб айтгин. Агар шарият, тариқат ва ҳақиқат орасида нима фарқ бор, деб сўрасалар (бу тушунчаларнинг) ҳар учаласи ўзаро вобаста, деб жавоб бер.

Шариат — равшан билган нарсалардир, нишондир, ҳурматдир. Тариқат — қидириладиган нарсадир, интилиш, баён дир, хизматдир. Ҳақиқат — кўриш учун курашиш, кўриладиган нарса, яъни аён дир, ҳикматдир. Агар булардан ҳар бирининг самараси нима, деб сўрасалар, дегил: шариатнинг самараси — аҳдга вафо, тариқатнинг самараси — фикр, яъни ўзидан воз кечмоқ, ҳақиқатнинг самараси — бақо, яъни ботилдан умидни узиб, ҳақ суйган ишларга боғланиш. Агар тариқатнинг обрўи нима, деб сўрасалар, бу (нарса) икки асосдан иборатдир, деб жавоб бер: аввал шуки, дарвешлар олдига қуруқ қўл билан бормасин, иккинчидан, ҳамиша таҳоратли, пок бўлсин.

Агар шариат, тариқат ва ҳақиқат сўзларининг ҳарфлари нимага ишора этади, деб сўрасалар, жавоб бергилким, «шариат» беш ҳарф дир (араб ёзувидаги шакли назарда тутилади) ва уларнинг маънолари қуйидагича: «Ш» — ибодат шартини бажо келтириш, «Р» — мумкин нарсани мумкин эмас нарсадан ажратиш, «Й» — яқдил бўлиш, «Ъ» — иям ўрганиш, «Т» — талаб қилиш. «Тариқат» сўзи ҳам беш ҳарфдан иборат: «Т» — талаб қилмоқ, «Р» — бўлиш, «Й» — ишонч ҳосил қилиш (яқин), «Т» — таважжуҳли бўлиш. «Ҳақиқат» (сўзи) ҳарфлари ҳам маъноли дир: «Ҳ» — ҳузурланиш, дил ҳузур, «Қ» — тажрид (ёлғизланиш) саҳросига қадам қўйиш, «Й» — тафрид (дунё тааллуқларидан қутулиш (мартабасида бирлашиш), «Қ» — мажозий борлиқ, яъни вужуд борлиги қайдидан қадамни кўтаришким, солиқнинг назари ашё ҳақиқатини идрок эта олади, «Т» — тавҳид. Ушбу ўн беш сифат мавжуд бўлган эр комил ва мукаммал инсон дир ва у тариқатнинг пешволигига лойиқ бўла олади ва шайхлик жойнамози устига чиқишга сазовор дир.

Учинчи фасл. Тасаввуфнинг маъноси, унинг одоби ва руқнлари ҳақида

Билгилким, тасаввуф тариқат мақомотидан биридир. Ва бу номнинг (яъни, «тасаввуф» сўзининг эски ёки янгилиги, келиб чиқиши ҳақида (олимлар орасида) ихтилоф бор. Баъзилар бу сўз ислом пайдо бўлгандан кейин келиб чиққан дейдилар... Аммо маълум бўлишича, «тасаввуф» сўзи исломдан олдинги замонда ~~қўйилган эмас~~ «сўфия» китобида биринчи бўлиб «сўфий» деган ном билан олган одам Одам ато фарзандларидан бири — Шайх Абду

деб нақл қилинади... Унинг либослари яшил суфдан (суф — жун мато) экан ва Шишдан кейин жун матодан кийим кийиб юрувчиларни «сўфий» дейдиган бўлдилар. Ҳозирги кунда тоифага мансуб деб биладиганларни тасаввуф аҳли, деб юритадилар. Бас, соҳиб камол сўфилар аҳволига талабгор бўлиб, астойдил интиланганларни мутасуфия дейдиган бўлдилар.

Агар тасаввуф нимадир, деб сўрасалар, айтгинки, бу саволга берилган жавоблар бир қанча. Биринчидан, тасаввуфни таҳдия, яъни холи бўлмоқ, қалбни бўшатмоқ ва яхши, мақталган ахлоқдир, дейдилар. Иккинчидан, тасаввуфни тасфия, яъни руҳни ағёр — бегонадан тозалашдир, деб айтадилар. Учинчидан, тасаввуф ҳузуъ, яъни нафсни жиловлаш, хоксорлик ва жонсипорлик намунасини кўрсатишдир дейдилар. Тўртинчидан, тасаввуф даъвои тарк этиш ва маъноларни халқдан яширишдир дегувчилар бор. Яъни, киши то даъводан воз кечмаса, маънога етмас ва то ўз маъноларини яширин тутмаса, тасаввуфдан баҳра топмайди. Бешинчидан, тасаввуфни (яна) ибодат ҳуснига ишорат, деб таърифлайдилар. Олтинчидан, тасаввуф нафсни хор тутиш ва амрни азиз тутишдир дейдилар. Еттинчидан, тасаввуф барча адабдир ва кимки фақр (дарвешлик) одобидан бирига ўзини вобаста этмаса, тасаввуфдан фақат номгина билади, халос дейдилар. (Ушбу таърифларнинг барчаси тасаввуф учун хосдир).

Агар ўзларига тасаввуф номини олган мазкур тоифа неча гуруҳга бўлинади, деб сўрасалар, уч гуруҳга деб айт: биринчиси — мутасуф. У қўлдан-қўлга ўтиб юрадиган ва мансаб-жоҳга восита бўлган мол-дунё учун ўзини дарвешларга ўхшатиб юрадиган кишидир ва унинг ҳеч бир мартабаси йўқ, бундайлар тўғрисида яхши демишлар:

Сидқу сафо йўлини юрмай дағдага бунча,
Сўфию шайх номини сотиб валвала бунча!

Иккинчиси — мутасуф. Бу мақсаднинг илк манзилини етган одамдир. Учинчиси — сўфий. У ўзидан фаний бўлиб, ҳаққа боқий бўлган, яъни ўзидан кечиб, ҳаққа етган одамдир... Сўфийлар уч даража — гуруҳга бўлинганлар яъни: муоширлар, мутарасмлар ва муҳаққиқлар. Муоширлар (суҳбатдошлар, шериклар) тасаввуф аҳлининг мухлислари ва дўстларидирлар. Улар (шу мухлисликдан савоб умидвордирлар... Аммо мутарасмлар дарвешларнинг расму одати, суратларига эргашадилар ва зоҳирда да

вешларнинг сўзлари, аҳволига тақлид қиладилар. Уларнинг шиори: агар яхши бўлсак, бизни дарвешлар қаторига қўйсинлар ва агар ёмон бўлсак дарвешларга бизни бағишласинлар (яъни, дарвешлар туфайли мағфират нури насиб этсин). Бу гуруҳнинг дарвешлар файзи таъсирида насиба топиши аҳтимолдан холи эмас. Аммо муҳаққиқлар суф (жуи кийим) кийиб юрвчи шундай бир жамоадирларким, доим сафога интиладилар; нафсини жабру жафо исканжасига олиб, дунё молини тарк этадилар ва эзгулик йўлида сулук билан шуғулланадилар...

Агар сўфийнинг маъноси нима, деб сўрасалар, бу тушунчанинг талқини кўп деб айтгин, биз эса шулардан бештаси ҳақида фикр юритамиз. Биринчидан, сўфий зоҳирда қул, ботинда (маънода) эса озод бўлган киши, яъни ўз зоҳирини тоат-ибодат хизматига боғлаб, ботинини барча дунёвий алоқалардан узган шахсдир. Иккинчидан, сўфий ҳеч нарса бандига гирифтор эмас ва ҳеч нарса унинг бандига гирифтор эмас. Бу (гап) қуйидаги икки тушунчага ишорадир: бири ихлос, яъни банданинг башарий сифатлар, интилишлардан мутлақо қутулгани, фоний бўлиши. Иккинчиси ҳуррият, яъни солиҳнинг ўз азалий фақридан қутулиб, аслий (эотий) бойлигига етишиши.

Учинчидан, сўфий сири (қалби) мусаффо, ақли муалло, фазли дарё, кўнгли муҳаббат аҳди билан тўлган одамдир. Тўртинчидан, сўфий зоҳири алоқлар кудуратидан (ғам, кулфатидан) узоқлашган, ботини эса тафаккурга мойил одамдир, унинг ҳиммат кўзи олдида олтин билан тупроқ тенг бўлмоғи даркор. Бешинчидан, сўфий дам (нафас) билан топган нарчасига қадам билан юриб эришган, яъни илмул яқин рутбасидан айнул яқин рутбасига (қараб) тараққий эта олган одамдир.

Агар мазкур тоифани нега «сўфий» деб атайдилар, деб сўрасалар, бунинг ҳам жавоби бешта деб айт: «аввал шунки, сўфийлар биринчи сафдадирлар, яъни барча солиҳлар олдинги сафда турувчилардирлар. Иккинчидан, улар асҳоби суффага тавалло қилган зотлардирлар. Асҳоби суффа эса дунё ишларидан юз ўгириб, охиратини иқбол деб билган кишилар эдилар, уларнинг юзи ғамдан сарғайиб, саҳардан шомгача худога нола қилиб, зикр туширганлар. Демак, асҳоби суффа каби барча алоқалар, орзулардан кўнгли узиб, ҳар нафаси ибодатга уланган кишини сўфий дейиш мумкин, гарчи бу араблар урфига тўғри келмаса ҳам. Учинчидан, мазкур сўзнинг келиб чиқishi сафо сўзи билан боғлиқ, яъни бу тоифа кишиларининг кўнгли

сафога тўлиқ бўлгани учун уларни сўфий деб атаганлар. Тўртинчидан, сўфий сўзи суфух сўзидан пайдо бўлган дегувчилар ҳам бор. Суфух бирор бир нарсанинг хулосасидир. Бас, бу жамъани шунинг учун сўфий дейдиларки, улар халқнинг хулосаси (қаймоғи) дидлар.

Ишқ карами хилватида ўлтуруб,
Кибру рияъ чангини дилдин суруб,

Фақту фано тахтида кўнгуллари,
Йўқки, адам даштида манзиллари.

Бешинчидан, уларни сўфий дейишларига сабаб шуки, «суф» (сўфий) деб лугатда жунни айтадилар ва улар аксар жун чакмон кийиб юрганлари учун сўфий дейилган. Ушбу сўз (яъни, суф) араб лисонига мувофиқдир, чунки «суф» сўзидан сўфий сўзи ҳосил бўлиши мумкин.

Агар тасаввуфнинг бинноси нечта асосга қурилган, деб сўрасалар, ўнча асосга деб айт. Биринчи — илм, иккинчи — ҳилм, учинчи — тақво, тўртинчи — саҳо, бешинчи — шукр, олтинчи — сидқ, еттинчи — вафо, саккизинчи — ризо, тўққизинчи — сафо, ўнинчи — ишқ.

Агар тасаввуф руқилари (устунлари) нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айт. Биринчиси — ҳол, иккинчиси — сирр, учинчиси — хотир (кўнгил, фикр), тўртинчиси — ишорат. Агар «тасаввуф» сўзининг ҳарфлари нима маънони билдиради деб сўрасалар, қуйидаги маъноларни билдиради) деб айт: Т — тажрид, яъни зоҳирда тааллуқларни тарк этмоқ, С — сидқу сафо, яъни ботин — ички оламни равшан этмоқ, В — вафо, яъни аҳдга ва муҳаббатга вафо қилмоқ, Ф — фано бўлмоқ, яъни ўзни илоҳий жамол денгизига ғарқ ҳисоблаб, мушоҳада юргизмоқ.

Агар тасаввуф нечта нарса билан ниҳоясига етади, деб сўрасалар, учта нарса билан деб айтгин. Биринчи — тажрид, иккинчи — тафрид, учинчи — тавҳид...

Агар сўфий сўзининг ҳарфлари нимани билдиради, деб сўрасалар, айтгин: С — кўнгил хилватхонасини омон сақлаш, яъни кўнгил розидан фақат дўст огоҳ бўлсин. У — сирнинг муҳофазаси, яъни ўз сирини шундай сақласинки, шайтоннинг ғораттар қўли унга етмасин. Бу мартабадан мақсад ихлосдир. Ф — файз олмоқ ва файз етказмоқ, яъни маърифатда ўзидан афзал кишилардан баҳра олмоқ ва ўзидан ноқис кишиларга бу маърифатни етказмоқ: уруғлардан баҳрамандлик ва ноқисларга фойда ет-

казиш — таҳсил оламининг ҳам хатм өтүвчиси ва ҳам қабул қилувчиси бўлмоқнинг шарти шу. Ва, ниҳоят, Й — яқин, яъни шаксиз ишонч-эътиқодга эришиш.

Тўртинчи фасл. Фақр ва унинг одобу арқони ҳақида

Билгилким, фақр валилик конидан топилган гавҳар ва ҳидоят осмонида чақнаган ахтар (юлдуз) дир. Фақрни таърифлаш учун маънолар пири Мавлоно Жалолиддин Румий «Маснавий» сивинг биринчи дафтарида айтилган маънабу гаплар кифоя:

Кори дарвени вароъи фарми туст,
Сўйи дарवेशи бимаъгар суст-суст.

Ҳаст дарवेशи чу балои табақ,
Аз ҳама бурдаи дарवेशи сабақ.

(Дарवेशлик сенинг тушунчангга сирмайдиган ишдир. Дарवेशларга шубҳали кўз билан боқмагин. Дарवेशлик олий табақадир ва дарवेशлар ҳаммадан сабоқ олганлар).

Агар фақрнинг аломати нечта деб сўрасалар, учта деб айт: биринчиси — меҳрида қуёш каби бўлиш, зеро қуёш ҳаминча беминнат нур сочади, ҳеч кимни ўз нуридан баҳрасиз қолдирмайди. Иккинчиси — ер каби тавозуъли бўлиш, зеро ерга оёқ қўйган ҳар бир одам яхши-ёмон ҳақида ўйлайди ва ўз мақомидан силжимади. Учинчиси — булут каби сербарақа, саховатли бўлиш, зеро булут ҳўлу қуруққа баравар раҳмат ёмғирини ёғдиради ва гўристон билан гулистонни ажратиб ўтирмайди.

Агар фақрнинг мақомоти нечта, деб сўрасалар, жавоб бериб айтким, фақрнинг мақомоти тўрт юзга етади, аммо уни қирқтага келтирганлар ва уни яна ҳам ихчамлаб, (маъносини) қуйидаги тўрт мақомда жамлаганлар: биринчи — хизмат, иккинчи — иззат, учинчи — нафс ҳавосини тарк этмоқ ва тўртинчи — таслим, яъни пир прода-сига итоат ва таваккулга таъя этмоқ.

Агар фақр йўлининг озуқаси нечта, деб сўрасалар, ўн-та деб айтгин: аввал ҳилм (юмшоқлик), иккинчи — ҳаё, учинчи — адл, тўртинчи — зоҳирий поклик, бешинчи — ботиний поклик, олтинчи — жавонмардлик, еттинчи — сирни беркитиш, саккизинчи — таваккул, тўққизинчи —

мададкорлик, ўнинчи — ихтиёр (ихтиёрни пирга тошпириш). Агар фақр эшигининг калити қайси деб сўрасалар, тавба деб айт, чунки киши тавба қилмагунча фақр эшиги унга очилмайди. Агар тавбанинг рукнлари нечта деб сўрасалар, учта деб айт: биринчиси — тилда истиффор этиш, яъни гуноҳларини кечиришни сўраб Аллоҳга муножот қилиш. Иккинчиси — кўнглида пушаймонликни ҳис этиш, учинчиси — ҳеч қачон гуноҳ қилмаслик, гуноҳ ишга қўл урмасликка қатъий аҳд қилиш (онт ичиш).

Агар фақрга қайси йўлдан кирдинг, деб сўрасалар, ниёз (талаб, эҳтиёж) йўлидан деб жавоб бер. Агар йўлдошинг ким эди, деб сўрасалар, сидқ ва эътиқод эди, деб айтгин. Агар сидқ ва эътиқодингнинг боши (асоси нима эди, деб сўрасалар, дарвешлар муҳаббати эди, деб айтгин. Агар фақр нима билан ниҳоясига етади, деб сўрасалар, яхши хулқ билан деб айт. Негаки яхши хулқи бор одамда фақр учун керакли бошқа сифатлар ҳам бўлади. Улуглар шу маънода фақр рукнлари камолоти учун керакли сифатлар киши хулқидадир деганлар. Чунки (яхши) хулқ бор жойда илмнинг ҳам бўлиши талаб қилинади. Илм бор жойда эса ҳилм (юмшоқ кўнгил) бўлмоғи лозимдир ва қаердаки илм бўлса, у ерда зуҳд (парҳез) бўлади...

Агар «дарвеш» сўзининг ҳарфлари нима маънони билдиради, деб сўрасалар айтгилким, шайх Қосим Анвор буни қуйидагича шарҳ этган: Д — дард билан ёниш далили. Р — риёдан сақланиш тимсоли. В — видоъ, яъни тангри таолодан ўзга нарсалар билан видолашниш. И — ишқ йўлида яқдил ва собиту содиқ бўлиш. Ш — шукр этмоқ ва шикоят қилмаслик.

ИККИНЧИ БОБ

ПИРУ МУРИДЛИҚ ВА ШУНГА АЛОҚАЛИ НАРСАЛАР ТЎҒРИСИДА

Биринчи фасл. Тариқатда комил пирга эҳтиёж зарурати ҳақида

Билгилким, тариқат йўлига кирган киши пирга эҳтиёжманддир. Жалолиддин Румий демишлар:

Пир ёздир, ўзгалар мисли кузак,
Халқ тундир, пир мисоли ой демак.

Йўлни билган пир ҳолидин сен гапир,
Пирни танла, сўнгра фақр йўлига кир.

Иккинчи фасл. Шайхликнинг шартлари тўғрисида

Билгилким, тариқат йўлининг қароқчилари кўпдир, улар водон ва қалтафаҳмларни ҳийла-найранг донаси билан макру фириб домига тушириш пайидадирлар. Шунинг учун раҳнамо бўла оладиган, пирлик (шайхлик) шарт- шароити ва руқилари (асослари)ни яхши биладиган одамни пир, деб танлаш лозим, Мавлави Румий айтганидай, «одам қиёфасидаги иблислар кўп, бас шундай экан, ҳар кимга қўл бериб бўлмайди».

Агар «шайх» сўзининг маъноси нима, деб сўрасалар, «шайх» деб луғатларда қари одамга айтадилар, деб жавоб бер. Аммо тариқат аҳли истилоҳида шайх деб ўзи камолот даражасини эгаллаган ва бошқаларни ҳам камолга етказишга қодир ва шайхлик шартлари, руқиларидан тўла хабардор кишига айтадилар.

Агар шайхлик шартлари ва мурид сақлаш шароити нечта, деб сўрасалар (бунинг) йигирмата шарти бор, деб айт. Шу шартларга риоя қилган киши комил пир ҳисобланади ва у мурид тарбиялаш ҳуқуқига эга бўлади. Бу шартлар қуйидагилардир: биринчидан, (шайхликка даъвогар) одамнинг эътиқоди пок бўлиши керак, токи муриднинг ақидасига эргашиб тўғри йўлдан адашмасин. Иккинчидан, зурурий равишда илм эгаллаган бўлиши лозим, фақр ва тариқат илмини ҳам чуқур ўзлаштирган бўлсин. Муридда тариқатга тааллуқли ҳар қандай мушқил савол туғилганда, уни осонлик билан ҳал қилиб берадиган бўлсин. Учинчидан, ўз аҳдида устувор ва тариқат қондаларини сақлашда мустаҳкам туриб кун нечирадиган бўлсин, токи мурид тарбияси шартларига қатъий амал қилсин. Тўртинчидан, сахий ва жавонмард бўлсин, токи муридни озуқа ва кийим-кечак зарурати ташвишларидан халос эта олсин. Бешинчидан, одамларнинг маломати ва фитнасидан қўрқмайдиган руҳан шижоатли бўлсин ва ҳар кимнинг сўзига кириб, муридни рад этмасин. Олтинчидан, пок ва покдоман, ҳаёли-диёнатли бўлсин, номаҳрамларга қарамасин, токи мурид ундан бадғумон бўлмасин. Еттинчидан, олиҳиммат бўлсин ва мурид молидан тамаъ қилмасин.

Саккизинчидан, мушфиқ-меҳрибон бўлсин, муриддан марҳаматини дариг тутмасин. Тўққизинчидан, ҳалим бўлсин, токи муриднинг ҳар бир хатти-ҳаракатидан жаҳли чиқмасин. Унинчидан, кечиримли бўлсин, мабодо мурид томонидан тариқатга номуносиб ҳаракат содир бўлса, авф эта олсин. Ўн биринчидан, хулқу хўйи ёқимли, латиф бўлсин, токи мурид унинг суҳбатида дағал одамга айланмасин. Ўн иккинчидан, қўли очиқ бўлсин, ўзидан орттириб муридга етказа олсин. Ўн учинчидан, карамли бўлсин, токи баланд ҳиммати орқали муридни ўзидан баҳраманд этолсин (Тариқат аҳли «карам», «ҳиммат» деганда илоҳ йўлидаги жидду жаҳд, орифона тарбияни назарда тутадилар—*таржимон*). Ўн тўртинчидан, моҳир мураббий бўлсинким, муридни тарбиялай олсин. Ўн бешинчидан, ризо ва таслим (итоаткорлик)ни шиор этсин, ортиқча ҳирсу ҳавасга берилмасин. Ўн олтинчидан, виқорли, оғир ва тамкинли бўлсин, токи муридлар ичида ҳурмати сақланадиган бўлсин. Ўн еттинчидан, хотиржамъ ва осойишта бўлсин, пошилинч иш қилмасин, муридга аста-секин, оҳиста таъсир этиб, уни ўз иродасига бўйсиндирсин. Ўн саккизинчидан, ҳайбат ва салобатни йўқотмасин, токи шукуҳу шавкати мурид хотирасида сақланиб, унинг каломини шак-шубҳасиз қабул этсин. Ўн тўққизинчидан, одобли бўлсин, токи мурид ҳам унинг ҳозиру ғойибда ҳурматини бирдай сақлайдиган бўлсин. Йигирманчидан, комил муршиднинг хизматини ўтаб, унинг тарбиясини олган бўлсин, токи ўз пиридан олганларини муридларига сарфлай олсин.

Агар шайхлик рукнлари нечта, деб сўрасалар, еттига деб айтгил. Биринчидан, комил маърифат эгаси бўлсин, яъни ўзини таниган бўлсин. Иккинчидан, ўткир фаросатли, одамшунос киши бўлиб, бир нигоҳ ташлаш билан муриднинг қобилиятини илрай олсин. Учтинчидан, етук руҳий-маънавий қуввати бўлсин, токи мурид) тариқат йўлида адашса); унга маънавий мадад бериб, мушкилини осон қилолсин, тўғри йўлга солсин. Тўртинчидан, етарли даражада эркин одам бўлсин, яъни ҳеч нарсага муҳтожлиги бўлмасин. Бешинчидан, ихлоси мустаҳкам бўлиб, риё ва тамаъни тарк этсин, моъ ва мансаб деб бировга сарғаймасин, эгилмасин. Олтинчидан, ростлик ва беғараз дўстликни шиор қилсин, ҳақ сўзни ҳар ерда, ҳар қандай шароитда айта олсин, галирганда иккиюзламачилик қилмасин. Еттинчидан, қалбида шафқат нури порлаб турсин, мурид манфаатини ва умум манфаатини ўз манфаатидан устун қўйсин.

Агар шайхлик меъёри нима, деб сўрасалар, бу — унинг қалбидан муриднинг чуқур жой олиши, мурид муродининг ҳосил бўлишидир, деб жавоб бергил.

Агар шайхлик зарурати нечтадир, деб сўрасалар, тўртта деб айт: Биринчи — муридни барча ғам-андух, зулматдан халос этиш; иккинчи — муридга раво деб буюрилган қоидаларга ўзи ҳам амал қилиш, мурид учун манъ этилган нарсаларни ўзи ҳам тарк этиш; учинчи — ўзини бамисоли чўпон, муридларни эса рама ҳисоблаб, ҳар қандай шароитда ҳам мурид ҳимоясидан бош тортмаслик; тўрттинчи — муриднинг молу мулкини ўз манфаати учун ишлатмаслик ва ўзлаштирмаслик.

Агар шайхлик исботи нима, деб сўрасалар, дарё каби саховатли бўлиш деб жавоб бер. Яъни, ҳеч бир вазиятда ўзгармасдан мустаҳкам туриш ва ҳамма нарсани фикр-андеша билан ҳал қилиш...

Агар шайхлик нури нима деб сўрасалар, бу — муридни куфр ва ширк (Аллоҳнинг шериги бор деб ўйлаш) зулматидан қутқариш ва уни ҳидоят йўлига бошлаб, нажот манзилига етказиш, деб айт.

Агар шайхлик одоби нима, деб сўрасалар, ҳеч кимга хиёнат кўзи билан қарамаслик ва барчага меҳрибон, раҳмдил бўлиш, деб айтгил.

Агар ҳақиқат пири ким, деб сўрасалар, бунинг аломатлари қуйидагилар деб жавоб бергил: тунларни бедор ўтказиш, илм ўрганиш, ёмонлар билан ўтирмаслик, ғийбат ва ёлғондан сақланиш, одамлар хурсандчилигини исташ ва шу хислатларни ўз муридларига етказиш.

У ч и н ч и ф а с л. Муриднинг одоби ва унинг шартлари

Билгилким, продат (ихлос билан тариқат йўлига кириш) улуғ давлатдир ва агар бу мурид қалбида ниш урса, барча саодатларнинг уруғи шудир. Чунончи, Шайх Саъдий буюрмишлар:

Продат бўлмаса, саодат излама,
Риёзат чекмайин ижобат излама.

Шубҳасиз, кимниким продати йўқдир, унинг саодати ҳам бўлмас...

Агар «мурид» сўзининг маъноси нима деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, муриднинг луғавий маъноси истовчи,

хоҳловчи демак. Зеро ботинда хоҳиш бўлмаса, зоҳирда ҳеч бир амал кўзга ташланмагай. Ва тариқат тилида «мурид» деб нафсининг барча мурод (истак)ларидан қутулган одамга айтадилар. Бундай одамнинг пирнинг хоҳишидан ўзга хоҳиши бўлмайди.

Агар муриднинг нечта сифатлари бўлиши керак, деб сўрасалар, ўнта деб айтгил. Аввал шуки, у балоғат ёшига етган бўлиши керак. Чунки балоғатга етмаган кишини тавбага келтириб бўлмайди ва тавба қилмаган одам муридликка муносиб эмас. Иккинчидан, у оқил одам бўлиши лозим, чунки ақлли бўлмаса, сўзнинг пасту баланди, рамзий-ботиний маъноларини англамайди. Учинчидан, муслим бўлсин, зеро агар мусулмон бўлмаса, тавба келтириши мумкин эмас. Тўртинчидан, талабгор бўлсин, яъни талаб йўлига жидду жаҳд билан қадам қўймаса, тараққий этмайди. Бешинчидан, садоқатли бўлсин, чунки агар сидқи дилдан киришмаса, пирнинг маърифати кўнглидан жой олмагай ва агар пирнинг сўзи дилига таъсир этмаса, у мақсадига етолмайди. Олтинчидан, тобеъ бўлсин, яъни пирнинг ихтиёридан бир қадам ҳам чекинмасин. Ўттинчидан, баланд идрокли бўлсин, яъни ўтқир зеҳн ва зийраклик билан тўғри йўлни топиб олсин. Саккизинчидан, қабул этувчи бўлсин, яъни пирнинг сўзларини рост деб қабул қилсин ва пирга мақбул тушсин. Тўққизинчидан, қаноатли бўлсин, яъни фақат зарурий эҳтиёжга яраша нарсалар (еб-ичиш, кийиниш) билан қаноатлансин, ортиқчасини талаб қилмасин, зеро ортиқча талаблар кишини тариқат шуглидан четлаштиради. Ўнинчидан, солим (бутун) бўлсин, яъни бошқа пирга қўл бермаган бўлсин, бошқа киши билан келишиб, аҳд қилмаган бўлсин, чунки аҳду паймон битта бўлади.

Агар муриднинг одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил. Аввал шуки, у ўз ишига пухта бўлиши керак, шок ният билан иш бошлаши даркор. Иккинчидан, собит эътиқод билан сулуқни бошласин. Учинчидан, пирнинг назарига тушгач, ўз ҳаловати ва одатларидан воз кечсин. Тўртинчидан, кўриши лозим бўлмаган барча нарсаларда кўз юмени. Бешинчидан, эшитилиши нораво ҳисобланган нарсалардан қулоқни беркитсин. Олтинчидан, қилиниши манъ этилганлардан қўлини тортсин. Ўттинчидан, ўз пирининг муҳолифлари билан муомала-муносабатда бўлмасин...

Агар муридликнинг руқнлари нечта, деб сўрасалар олтида деб айтгил, яъни: фармонга итоат этмоқ, рост сўз

памоқ, вафоли бўлмоқ, насихатга қулоқ солмоқ, дилозор-
чик қилмаслик ва сирни сақламоқ...

Агар муридлик хислатларининг қисқача баёни нечта,
деб сўрасалар, бешта деб айтгил, яъни: пок бўлиб, пок
юриш, жавонмард ва маломатий сифатларини эгаллаш
(маломатий — эл маломатини ўз шарафи, деб билган сў-
фий), халқнинг гап-сўзидан қўрқмаслик, қаландар сўй-
ратли бўлиб, одамлар таърифу таҳсини, қоҳиш-мақтовла-
рига парво қилмаслик, шижоатли ва жасур бўлиш, ҳар
хил ҳаёлларга бормаи, ўзини хотиржамъ тутиш, ниязманд,
яъни ҳамиша дийдор талаб бўлиш.

Агар муридликнинг жавҳари (мағзи) нима деб сўра-
салар, бу — тариқат биродарларининг хурсандлиги, деб
айтгил.

Агар муридликнинг зийнати нима, деб сўрасалар, бу
қуйидагилардан иборат, деб жавоб бергил: зуҳд, тақво,
мужоҳада, ўз нафсини енгиш учун шижоат кўрсатиш,
ҳаммага бирдай беминнат хайру аҳсон қилиш, ишнинг
биносини сидқ асосига қуриш, ўзни таниш даражасига
кўтарилгунча илм эгаллаш, одобга мунтазам риоя этиш,
биродарини равшан этадиган мулоим хулқли бўлиш, ёр-
ларга дағаллик қилмаслик, инсоф чизигидан чиқмаслик,
фидокорлик, бировга озор етказмаслик, камгап бўлиб
юриш, лекин керакли жойда муносиб гапни топиб айтиш,
олий ҳиматлилик, майда-чуйда ишлар билан қаноатлан-
маслик, омонатни сақлай олиш, раҳм-шафқатли бўлиш,
ота-она ва пир-устозлар раъйдан чиқмаслик. Кимки уш-
бу сифатлар ила музайян бўлса, дарҳақиқат зийнатий
муриддир.

Агар муриднинг ғусли (таҳорати) нимадир, деб сўра-
салар, бу қуйидаги ўттиз сифатдан холи одамдир деб айт-
гил: бойликни севиш, мансабни севиш, шухратни севиш,
гўзалларга нопок ният билан майл қўйиш, ҳирс, ҳасад,
макру ҳийла, кибру ҳаво, кино-адоват, фисқ-фасод, очкўз-
лик, ғафлат, шак-шубҳа, тақаббурлик, ёлғон, бўҳтон, ни-
фоқ, риё, ҳаромхўрлик, ҳавас, тамаъ, уйин-кулги, бадни-
ятлилик, тоат-ибодатда қусур кўрсатиш, фаҳш, айғоқчи-
лик, бировдан айб қидириш, ғаламизлик, иккиюзламачи-
лик. Кимки, ушбу ўттиз салбий сифатдан пок бўлса, та-
ҳорат булоғида тариқат ғуслини адо этган мурид ҳисоб-
ланади.

Агар муриднинг сармоясн (бойлиги) нима, деб сўра-
салар, пок эътиқод ва равшан кўнгил деб айт.

Агар муридликнинг қонуни нима, деб сўрасалар, ўзи-

га раво кўрган нарсаларни ўзгаларга раво кўриш ва ўзига раво кўрмаган нарсани ўзгаларга ҳам раво кўрмаслик, деб жавоб бергил.

Тўртинчи фасл. Мурид танлаш қайфияти (шартлари) ҳақида

Агар муридликка қабул қилишда нималарга эътибор қилинади, деб сўрасалар, қуйидаги йигирма саккиз шартни адо этиш зарур деб айтгил: Аввал шуки, шайхлик шарт-шароити муҳайё бўлсин, иккинчидан, мурид тавбага келтирилсин, учинчидан, байат (аҳду паймон) қилинсин, яъни муриднинг қўлини олиб, унга: «аҳд қилдим ва футувват аҳли ҳалқасига кирдим» деган сўзларни балавд овозда айтиш уқтирилсин. Тўртинчидан, тариқат калимасини қайтаришни муридга тайинлаш (Тариқат калимаси махсус иборат), зеро баъзилар тариқатни тавбага боғлиқ, деб ҳисоблаганлар. Бешинчидан, жойнамозни ёзиш, олтинчидан, тариқат биродарларини йиғиш, еттинчидан, муридни эҳтиёт қилиш, саккизинчидан, пирнинг ўзи ва ҳозир бўлган жамоа тизларини букиб ўтирсин, тўққизинчидан, кўп гапирмаслик, хотиржамликни сақлаш, ўнинчидан, ўзига кўп эътибор қилмаслик. Агар пирдан нимаанг бор, деб сўрасалар, хушвақтлик аломати, деб айтгил. Агар пир-муридликнинг безаги нимадир, деб сўрасалар, муриддан хизмату вафо, пирдан эса ҳиммату ато (лутф-эҳсон), деб жавоб бергил..

Учинчи БОБ

НАҚИБ-АҲД ОТАСИ ВА ШАДД УСТОЗИ (ВАФО БЕЛБОҒИНИ БОҒЛОВЧИ КИШИ) ВА ШОГИРД БИЛАН ШАДД УСТОЗИНИНГ АҲДЛАШУВИ ВА БУНИНГ ШАРТЛАРИ, РУКНЛАРИ ҲАҚИДА

Биринчи фасл. Нақиб ҳақида.

Агар «нақиб» сўзининг маъноси нима, деб сўрасалар, дегилким, «нақиб» арабча сўз бўлиб, маъноси синовчи, танийдиган демак. Яъни, нақиб одамлар феъли, руҳияти-

ни яхши фаҳмлайдиган кишидир ва ул кишилар ўз замонаси қавму аҳлининг гувоҳидирлар. Тариқат аҳли эса кишиларнинг ҳол-аҳволини майқайдиган, руҳшунос одамни нақиб дейдилар, яъни нақиб бир қанча фазилатларни жамлаган донишманд, закий инсондир. (Шундай бўлгач), агар қандай одамни нақиб дейдилар, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, қуйидаги ўн хислатни жамлаган одам нақибдир: биринчидан, у олим бўлмоғи керак. Иккинчидан, у омил, яъни илмига амал қилувчи тажрибали киши бўлсин. Учинчидан, кўп сафар қилиб, кўпни кўрган бўлсин. Тўртинчидан, раҳбарлик қобилиятига эга бўлсин. Бешинчидан, насихатгўй бўлсин. Олтинчидан, яхшиликни соғинадиган бўлсин. Еттинчидан, сахий бўлсин. Саккизинчидан, хулқи ёқимли бўлсин. Тўққизинчидан, ҳақ сўзи айтадиган бўлсин. Ўнинчидан, сирни сақлайдиган бўлсин.

Агар «нақиб» сўзининг ҳарфлари нима маънони билдиради, деб сўрасалар, айтгил: Н — ниёзмандликни, Қ — қабулни (нақиб тариқат фарзандларининг барчасини муҳаббат билан қабул қилиши лозим), Й — ёрлиқ ва меҳрибонликни, Б — беҳбудий (футувват аҳли ниятларининг доимий яхшилиги)ни билдиради.

И к к и н ч и ф а с л. Аҳд отаси хусусида

Агар аҳд отаси ким, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, тариқат фарзандини аҳду паймон билан боғловчи кишини аҳд отаси дейдилар. Агар аҳду паймон боғлаш қандай бўлади, деб сўрасалар, бу қуйидагича бўлади, деб айтгил: аҳд отаси талабгор-йигитга қараб: «Бизнинг аҳдимизни қабул қилиб, ҳалқамизга (сафимизга) кирдинг, энди шайтон амрига кирмайсан ва макруҳлардан парҳез қиласан», деб айтади. Толиб эса: «Халқангизга кирдим ва минбаъд хилоф иш қилмасликка аҳд қилдим», дея қасам ичади. Агар тариқат аҳдномаси қайсидир, деб сўрасалар, бу — муриднинг гувоҳлик учун ҳозир бўлганлар қуршонида ният қилиб, ғатий, яъни жавонмардлар ҳалқасига киришидир, деб айтгил...

У ч и н ч и ф а с л. Аҳду вафо белбоғини боғловчи устоз ва (бел боғлаш) шартлари ҳақида

Билгилки, ҳеч бир иш устозсиз амалга ошмагай ва кимки устозсиз бир ишни қилур эрса, ул ишнинг асоси

мустаҳкам бўлмағай. Дерларким, киши агар кашфу каромат мартабасига етса ва ундан ажойиб мўъжизалар содир бўлса ҳам, агар унинг мақбул раҳнамо устози бўлмаса, иши бирор натижа бермайди ва арзимас бўлади, яъни:

Кимниким устоди йўқ, ҳам ишин бунёди йўқ,
Маъни йўлида ғарибдир, кимниким устоди йўқ.

Бас, ҳар ким иши асосли (пойдевори мустаҳкам) бўлишини ўйласа, энг аввал комил инсон этагини тутиб, унга қўл берсин... Устознинг зарурлигига далил кўпдир, устозга эргашмасдан кишининг меҳнати самара бермайди. Кимки, устозсиз иш бошлаган бўлса, иши ва амали самара қозонмайди, устознинг этагини тутиб шод бўл, бир муддат устодга хизмат қилгин-да, сўнгра ўзинг устод бўл.

Ва бу йўлда футувватга талабгор одамнинг белини боғлайдиган одамни устоди шадд (аҳд-вафо устози) деб атайдилар. Ва белини боғлашга талабгор шогирдни халаф (халифа) дейдилар ва тариқат фарзанди ҳам дейдилар.

Саодатли шахс иродат баракатин нури ила комил пирнинг этагини тутгач ва футувват ҳалқасига кириш учун даъвогар бўлиб, бел боғлаган фатийлар сафида жой олишга ният этгач, у устози шаддни четлаб ўтолмайди.

Агар устоди шадд амал қилиши лозим бўлган шартлар нечта, деб сўрасалар, олтига деб айтгил. Биринчидан шуки, унинг белини комил инсон боғлаган бўлсин, агар унинг белига бирор марднинг қўли тегмаган бўлса, унинг фарзанд (шогирд) белига қўл теккизишга ҳақи йўқ. Иккинчиси шуки, футувватга оид барча сифатлар унда мужассам бўлсин. Учинчидан, тариқатнинг нозик имо-ишораларидан хабардор бўлсин, уларни шогирдга етказа олсин.

Агар комил устоз ким, деб сўрасалар, у пок мазҳабли, ўз айбини кўрадиган, доно ва тамизли кишидир, деб айтгил. Унда ҳасад, гина ва бахилликдан асар бўлмайди...

Тўртинчидан, бел боғлайдиган устоз бу ишни сидқи дилдан, тўғрилиқ юзасидан қилсин, унинг асл моҳиятини англаб иш қилсин. Бешинчидан, фарзанд белини шайх, нақиб ва тариқат биродарлари ҳозир бўлган мажлисда боғласин ва агар муяссар бўлса, белни хилват гўшадга эмас, балки жамоат олдида боғласин. Олтинчидан, фарзанднинг аҳволи руҳиясидан яхши хабардор бўлсин, токи унга шадд (ота)нинг қўли тегиши лойиқ ёки лойиқ эмаслигини аниқласин. Агар аҳд отаси муносиб, деб топмаса,

бел боғлашни тарк этсин, акс ҳолда йигитга жабр қилган бўлади.

Агар бел боғлаш шартлари (асослари) нечта, деб сўрасалар, олтига деб айт. Аввал шуки, устоз шадднинг ҳамма қоидаларидан хабардор бўлиши керак. Иккинчидан, шогирдга қирқ кун хизмат буюриб, синовдан ўтказсин. Кейин сабр этсин. Учинчидан, қабул мажлисида сув ва туз келтириб қўйсин. Тўртинчидан, беш пиликли чироқни ёқиб қўйсин. Бешинчидан, фарзанднинг белини шарт билан боғласин. Олтинчидан, шадд, яъни қабул маросими учун ҳалво пиширсин.

Агар бел боғлашнинг одатлари нечта, деб сўрасалар, еттига деб айтгин: аввал шадд жойнамози (гиламчасини) ёйиш, иккинчидан чап қўлни фарзанднинг боши устига қўйиш, учинчидан, ўнг қўл билан фарзандни ушлаб туриш, тўртинчидан, белбоғни тайёрлаш... еттинчидан, фарзанд белини боғлаб, етти кун ўтгандан кейин ечиш.

Агар бел боғлашнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ўн-та деб айт: оламдан ўтган пирларни хотирлаш, фарзандни тариқат биродарларининг сафоли назарига етказиш, шогирднинг қўлини олгандан кейин салавот ва фотиҳа адо этиш, жойнамоздан уч қадам узоқлашиш, шадд, яъни белбоғни чап қўлга олиш, ҳар бир маҳалда мувофиқ оятни ўқиш, қоида бўйича шогирднинг юзини йўлга қаратиш, яъни унга барча рост гапларни гапириш, ҳолвани ўлчаб олиш, шогирднинг қўлини олаётганда, кўрсаткич бармоқни унинг кўрсаткич бармоғига текизиш, ҳар бир амални кўрсатаётганда унинг маъносини исбот билан тушунтириб бериш.

Агар бел боғлашда комил инсон ким, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилким, мазҳаб-маслаги пок, ўз айбини кўра оладиган, мурид тайёрлашда малака ҳосил қилган, кина ва ҳасади бўлмаган доно ва тамизли одам бел боғлашда комилдир.

Т ў р т и н ч и ф а с л. Шогирд тушишнинг шарт-шароитлари

Агар шогирдликнинг биноси нимаънинг устига қурилади, деб сўрасалар, иродат устига, деб жавоб бергин. Агар иродат нимадир, деб сўрасалар, самоъ ва тоатдир, деб айтгин. Агар самоъ (эшитиш) ва тоат нимадир, деб сўрасалар, нимаики устоз айтса, уни жон қулоғи билан эши-

тиш, чин кўнгил билан қабул қилиш ва вужуд аъзолари орқали амалда адо этишдир, деб айт. Агар шогирд учун нима яхши, деб сўрасалар, пок эътиқод деб айт, чунки фақат эътиқод кишини муродига етказади.

Агар шогирд нима орқали матлуби-мақсадига етади, деб сўрасалар, хизмати орқали деб айтгин. Агар хизматининг биноси нимага қурилган, деб сўрасалар, роҳатни тарк этиш ва заҳматни чекиш асосига, деб айтгин. Агар шогирдликнинг руқилари неча, деб сўралар, тўртта деб айт. Биринчидан, мард бўлиб ишга киришиш, яъни футувват йўлини мардона қабул қилиш, зеро киришмасдан қўрқиб туриш, орқага суриш ва йўлдан қайтишдан кўра ёмонроқ... Иккинчиси — сидқи дилдан хизмат қилиш. Учинчиси — кўнгилни ва тилни бир-бирига мувофиқ тутиш, яъни тўғри гапириб, тўғри аъмол қилиш. Тўртинчиси — насихатга қулоқ солиш ва устоздан эпитганни ёдда тутиб, унга амал қилиш.

Агар шогирдликнинг одоби неча, деб сўрасалар, саккизта деб айт. Аввал шуки, қабулга кирганда ёки устозни кўрганда, биринчи бўлиб салом бериш. Иккинчиси — устознинг олдида оз гапириш. Учинчиси — бошни олдинга эгиб туриш. Тўртинчиси — кўзи ҳар томонга югуртирмаслик. Бешинчиси — агар масъала сўрамоқчи бўлса, олдин устоздан ижозат олиш. Олтинчиси — устоз жавоб айтганда, эътироз билдирмаслик. Еттинчиси — устоз олдида бошқалардан ғийбат қилмаслик. Саккизинчиси — ўтириб-туришда ҳурматни тўлиқ сақлаш.

Бешинчи ф а с л. Шадд маъноси ва унга таалуқли нарсалар хусусида

Агар шадднинг маъноси нима, деб сўрасалар жавоб бериб айтгинки, ушбу сўзнинг маъноси бештадир, биринчиси — мустаҳкамлаш, асосни яратиш; иккинчиси — ҳужум қилиш; учинчиси — чекиш; тўртинчиси — қувватлантириш; бешинчиси — қуённинг кўтарилиши. Аммо футувват истилоҳида мардлар аҳлининг аҳдига вафо қилиб, пирнинг амрига итоат этишини шадд, деб айтадилар. Агар «шадд»нинг луғавий ва истилоҳий маънолари орасида қандай яқинлик бор, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгинки, биринчидан, аҳд боғлаш солиҳнинг ўз ишига устиворлигини кўрсатади, зеро мардлик белбоғини боғлаган аҳдига вафо қилади. Иккинчидан, бел боғлагандав

кейин нафсга қарши кураш эшиклари очилади, бас, гўё душманга ҳамла этган бўлади ва душманларнинг қаттол душмани — нафс билан жанг бошлайди. Учинчидан, бели боғланган одам сулук йўлида собитроқ ва чаққонроқ бўлади ва мақсад манзили сари ҳушёру огоҳ бўлиб интилади. Тўртинчидан, белги боғлаш орқали киши ботинида бошқа бир қувват пайдо бўлади... Бешинчидан, белини боғлаган шахсда офтобнинг кўтарилиб порлаши сингари тариқат фалаки сари бир илҳомли кўтарилиш юз беради. Ва илоҳий жамол аввори порлашидан кўнгли ёришади, худди қуёш нурларида ер юзи ёришгани каби.

Агар шаддни нимага ишора этиб, қиёс қиладилар, деб сўрасалар, шиддат ва шаддатга (қаттиқликка) деб айт, яъни кимни шадд аҳлидан бўлса, у нафс ва ҳирсу ҳавога нисбатан қаттиқ қўл бўлиши даркор демак. Боз устига, у бошқалардан қанчалик озору қаттиқлик тортса-да, чидаши лозим. Шунда унинг шадди — аҳди дуруст бўлиб чиқади. Айтишларича, бу сўз «шаддата» сўзидан олинган ва у жавонмард, яъни ёш йигитнинг қуввати ва яхшилиги шиддатига ишорадир... Яна шуки, кимки шадд бўлса (футувват белбогини боғласа), унинг олдинги ҳаёти ниҳоясига етади, яъни жавонмардликдан ўзга ҳислатни унутган бўлади.

Агар шадднинг ҳақиқати нима, деб сўрасалар, сиққу сафо, меҳру вафо ва таслим (бўйсиниш), деб жавоб бергин.

О л т и н ч и ф а с л. Шадднинг турлари ҳақида

Агар бел боғлаганларга нисбатан айтиладиган шадд нимадир, деб сўрасалар, жавоб бериб айтким, шадд белбоғдир ва у аҳду вафо белгисидир. Агар бел боғлашнинг турлари неча, деб сўрасалар, ўнта деб айт. Биринчиси — ўз нафсини ўлдириш, иккинчиси — ҳийла-найрангни тарк этиш ва халққа файз етказиш. Учинчиси — еб-ичиш ва кийинишда исрофни тарк этиш, тўртинчиси — ўз борлигидан воз кечиш, яъни ўзини халққа фидо қилиш...

Агар хуфий шадд қайси, деб сўрасалар, кўнгил сирини ҳеч бир бегона олдада фош этмаслик ва зоҳиру ботинда ёру биродарларга муҳаббатли бўлиш, шафқат кўрсатишдир, деб айт. Яширин душман бўлган нафсга нисбатан ситамли бўлсин ва у билан ҳеч мурасага бормасин.

Агар шадднинг хиллари нечта, деб сўрасалар, етгита деб айт. Унинг сифатлари эса ўнтадир. Биринчиси — салмоний, иккинчиси — сулаймоний, учинчиси — луқмоний, тўртинчиси — юсуфий, бешинчиси — румий, олтинчиси — довудий, еттинчиси — мисрий. Агар ул айтилган ўн сифат қайсидир, деб сўрасалар, айтгин: биринчиси — алиф шадди, иккинчиси — лом шадди, учинчиси — мим шадди, тўртинчиси — мадда шадди, бешинчиси — меҳробий шадд, олтинчиси — сайфий шадд, еттинчиси — қавлий шадд, саккизинчиси — салмоний шадд, тўққизинчиси — юсуфий

Агар булардан ҳар бири нимани ифодалаб келади ва шадд, ўнинчиси — хуфия шадд.

нима маънони билдиради, деб сўрасалар, жавоб бериб дегил: «алиф» шадди маддоҳлар (ғазалхонлар)га тегишли, «лом-алиф» шадди авом шаддидир, «мим» шадди ҳикмат аҳлининг шаддидир, «мадда» шаддининг тугуни йўқ ва у авом шаддидир. «Меҳробий» — мешкоблар шадди бўлса, «сайфий» (сайф — қилич) сипоҳийларга тегишли. «Қабз» шадди — паҳлавонларники, «салмоний» фаррошлар шаддидир: «Юсуфий» — ҳунармандлар шадди, «хуфия» эса махсус тоифанинг шадди бўлиб, уни шу тоифанинг маҳрами — нақиб билади ва истеъдоди, қобилияти бор кишилар бундан хабардордирлар.

Агар ҳар бир шадднинг маъноси нима ва у нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгил: «алиф» шадди ростликка ишора. «Лом-алиф» (яъни «ло» — йўқ демак), нафси, ҳирсу ҳавасни тарк этишга ишорадир. «Мимнинг маъноси нафс оғзини боғлаш (тугун қилиш), баъзилар маломатга ишора ҳам дебдурлар. «Мадда»нинг маъноси ишқ юкини кўтаришдир... «Меҳробий» шадднинг маъноси нафс билан жанг қилмоққа ишорадир. «Сайфий» шадднинг маъноси шуки, солиҳ мужоҳидат қиличи билан ёмон сифатларни, илм душманларини енгади. Шадди «қавлий»нинг маъноси қурбу мартаба топиш ва асрорда доно бўлиш демақдир. «Шадди салмоний»нинг маъноси одамларга зиён-заҳмат, озор етказмасдан умр ўтказишдир. «Шадди юсуфий»нинг маъноси тариқатда парҳез, тақвода собит туриш ва ҳавас Зулайҳоси сўзига кириб, исмат этагини қўлдан чиқармасликдир. Хуфия шадднинг маъноси сирнинг поклар тилидан поклар қулогига етишидир.

Агар шадд, яъни белбоғни боғлаш усуллари нечта, деб сўрасалар, иккита деб жавоб бергил: биринчиси — остки, иккинчиси — устки. Агар остки қайси деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, бу — аввал шоҳмардонлар номига тугун

туғиш, кейин ўз устози номига тугун боғлаш, учинчи — ўз номига тугун боғлаш. Шундан кейин тугунларни ағдаради, натижада биринчи тугун устига чиқади. Буни такмил ҳам дейдилар. Агар устки (фавқоний) қайси, деб сўрасалар, бу — аввал ўз номига, кейин устози номига тугун боғлаш, деб айт.

Еттинчи фасл. Бел боғлаш далиллари хусусида

...Агар биринчи бел боғлаганлар кимлар эди, деб сўрасалар, улар қуйидаги ўн етти кишидир, деб айтгил: Салмон Форсий, Абузар Ғаффорий, Аммор Ёсор, Микдор Асвод, Ҳисон Собит, Абуубайд Жарроҳ, Жобир Ансорий, Суҳайл Яманий, Муслим Шаккий, Малик Аштар, Довуд Мисрий, Суҳайл Румий, Амру бин Умия, Сайф Яманий, Қанбар Али, Жавонмард Қассоб, Абул Муҳажжон.

Мовароуннаҳр, Хуросон, Табаристон, Ироқ ва Ажамнинг бел боғлаган мардлари далолати Салмон Форсийга тегишли. Миср, Искандария, Ҳалаб ва унинг атрофи далолати Довуд Мисрийга, Рум ва Мағриб аҳли ҳамда Озарбойжон Суҳайл Румийга, Яман, Адан, Барбар, Ҳиндистон, Чин чегаралари мамлакатларининг бел боғлаган мардлари Абул Муҳажжонга бориб тақаладилар.

Агар салмонийларнинг удуми (санад-далили) қанақа, деб сўрасалар, дегилким ҳар бир тоифанинг удуми бор. Нечунким, Салмон Форсий Али Ансорийнинг белини боғлади. Али Ансорий Ашжан Маданийнинг белини боғлади. У ўз навбатида Абумуолим Хуросоний белини боғлади. Шу зайлда ҳар бири иккинчисининг белини боғлаганда, иловалар қилди ва фарқлар юзага келди. Ва бу турли гуруҳларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Чунончи: риёзия, шаҳна, хулдия, матвич, муслимия, мавлоия ва бошқалар. Хуллас, Хуросон, Ироқ ва Мовароуннаҳр аҳлининг Салмон Форсийга олиб бориб тақаладиган ҳар бир бели боғланган кишиси комил мард ҳисобланади.

Саккизинчи фасл. Хуфия ҳалвоси ҳақида

Агар хуфиянинг маъноси нима деб сўрасалар, жавоб бериб айтгинки, араб тилида хуфия деб ёғоч идишни айтадилар. Ва шадд ҳолваси шунақа ёғоч идишларда тайёрлангани учун уни хуфия ҳолва деб айтадилар. Агар ху-

Фия ҳалвоси нимадан тайёрланади, деб сўрасалар, тоза ёғ, хурмо ва нондан тайёрланади, деб айт. Буларнинг ҳаммасини хуфия, яъни ёғоч пидишга солиб, қўл билан эзиб аралаштирадилар. Бу таом шириң бўлгани учун ҳолва деганлар. Бу оловда пишмаган ҳолвадир.

Тўққизинчи ф а с л. Бел боғлаш маросимини тайёрлаш ҳақида

...Устоз бирон кишининг белини боғламоқчи бўлса, аввал покиза, кенг бир жой танлаб, мажлис қурсин. Кейин тариқат фарзанди мажлисга пир, аҳд отаси ва шадд устодини бошлаб келсин. Шундан кейин нақиб десин: эй азизлар, фалон кўни ушбу мажлисда шайх, нақиб ва тариқат биродарлари ҳозир бўлсинлар. Ушанда шайхга жойнамоз тўшайдилар, кейин шадд жойнамози (гиламчасини) ёзадилар. Ва ҳар икки жойнамознинг учлари бир-бирига тегиб турсин ва шайхнинг жойнамози ўнг қўл томонда бўлсин ва шайх жойнамоз устига чиқиб ўтирсин. Ва тариқат устодиким, аҳд отаси дейдилар шайхга рўнару ўтирсин ва иккита тариқат биродари аҳд отасининг чап томонида ёнма-ён ўтирсинлар... Мажлисга бир коса тоза сув ва ҳеч нарса аралаштирилмаган бир чимдим оқ туз ҳозир этсинлар. Нақиб туз ва сувни олиб бир-бирига аралаштиради. Кейин беш пиликли чироқни ёқадилар. Бели боғланган биродарлар, агар ҳаммалари ҳозир бўлмасалар ҳам, аммо иккитаси, албатта, бўлиши шарт. Шундан кейин аҳд отаси фарзандни аҳдга киритади, яъни жавонмардликка қабул қилиш бошланади. Фарзандликка (жавонмардликка) қабул қилинувчи биродарларига бахиллик ва кибр-ҳаво, ҳасад ва ёмонлик қилишни раво кўрмаслик, омонатга хиёнат қилмаслик, ҳамма жойда инсоф чизигидан чиқмасликка, ўзгалардан эса инсоф талаб қилмасликка, муридлик одобини сақлашга, кишиларнинг ҳожатини чиқаришга, карамли бўлишга, ўз тоифасини муккарам туташга, ноқобил кишилар устидан кулмасликка аҳду паймон этади.

Шундан кейин шадд устоди ўрнидан туриб, фарзандни ўзининг чап томонида тутиб, икковлари шайхга юзланадилар. Шайх фарзанднинг қўлини олади ва уни ҳар хил туюқлардан тавба қилдиради ва белбоғни елкасидан тушириб, чап қўлига олади. Кейин белбоғни гиламнинг ўртасига қўйиб хутба ўқийди. Хутба тугагач, футувватно-

мада зикр этилган ҳойда ва талабларни айтиб, фарзандга эшиттиради. Шундан кейин шадд устози ўрнидан туриб, иккала қўлини белбоғ (шадд) остидан ўтказди. Аввал ўнг қўлини ва тўрт бармоғини белбоғнинг остига юборади ва кўрсаткич бармоғини белбоғ остида тутиб туради. Шу ҳолатда фарзанд қулогига зарурий сўзларни айтади ва белбоғни фарзанд белига боғлайди. Кейин тузли сувни мажлисда ҳозир бўлганларга ичирадилар. Ва агар ҳолва бўлса, ундан ҳам тотиб кўрадилар. Уч кун ўтгандан кейин фарзанд устоз олдига келади ва устоз унинг белбоғини ечади...

У н и н ч и ф а с л. Белбоғ боғлашга таалуқли ҳар хил маънолар ва фойдалар ҳақида

Агар шайх ва аҳд отаси мажлисда нега ҳозир бўладилар, деб сўрасалар, айтгинки, шайх қози ўрнида ва аҳд отаси вакил ўрнидадир. Агар тариқат биродарларидан нега камида икки киши бўлиши керак, деб сўрасалар, айтгинки, улар фарзанднинг иқрорига ва аҳдига икки гувоҳдирлар. Чунки гувоҳ иккитадан кам бўлмаслиги керак. Агар мажлисга келтирилган туз билан сувнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгинки, бу тариқат аҳли сув сингари софдил ва равшан идрокли бўлиши ва туз ҳақини риоя қилишларига ишорадир, яъни сув ва туз мисоли ҳамма ерга йўллари очиб бўлсин.

Беш пилиқли чироқнинг маъноси нима, деб сўрасалар, бу кўнгил фиरोғини муҳаббат ила ёқишга ишорадир, деб айтгин, токи вужуд олами ундан ёғду олсин.

Агар бел боғлаш вақтида нега фарзандни ўнг томонга ўтказадилар, деб сўрасалар, уни ростликка одат қилдириш учун шундай қиладилар деб айтгин ва у белини ўйинҳавас учун эмас, балки чиндан ҳам фидойилик йўлида боғлаганини англасин.

Агар нега чап қўлда ҳам тутиб турадилар ва бу нимага ишора, деб сўрасалар, айтгин: бу шунга ишораки, фарзанд нимаики қилса, юракдан қилсин, зеро юрак чап томондадир.

Агар устознинг белбоғдан уч қадам узоқлашгани нимани билдиради, деб сўрасалар, айтгинки, бу бир қадам нафс устига, бир қадам шайтони лани устига ва бир қадам бойлик устига қўйилган қадамлардир. Бу уччаласини оёқ остига олиб, босиб мағлуб этмаган киши қўлини белбоққа теккизишга ҳақли эмас. Агар фарзанд қулогига

айтиладиган сўзлар қайсидир, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, бу учта сўздир — пир ҳам, устоз ҳам учта сўзни айтадилар, аммо устоз айтадиган сўзлар булардир: хизматга тайёр тур, ҳурмат билан ўтир ва ҳиммат билан гапир!

Агар устознинг шогирд белини боғлаётганда унинг қулоғига айтадиган сўзлари нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айт: дўстларга меҳрибонлик, душманлардан ҳазар қилиш, одил бўлиш, ҳасадни кўнгилдан чиқариш, футувват шарт-шароитини билиш ва унга амал қилиш, жавонмард бўлиш, пирга мурид тушиш, муридга пир бўлиш, баландга пастлик ва пастга баландлик...

Агар белбоғни боғлаш ва ечишнинг маъноси нима, деб сўрасалар, дегилким, тариқатда нета боғланадиган ва нечта очиладиган нарсалар (эшиклар, мушқилликлар) бор, бу ўшанга ишорадир. Агар боғланадиган нарсалар нечта ва очиладиганлари қанча, деб сўрасалар, айтгил: ўн иккита боғланадиган ва ўн тўртта очиладиган (ечиладиган) нарсалар бор.

Агар боғланадиган (беркилган) нарсалар қайсидир, деб сўрасалар, айт аввал — кўзни ҳаром нарсалардан ва кўриш гуноҳ бўладиганлардан беркитиш, иккинчи — қулоқни эшитиши ноҳомиз нарсалардан беркитиш, учинчи — айтилиши номақбул сўзлардан тилни тийиш, тўртинчи — ғайр нарсалардан фикрни асраш, бешинчи — кўксини ҳасад ва кинадан сақлаш, олтинчи — кўнгилни шубҳадан холи тутиш, еттинчи — қўлни халқ озори ва ҳаром нарсалардан тортиш, саккизинчи — томоғни манъ қилинган таомлардан беркитиш, тўққизинчи — футувват бандини зинодан ва шарр (ёмон) ишлардан сақлаш, ўнинчи — оёқни туҳмат келтирувчи ва ифлос жойларга боришдан сақлаш, ўн биринчи — хотирани беҳуда фикрлардан сақлаш, ўн иккинчи — бахиллик ва тамаъ йўлини беркитиш.

Очиладиган нарсалар қайсидир, деб сўрасалар, айтгин: эшикни меҳмони учун очиш, дастурхонни очиш, одамлар билан мулоқотда юзнинг очиқлиги, пирни ва муридларни кўриш учун кўзнинг очиқ бўлиши, қулоқни орифлар ва устозлар сўзи учун очиш, тилни субҳонаҳу таоло зикри учун ишлатиш, шафқату эҳсон учун қўлни очиш, одамлар муҳаббатига қалбни очиш, ишқ учун кўнгилни очиш, ҳақиқатни билиш учун фикр эшигини очиш, хайру савоб ишлар учун қадамни равон этиш, эзгу ҳикматларга хотира дарчасини очиш, саховат ва кўнгил овлаш эшигини очиш, эзгу ахлоққа йўл очиш.

Агар аҳд отаси сенинг белингни нима билан боғлади, деб сўрасалар, дегилки, бу сўз галатдир ва галат гапириш раво эмас. Ота бел боғламайди, балки аҳдни ўқийди. Белини устоз боғлайди. Агар устоз белингни нима билан боғлади, деб сўрасалар, шадд (белбоғ) ва мардлар сўзи билан, деб жавоб бергин.

Агар сен билан устоз орасида нима белги бор, деб сўрасалар, иккита ҳарф, деб жавоб бер. Бу ҳарфларни хослар тили айтади ва хосларнинг қулоғи эшитади. Агар белга нечта белги билан боғлайдилар деб сўрасалар, айтгил: уч нарса билан боғлайдиларки, уч тугун шунга ишорадир. Аввал — аҳд, иккинчиси — байъат, учинчиси — васият. Агар бел боғлашнинг меҳри нима, деб сўрасалар, парҳезни сақлаш, деб жавоб бер. Агар шадднинг ҳақиқати нимадир, деб сўрасалар, фаолият деб айтгин. Яъни, сўзда эмас, балки амалда иш кўрсатиш.

Агар шадд устози ва шогирд орасидаги шарт нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, шогирд бир минг бир кун устознинг хизматини қилиши лозим ва унинг ижозатисиз хизматдан рофил бўлмасив.

Агар бел боғлашдан мақсад нима, деб сўрасалар, пешбурд — олдинга интилиш, деб айтгил. Пешбурднинг маъноси нима, деб сўрасалар, уч нарса деб айт: аввал — салом, иккинчиси — таом, учинчиси — калом.

Агар бир бўлмаса, икки бўлмас ва икки бўлмагунча уч муносиб эмас, деган сўзнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, пир бўлмагунча аҳд отаси бўлиш мумкин эмас ва аҳд отасининг пири бўлмаса, у шадд устози бўлолмайди. Агар учта аслий сўзлар қайси, деб сўрасалар, дегилки, бу учта сўз бўлиб, муридни йўлга солганда айтадилар ва бунинг бири фарз, бири суннат ва бири шартдир.

Агар буларнинг ҳар бири нимани билдиради, деб сўрасалар, айтгилки, фарз зоҳиру ботинни пок тутиш, суннат бародарлар ҳурматини жойига қўйиш, шарт эса пирни ўз қибласи деб билишдир. Агар пир билан мурид бири-бирига учта сўз айтса, устоз шогирдга учта сўз деса, аҳд отаси фарзандга нечта сўз айтади, деб сўрасалар, жавоб бергил: аҳд отаси ҳам учта сўз айтади, яъни аввал шуки, ғалаба қилсанг сукут сақла, мартабаси ўзингдан паст кишига етганингда гапирувчи бўл (яъни, насиҳат қилгин) ва агар ўрталикка (мусовий) етсанг, мушфиқ-меҳрибон бўлгин.

Агар бу сўзларнинг маъноси нимадир, деб сўрасалар,

дегилки, одам ўзидан устун кишига етганда, одоб сақлаб сукут қилсин ва ундан ўргансин. Ўзидан тубанроққа етганда, ҳақ сўзларни айтиб, унинг кўнглини илитсин ва ҳаққа ҳидоят этсин, ҳулқу карам билан фойда етказсин. Ўзига баробар одамга етганда эса, шафқат ва марҳамат йўлини тутсин.

ТҲРТИНЧИ БОБ

ХИРҚА ВА АҲЛИ ФАҚРНИНГ КИЙИМЛАРИ, УНИ КИЙИШ, КИЙДИРИШ ВА МУРИДЛАРГА ХИРҚА ЕТКАЗИШ ВА БУНИНГ ШАРТЛАРИ, ОДОБУ АРҚОНИ БАЕНИДА

Биринчи фасл. Хирқа ҳақида

Билгилким, дарвешлар шиори марқаъ ва хирқа кийишдир. Агар хирқанинг маъноси нимадир, деб сўрасалар, айт: лўғавий маъноси тўннинг парча — қисмлари, яъни ямоқ, қуроқлар. Аммо истилоҳда эса фақр аҳли киядиган тебиқлари — ёриқлари бор тўнни айтадилар. Аксар дарвешларнинг тўни йиртиқ ва эски, баъзан турли матоларнинг парчаларидан ямаб тикилгани учун уни хирқа дейдилар.

Агар «хирқа» сўзи қаердан келиб чиққан, деб сўрасалар, «хариқ» сўзидан келиб чиққан, деб айтгил. «Хариқ» араб тилида парчаланган демакдир. Бас, хирқа кийган киши барча дунёвий алоқалар ипини парчаласин (узсин), токи у хирқа кийишга муносиб одам бўлсин. Яна дейдиларки, бу ном «харқ» сўзидан олинган ва «харқ» кенг саҳродир. Яъни, бундай тўнни кийган киши инқнинг поёнсиз саҳросида сулук қилиб, мужоҳидат биёбонини риёзат қадами билан босиб ўтади. Ва яна «хирқ» сўзидан олинган ҳам дейдилар, чунки хирқ деб улуғвор, сахий эрга айтадилар. Сўзнинг маъноси шуки, хирқа кийган одам ўзини улуғвор, олижаноб тутсин, яъни тамаънинг шумлигига алданиб, хор бўлмасин. Ва яна баъзилар бу ном «хирқа»дан келиб чиққан дейдилар ва бу қулоқнинг тешиладиган ва сирга осиладиган жойидир. Демак, хирқа кийган одам эронларнинг тамғали (ҳалқа таққан) қули бўлсин, яъни нимаики буюрсалар, қалб қулоғи билан

эшитсин. Яна дейдиларки, хирқа уйнинг дарчасидир ва бу шунга ишораки, хирқа кийган киши кўнгил уйидан дарча очиб, ундан дўстлар боғига қарасин ва бу боғ гулшанидан эсан насим унинг кўнглига кириб, руҳини айратсин.

Иккинчи фасл. Хирқа кийиш баёнида

Агар хирқа кейиш кимдан мерос қолган ва биринчи хирқа кийган одам ким, деб сўрасалар, айтгилки, зоҳиран биринчи (хирқали) ҳазрати Одам эди...

Учинчи фасл. Хирқа кийиш шартлари ҳақида

Агар муридларга хирқа кийдиришдан нима фойда бор, деб сўрасалар, айтгилки, уч муҳим фойдадан холи эрмас: аввал шуки, муриднинг зоҳири — ташқи кўриниши шайхнинг либоси билан безанса, ҳар ҳолда бундан унинг ботини — ички олами ҳам комиллик сифатларига етакловчи тақво либоси билан зийнатлана бошлайди. Иккинчидан, шайх қўлининг баракати мурид вужудига етади ва умид улки, бу иксир ила унинг мис вужуди соф олтинга айланажак:

Қатра денгизга тушиб гавҳар ўлур,
Мис иксир таъсирида зар ўлур,
Кимки маънодин хабардор ўлди, бил
Пир нитоҳи қалбини ахгар қилур.

Учинчидан, хирқа шайх билан мурид орасидаги алоқага сабаб бўлади.

Агар пир муридга қачон хирқа кийдира олади, деб сўрасалар, айтгил: мурид иродат (тариқат) йўлига қадам қўйганда ва қалбининг нақдини омонат сандиғига топширганда, яъни ишон-ихтиёрини пир қўлига берганда. Комил муршид фақр хирқасини унга кийдиради ва уни ўз тоифасига қабул қилади (ўз ранги билан бўййди).

Агар хирқа кийишдан асосий мақсад нима, деб сўрасалар, айтгил: асосий мақсад ва асл муддао шулки, хирқа ошнолик тўнидир. Бас, уни кийган (одам) бегоналарнинг феълига юрмаслиги ва агар юрса, ўзини фақр ошнолигидан бегона ҳисоблаши керак.

Ало фақр хирқасин кийган дўст,
Фақр йўлида қўй қадам дуруст
Озор берма ҳеч махлуққа сен,
Озор гуноҳ хирқапўш учун.
Кимхоб кийган хунрезлар ҳатто,
Озор берган дарвешдан аъло.

Агар хирқа кийишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айт: аввал, хирқани қобилиятли муридга кийгизиш, иккинчидан, муридни хирқа кийиш шартлари билан таништириш, учинчидан, тақбир («Аллоҳу акбар» дейиш) ва таҳлил («Ло илоҳа иллаллоҳу» дейиш) юбориш, тўртинчидан, ўтган пирлар ва аждодлар руҳини хотирлаш. Агар хирқа кийиш рунлари нечта, деб сўрасалар, иккита деб айт: аввал шуки, хирқа кийдирадиган киши ўзи одоб илмини биладиган олим бўлсин, токи мурид қаршисида ҳар қандай савол юзланганда, уни ҳал қила олсин. Иккинчидан, у пир қўлидан хирқа кийган бўлсин, токи бошқаларга хирқа кийдира олсин.

Агар хирқа кийиш шартлари нечта, деб сўрасалар, учта деб айтгил: биринчидан, хирқани поклаш, ювиб тозалаш, иккинчидан, хирқанинг ҳалол маошдан тикилганини аниқлаш, учинчидан, бидъат йўлдан хирқани асраш.

Агар хирқа кийиш қоидалари нечта, деб сўрасалар, учта деб айт: биринчидан (хирқа кийовчи) фақирлик аломатлари ва фақирлар ошнолигини билсин. Иккинчидан, хирқани гадойлик воситаси ва риё домига айлантирмасин. Учинчидан, даъвони охирига етказсин, яъни мақсад сари тўхтамай интилсин.

Агар хирқа кийиш одоби нечта деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: биринчидан, мурид пок бўлсин, иккинчидан, у хирқа кийгандан кейин чарх уриб айлансин. Учинчидан, хирқани ечган пайтда ҳурмат билан покиза жойда сақласин. Тўртинчидан, агар хирқа эскирса, табаррук юзасидан уни ямаб юрсин ва бирданига яроқсиз бўлиб қолишга йўл қўймасин. Агар чарх уриб айланишга боис нима ва бу нима маъно беради, деб сўрасалар, айтгил:

Кимки сенинг ишқинг доирасида собит эрур,
Паргор мисол айланишдан ўзга иложи йўқ.

Агар хирқанинг имони нима, деб сўрасалар, сатторлик (пардали бўлиш) деб айтгил. Агар хирқанинг эҳсони нима, деб сўрасалар, росткорлик деб айт. Агар хирқа тариқати нима, деб сўрасалар, ғайрдан бегоналик деб айт.

Агар хирқанинг сирри нима, деб сўрасалар, буткул иродатни худо йўлига сарфлаш, деб айт. Агар хирқанинг жони нима, деб сўрасалар, давомли муҳаббат деб айт.

Агар хирқанинг фазилати нима, деб сўрасалар, ҳавою ҳавасни тарк этиш деб айт. Агар хирқанинг фарзи нима деб сўрасалар, пирлар суҳбати деб айт.

Агар хирқа суннати нима, деб сўрасалар, мардлар хизмати деб айт.

Агар хирқа калити нима, деб сўрасалар, такбир ва таҳлил деб айт.

Агар хирқа ёқаси нима, деб сўрасалар, сирни сақлаш деб айт. Агар хирқа енги нима, деб сўрасалар, қўл қисқалиги деб айт. Агар хирқанинг этаги нима, деб сўрасалар, душман гуноҳини кечиш деб айт. Агар хирқанинг ичи нима, деб сўрасалар, сабр деб айт. Агар хирқанинг танаси нима, деб сўрасалар, вафо деб айт. Агар хирқанинг дили нима, деб сўрасалар, шукр ва сидқ деб айт.

Агар хирқанинг осмони нима, деб сўрасалар, пирнинг қўли деб жавоб бер. Агар хирқанинг ери нима, деб сўрасалар, фақирнинг танаси деб айт.

Агар хирқанинг бойлиги нима, деб сўрасалар, одоб ва ҳурмат деб айт.

Агар хирқанинг номи нима, деб сўрасалар, ҳаё деб айт. Агар хирқанинг коми (мақсади) нима, деб сўрасалар, хушнудлик деб айт. Агар хирқанинг асли нима, деб сўрасалар, ёмон кўришни унутиш деб айт. Агар хирқанинг гусли (таҳорати) нима, деб сўрасалар, тарк этиш деб айт. Агар хирқанинг намози нима, деб сўрасалар, поклик деб айт. Агар хирқанинг ямини — ўнги нима, деб сўрасалар, таваккул деб айт.

Агар хирқанинг ясори — чапи нима, деб сўрасалар, собитлик ва тамкин деб айт. Агар хирқанинг қибласи нима, деб сўрасалар, пири комил деб айт. Агар хирқанинг камоли нима, деб сўрасалар, пок ақида деб айт.

Агар хирқанинг аҳкоми нечта, деб сўрасалар, олтига деб айт: биринчи — тавба, иккинчи — саховат, учинчи — қаноат, тўртинчи — ризо, бешинчи — риёзат, олтинчи — хавфу ражонинг ўртасини сақлаш. Бу саволларни билмаган хирқаюш, билгилки, ўз ишида етук эмасдир. Агар хирқанинг тўрт буржи қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: аввал — ризо, иккинчиси — фано, учинчиси — сафо, тўртинчиси — вафо.

Агар хирқанинг ҳарфлари нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгил: «хирқа» сўзи тўрт ҳарфдан иборат

(араб ёзувида) ва ҳар бир ҳарфининг уч маъноси бор — ҳаммаси бўлиб ўн икки маъно келиб чиқади. Х — хайрихоҳликка далолат, яъни хирқапўш одам барчага яхшилик тилайдиган бўлсин. Р — халқ роҳатига далолат, яъни хирқа кийган ўзини халққа фидо этсин ва халқ роҳати учун ранж чекишдан қочмасин, шунда у фақрдан тўла баҳраманд бўла олади. Шунингдек, бу ҳарф дўстларнинг рафқу рафъати — улуғланиши ва ҳамкорлигига далолатдир. Яъни, барча билан хушмуомала ва меҳрибон бўлиб, одамлар қалбини ром этсин. Қ — нафсга қаҳр этиши далолати, яъни хирқа эгаси нафс илонининг бошини янчисин, токи ўзи саломат қолсин. Шу каби бу ҳарф қурбга ҳам далолатдир, зеро хирқа кийган ботил ишлардан узоқлашиб, ҳақ ишига яқинлашиши лозим. Хирқапўш яна дилларнинг қабулини излайдиган одам, у барчага мақбул бўлишига интилиши керак. Аммо Х аслида хирқа сўзида «а» ўрнида келадик, у «аз худ бигрезад» (ўзингдан қоч) иборасига ишорадир. Бундан ташқари, ростгўйликка, тавфиқу таҳқиққа ишорадир...

Т ў р т и н ч и ф а с л. Хирқа ранглари баёнида

Билгилки, хирқанинг ранглари хилма-хилдир ва ҳар бири бир ҳолатга ишорадир. Агар оқ ранг қайси тоифаники, деб сўрасалар, жавоб бергилки, оқ ранг қундузнинг рангидир ва дили равшан жамоаникидир ва уларнинг кўкси кудурат, кина ва ғубордан покдир. Кимки оқ рангли хирқа кийса, субҳи содиқ каби бўлади ва қундуз мисоли барчага равшанлик бағишлайди. Агар яшил ранг кимники, деб сўрасалар, айткилки, яшил ранг кўкат ва сувнинг рангидир ва бу рангдаги хирқани олий ҳимматлилар ва кўнгли ҳамisha тирик одамлар киядилар. Яшил рангли тўн кийганлар кўкат-майсалар каби яшнаган, хандон чеҳра ва хуррам бўладилар ҳамда сув янглиг ҳаётбахш, ёқмли бўладилар:

Кўз қарочугидан ўрганмоқ жоиз,
Ҳаммани кўрар, ўзини кўрмас,

Агар зангори ранг кимларга ярашади, деб сўрасалар, жавоб бергилки, зангори ранг осмон рангидир ва у сулукда тараққий этган, ҳолати баркамол одамларга ярашади... Зангори рангли тўн кийган одам олий қадру олий ҳиммат

бўлмоғи даркор. У ҳамма ожизларга соя солиб, кеча-кундуз яхшилик қилишдан тинмаслиги, чарчамаслиги лозим. Агар тўпроқ рангли тўнни кимлар кияди, деб сўрасалар, дегил: бу тўн некбин эрлар учундур. Кимки ушбу рангли тўнни кийса, унда хоксорлик, сабру таҳаммул сифати мужассамдир.

Бешинчи фасл. Фақр аҳлининг хирқаси қайси матодан тикилиши баёнида

Билгилки, хирқа учун ипақдан бошқа барча матолар жоиздир. Аммо дарवेशга жундан тикилган хирқа авлодир. Агар нега пашмина (жун кийим) авлодир, деб сўрасалар, айтгил: кўнгулда ҳаловат, яъни илоҳий жамолдан ҳузурланишни ҳис этиш учун.

Агар хирқа аслида неча хил бўлади, деб сўрасалар, тўрт хил деб айт: биринчи — жундан, иккинчи — пахтадан, учинчи — палосдан, тўртинчи — теридан.

Олтинчи фасл. Ҳозирги замонда сўфийлар ва футувват аҳли киядиган либослар баёнида

Бу ўн тўрт хилдир: минг чокли, тўрт чокли, икки чокли, ялқ, оламдор, курсили, ёқали, енги чопли, шуша, қосимий қурайший, салимий, мафтуний капанак. Буларнинг ҳар бири тоифага мансубдир.

Еттинчи фасл. Фақрлар ҳақида

Агар хирқа кийишнинг неча сифати бўлиши керак деб сўрасалар тўртта деб айт: аввал шуки, нафс эшигини беркитсин, иккинчидан, дилни кийна-адоватдан пок тутсин, учинчидан, такаллуфсиз (камтарона) умр кечирсин, тўртинчидан, роҳат ва беғамликни тарк этсин.

Эйки киймишсан бу дам папминани,
Пок айла кийнадан сан сийнани!
Жанда тўн ҳосиятин овоза қил,
Номдорлик шуҳратин ҳам асрагил.
Камтарин бўл, зебу зийнат излама,
Тарки роҳат қил, фароғат излама...

С а к к и з и н ч и ф а с л. Сўфийлар ва дарвешларнинг бош кийимлари хусусида

Билгилким, ҳозирги замонда қарийб ҳамма дарвешлар ва тариқат аҳлининг кулоҳлари кигиздан бўлиб, уни мавлавий кулоҳи дейдилар. Агар кигиз кулоҳ кимдан (мерос) қолган, деб сўрасалар, ҳазрат Жалолиддини Мавлави Румийдан деб айт. Ул киши шундай тож кийиб юришни одат қилдирганлар. Агар бундай кулоҳни кимлар кийиши керак, деб сўрасалар, дегилки, ишқ байрогини мардлик майдони узра кўтарган ва фарзоналикда сарбанд бўлганлар шундай кулоҳга муносибдирлар.

Агар тери кулоҳ кимга ярашади, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: (бирова) нафъ етказиш учун фидо бўлишга тайёр бошга ярашади. Бундай кулоҳлар аксар қўй терисидан тикилади. Бас, кимки тери кулоҳ кийса, у халққа фойда етказадиган, бошини пир фармони чизигидан ташқари чиқармайдиган ва бошига нима келса қайтмайдиган бўлади.

Агар лутф қилурсан, в-гар тиёғ урарсан,
Асирдай бўйним эгдим итоатинга.

Т ў қ қ и з и н ч и ф а с л. Кулоҳ устидан боғланадиган нарсалар баёнида

Агар кулоҳ устидан яна «алиф» суратли кигиз боғлашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айткил: «алиф» ростлик белгисидир ва доира шаклида кулоҳ атрофини ўраган эканлар, бу ростлик доирасидир ва бу: «биз ростлик доирасидан бошимизни ташқари чиқармаймиз ва ўз биродарларимиз учун бошни ўртага қўямиз», деган маънони билдиради. Яъни:

Гоҳ ул эзгу юз зарралар оинасидир,
Гоҳ зарралар ўз эзгу юз оинасидир.

Агар хушбўй саллани ким боғлайди, деб сўрасалар, айткил: шафқату марҳаматининг хушбўйлиги барчага етадиган одам (боғлайди)...

У н и н ч и ф а с л . Кулоҳ ва қулоҳ устидан боғланадиган боғичларнинг ранги ҳақида

Кулоҳларнинг ранги ва қулоҳ устидан боғланадиган нарсаларнинг ранги муайян маънога ишорадир. Бу маъноларни билиш керак.

Агар оқ ранг нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгил: сут рангига ишорадир. Чунки сут гўдакларнинг овқати бўлиб, гўдаклар тарбияси ўшанга вобастадир. Бас, оқ қулоҳ кийган киши сут каби покиза бўлсин, гўдаклар тарбияси ўшанга вобастадир. Бас, оқ қулоҳ кийган киши сут каби покиза бўлсин, гўдак мисоли шаҳвоний ҳирсу ҳаваслардан пок бўлсин. Ва лутфу меҳрибонлик сути ила ҳақ сифатларини парварши этсин ва шундай мартабау даражага етишсинким, фақирлар унинг тарбияти соясида осойиш топсинлар.

Агар яшил ранг нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгилким, кўкат рангига ишорадир. Кўкат ердан униб чиқади ва унинг танаси бўлмайди. Танаси бор ўсимликларни шажар дейдилар. Ва кўкатнинг хосияти шуки, у яшнаб туради, тоза бўлади ва кўзни қувонтиради. Бас, яшил қулоҳ кийган ёки яшил боғич боғлаган ҳар бир одам доимо очиқ чеҳра, хуррам ва ҳурсанд бўлиши керак, токи уни кўрган суҳбатдошларнинг кўнгли ёришсин.

Агар зангори (кўк) ранг нимага ишора, деб сўрасалар, айтгилки, осмон рангига ишорадир. Осмоний ранг қулоҳ кийган ёки шу рангли боғич боғлаган олий ҳиммат ва олий қадр бўлсин ва муҳтожларнинг ҳожатини чиқарсин.

Агар худранг (тупроқ ранги) нимага ишорадир, деб сўрасалар, тупроққа ишорадир, деб айтгил. Ва шуни ҳам билгилки: ернинг хосияти шуки, нимани топширсанг (эксанг), ортиги билан қайтаради (етиштиради) ва хушбўй гиёҳлару гулларни ундиради. Бас, кимки тупроқ рангли қулоҳ кийса, худди ер каби сахий бўлсин. Қанча хорлик кўрса ҳам, шодлик гулу райҳонларини етиштирсин, тупроқ каби камтарин, аммо азиз бўлсин:

Тупроқ бўл, тупроқ, лола ила гул ундир,

Гулнинг мазҳари ахир тупроқдир, тупроқ.

Ун биринчи фасл. Сўфийлар ва дарвешларга тааллуқли жойнамоз, ридо, кафш, суҳбат камари, тақя пўстаги каби нарсалар ва уларнинг маънолари ҳақида

Агар жойнамоз (сажжода) нима деб сўрасалар, айтгил: жойнамоз бошловчиларнинг хизмат остонаси ва мартабага етишганларнинг қурбат (яқинлашиш) бисотиدير. Агар жойнамоз устида ўтириш одоби нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айт: аввал шуки жойнамоз устида икки тизини букиб ўтирсин ва агар зарур бўлса, ўнг оёғини чиқарсин ва чап оёғини букиб ўтирсин. Иккинчидан, оёқ яланг бўлмасин. Учинчидан, бурун қоқмасин ва оғзининг суви оқмасин. Тўртинчидан, ё феъли ёки сўзи билан одамларга мақбул бўладиган бирор иш кўрсатсин... Жойнамоз устида ўтирган ҳар бир киши вазмин ва собит бўлсин, ҳар қандай шамол уни ўрнидан силжитолмасин.

Агар изор нима, деб сўрасалар, айтгилки, изор деб белга боғланадиган камарни айтадилар. Агар белни нима учун боғладинг, деб сўрасалар, хизмат учун деб айт. (Бел боғлаган) бел боғлаш қондалари ва одобига риоя этиши шарт.

Агар ридо нима, деб сўрасалар, айтгилки, тўннинг устидан елкага олинадиган бир қаватли астарсиз енгил кийимдир. Бизнинг замонда эса бўйинга ҳам иладилар.

Агар ридонинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгилки, ридо кийиш, асрорни ағёр назаридан беркитишдир.

Агар камар неча хил бўлади, деб сўрасалар, икки хил бўлади, деб айт. Биринчиси — суҳбат камари, иккинчиси — хизмат камари. Агар суҳбат камарини кимлар боғлай олади, деб сўрасалар, айт: суҳбат ҳақини лозим даражада адо эта оладиган шахс боғлай олади. Суҳбат ҳақини қандай адо этиш мумкин, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: ҳурмат, шафқат, иззат, мурувват, гаразгүйликни тарк этиш каби сифатларга эга бўлиш орқали.

Агар хизмат камари кимлар учун боғланади деб сўрасалар, дарвешлар учун деб айт:

Султонлар даргоҳига итдай сизгинини давлат эмас, бил,
Улуғлик давлатин истасанг, дарвешлар хизматини қил.

Агар кашф (наълайн)ни кимлар кия олади деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, талаб йўлида жидду жаҳдди (интилиши) кўп бўлган одам кияди, чунки яланг оёқ билан бу машаққатли йўлни босиб ўтиб бўлмайди...

ТАРИҚАТ АҲЛИНИНГ ОДОБИ ҲАҚИДА

Билгилки, улуглар дарवेशлик барча адабдир дёмиллар. Яъни, ҳар бир вақтнинг, ҳар бир ҳолатнинг, ҳар бир мақомнинг ўз одоби бордир. Бас, кимки одобни сақласа, мардлар мақомига ета олади. Ҳақим Абулмажд Санойӣ «Ҳадиқатул ҳақиқат» (Ҳақиқат боғчалари) асариде деб-дурким, суҳбат адаб натижасидир ва адаб ҳурмат натижаси ва ҳурмат савфат (соф, покиза) натижаси ва савфат кўнгил натижаси ва кўнгул ақл хазинаси ва ақл эса сир хазинаси, сир маърифат хазинасидир... Ва дебдурларки, зоҳирий адаб ботин адабининг белгисидир. Ҳар бир одам бирор мартабага эришса, одобидан эришади. Мавлоно Жалолиддин Румий буюрмишлар:

Ҳам адабдин нурга тўлмиш бу фалак,
Ҳам адабдин маъсуму покдир малак.

Ва яна:

Адаб тождир, илоҳий нурдан ул,
Бу тожни кий, санга очиқ ҳама йўл.

Биринчи фасл. Тариқат аҳлининг кўнгилни асраш ва етти аъзо: — кўз, қулоқ, тил, қорин, оғиз, қўл ва фарж (таносил аъзоси)ни сақлаш одоби ҳақида

Агар кўнгилни сақлаш қандай бўлади, деб сўрасалар, айтгил: бу — кўнгил маъбиятидан ҳазар қилмоқдир, яъни тангри таоло амрига, шариатга хилоф ишлардан, гуноҳдан парҳез қилмоқдир ва кўнгил маъбиятларининг асли ҳасад, такаббур, худшисандлик, риё, гафлат, бахиллик, ҳирс ва шунга ўхшаган ёмон иллатлардир. Яна шуки, кўнгил оинасини пок туткил ва бу илоҳий хилватхона хас-хошоқини сафо супургуси билан тозадаб тургин.

Дил уйин сафо супургуси ила супурмагунча,
Ҳазрати жонон жамоли унда жилва этмагай.

Агар кўзнинг одоби нечта, деб сўрасалар, иккита деб айт. Биринчидан кўзни тўрт нарсани кўришдан сақлаш

керак. Иккинчидан, тўрт нарсани кўришга кўзни очиб керак. Агар кўз кўриши лозим бўлган тўрт нарса нима, деб сўрасалар, айтгил: йўлни кўриб, қадамни қўйишни мулоҳаза қилиш учун аввал йўлга қараш керак. Иккинчидан, ер ва осмонга қараш керак... Учинчидан, ибратли нарсаларга кўзни очиб қараш керак, токи фойдали сабоқ бўлсин...

Агар кўзни беркитиш зарур бўлган нарсалар қайси деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, кўзни номаҳрамни кўришдан манъ этмоқ керак. Чунки номаҳрамга назар шундай бир заҳарли ўқки, у қайси дилга бориб тегса, уни шайтон заҳри билан заҳарлайди ва хароб этади. Иккинчидан, кўзни шаҳват кўзғовчи суратлардан асраш керак, аммо агар биров поклик юзасидан бошқа бировга ва ё яхши суратга қараса, бунда ҳеч зиён йўқдир...

Учинчидан, кўзни ўзгалар айбини кўришдан асраш керак, зеро бировлардан айб излаш энг ёмон хислатдир:

Ўзгалар айбига боқма, ўзингга боқ,
Кўзни ёқага беркит, дил шамъини ёқ.

Тўртинчидан, кўзни бировга ҳақорат назари билан қарашдан асрагил. Ўзгаларни камситиш, мазах қилиш, ожизлар устидан кулишдан сақлан. Чунки ҳеч ким нуқсондан холи эмас. Хожа Имомиддин Фақиҳ ёзганидек:

*Мамлакат шоҳи бўларсан ё илоҳинг сояси,
Лек боқма сен ҳақорат кўзи-ла бир бандага.*

Агар қулоқнинг одоби нечта, деб сўрасалар, иккита деб айт. Биринчиси шуки, қулоқни уч нарсага очмоқ керак, иккинчиси шуки, уни уч нарсдан сақлаш керак. Агар қулоқ эшитиши лозим бўлган уч нарса нимадир деб сўрасалар, айтгил... учинчидан, машойихлар ва ҳиммат аҳлининг сўзлари.

Агар қулоқни нималардан беркитиш керак, деб сўрасалар, айтгил: аввал ботил ва бидъат сўзлардан, иккинчи беҳуда ва фойдасиз фаҳш сўзлардан, учинчидан гийбат ва бўҳтон сўзларни эшитишдан. Чунки гийбатга қулоқ солган гийбатчининг гуноҳига шерикдир.

Тилнинг одоби қайси, деб сўрасалар, бу олти нарсага тилни очиш ва саккиз нарсдан тилни сақлаш, деб айтгил. Тилни очиш керак бўлган нарсалар қайси, деб сўрасалар, айтгил: ҳожат зарурати юзасидан кўнгилларда

яширин бўлган розни изҳор этиш, мазлумлар фарёдига жавоб бериш ва маҳрумлар имдоди учун сўз айтиш. Чунки бу сўзлар орқали золимнинг зулми мазлумлар бошидан кўтарилиши мумкин.

Тилни сақлаш лозим бўлган парсалар қайси, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, ёлгон гапиришдан, зеро ёлгончи худонинг душманидир. Иккинчи, ваъдага хилоф гапириш ва мунофиқона сўз айтишдан. Учинчи, ғийбат ва бўхтон гаплардан, чунки бўхтон фосиқлар ишидир. Тўртинчи, беҳуда баҳеу муноқашадан, айб қилишдан ва гап ташвишдан. Булар шайтон насвасасига киради. Бешинчи, ўзини мақташ ва таърифлашданки, бу худбинликка олиб келади. Олтинчи, навкар ва хизматкорларни лаънатлашдан. Еттинчи, қаргашдан, дуоини бад қилишдан, чунки бу жону дилнинг офатидир. Саккизинчи, мазахмасхара қилиш ва ҳазил-ҳузулдан.

Агар қулнинг одоби нечта деб сўрасалар, бешта деб айт: аввал шуки, ҳалол иш билан шуғуллансин (касби бўлсин), иккинчидан, бировга озор бермасин, учинчидан, ҳаромга тегмасин, тўртинчидан, омонатга хиёнат қилмасин, бешинчидан, қаламни тўғри сўз учун ишлатсин ва қалам билан ёзганини тил билан айтиш имкони бўлсин.

Агар қориннинг одоби қайсидир, деб сўрасалар, ҳаром ва шубҳали таомни емаслик ва пок бўлиш, деб айтгил.

Агар оёқнинг одоби нечта, деб сўрасалар, иккита деб айтгил. Биринчидан, учта жойга бориш, иккинчидан, учта жойга боришдан сақланиш. Агар борилиши лозим бўлган мавзеъ (жой)лар қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, хайрли жойга бориш, иккинчидан, қабрлар ва қалблар зиёратига бориш, бирор гуноҳкорнинг шафоати ёхуд беморнинг аёдатига бориш ёки жабру зулми дафъ этиш учун қадам ташлаш.

Агар борилиши манъ этиладиган жойлар қайси, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, золимлар ва ҳаромхўрлар уйига бормаслик, иккинчидан, қиморхона ва ҳаробот каби нолайиқ ва тўхмат жойларга бормаслик, учинчидан, номаҳрамлар орқасидан қадам ташламаслик.

И к к и н ч и ф а с л. Тариқат арбоби ёки улар тоифаларининг одоби ҳақида

Бу неча хил бўлиши мумкин? Аввало пир ва устоз (билан муомала) одоби, кейин ота-онани ҳурмат қилиш

одоби ва яна қариндош-уруғ, дўст-ёрлар, ошнолар, ҳам-соялар билан муомала одоби бор.

Агар ота ва онага нисбатан одоб неча хил бўлади, деб сўрасалар, ўн икки хил, деб айт. Биринчидан, керакли даражада уларнинг ҳурматини сақлаш. Иккинчидан, улардан дунё молини аямаслик, уларга қаттиқлик қилмаслик. Учинчидан, қилган яхшиликларни миннат қилмаслик. Тўртинчидан, ота-она юзига тик қарамаслик. Бешинчидан, агар ота ва она чақирсалар, зудлик билан ҳузурларига келиш. Олтинчидан, ота ва она билан мулоқотда юзини тескари бурмаслик. Еттинчидан, агар гуноҳга сабаб бўлмаса, нимаики буюрсалар, бажариш. Саккинчидан, ота-она билан суҳбатда ёки улар ҳузурда бошқалар билан гапирганда овозни кўтармаслик (бақирмаслик). Тўққизинчидан, ота-она ризолигисиз, дуосисиз сафарга чиқмаслик. Ўнинчидан, ҳар доим ота-она хурсандлигини таъминлаш пайида бўлиш. Ўн биринчидан, ота-онага марҳаматни ибодат деб билиш, лъники «жаннат оналар қадамнинг остида» эканлигини унутмаслик.

Агар қариндошлар билан муомала одоби нечта, деб сўрасалар, еттита деб айтгил. Аввал шуки, улар билан алоқа — борди-келдини узмаслик керак, зеро силаи раҳм (яқинларни сийлаш) пайғамбар суннатидир. Ва бу умрни узайтиради. Иккинчидан (қўлдан келса), маблағ билан уларга кўмаклашиб туриш. Учинчидан, уларнинг хурсандлигини баҳам кўриш ва ғаму андуҳидан қайғуриш. Тўртинчидан, мадад бериш пайтида, ўзини олиб қочмаслик. Бешинчидан, ҳар қанча жафо кўргузсалар ҳам, уларга жафо қилмасдан, аксинча, вафо ва меҳрни қанда қилмаслик. Олтинчидан, уларнинг душманлари билан ошночилик қилмаслик. Еттинчидан, уларнинг молу мулкига қасд қилмаслик, чунки агар қариндошлар молига кўз олайтирсанг, номусинг, қадрингни кетгизасан.

Агар дўстларга нисбатан одоб шартлари нечта, деб сўрасалар, айтгинки, дўстлигига ҳеч бир шак-шубҳа уйғотмайдиган кишининг бешта хислати бор. Биринчиси — етук ақл, зеро ақлсиз кишининг суҳбатида файз йўқ, улуғларнинг сўзи борким: «Нодон дўстдан доно душман афзал». Иккинчиси — яхши хулқ, чунки бадахлоқ одам билан суҳбат қовушмайди. Учинчиси — яхши ният, некбинлик, зеро бадқирдор ва фосиқдан дўст чиқмайди. Тўртинчиси — қаноат, чунки мол-дунёга ўч очкўз одам дўстликка арзимайди. Бешинчиси — тўғрилиқ, зеро кимки эгри, фирибгар ва қаллоб бўлса, унинг суҳбати кишига шараф

келтирмайди, негаки бундай одамнинг лафзи ишонарли эмас.

Агар мажозий дўстлик қанақа бўлади, деб сўрасалар, айтгилки, гараз ва фойда — тамаъ асосига қурилган ошнолик мажозий (ўткинчи) дўстликка киради. Бундайларнинг ошнолигига эътимод йўқ, чунки у бирор маъфатни кўзлаб яқинлашади, иши битгач, дўстликини узади ва агар мабодо мақсади амалга ошмаса, унинг дўстлиги душманликка айланади. Бундайлар ширинликка ёпишган пашшага ўхшайдилар, ширинликини еб тугатгандан кейин дастурхон эгасини талайдилар...

Агар ҳақиқий дўст муяссар бўлса, унинг одобини қандай риоя этиш керак, деб сўрасалар, айтгин: ҳақиқий дўстликнинг одоби йигирмата нарсага риоя қилмоқдир, яъни: аввал шуки, мол-дунёни ундан аямаслик керак, агар ҳамма бойликни беришни иложи бўлмаса-да, лекин унинг ҳожатини чиқарадиган даражада бериб туриш керак. Иккинчидан, унинг сирини бировга айтмаслик ва сирни жон ичида сақлаш лозим. Учунчидан, унинг айбини бошқалардан беркитиш, аммо ўзига айтиш, токи у айбини йўқотишга чора қилсин. Тўртинчидан, унинг сўзларини жон қулоғи билан эшитиш. Бешинчидан, унинг сўзларига эътироз билдирмаслик ва сўзидан хато қидирмаслик. Олтинчидан, унинг номини яхшилик билан тилга олиш. Еттинчидан, унинг борлигидан ва кўрсатган қарамидан шукр қилиш. Саккизинчидан, унинг орқасидан яхши гаплар гапириб эсга олиш. Тўққизинчидан, насиҳатга зарурат туғилса, оҳиста ва лутф билан гапириш, дағаллик ва таънага йўл қўймаслик. Ўнинчидан, унинг хатоларини кечириш ва кўрмасликка олиш. Ўн биринчидан, ўз юкини унга ағдармаслик. Ўн иккинчидан, унинг шодлигига шодланиб, ғамгинлигида ғамгин бўлиш. Ўн учунчидан, уни кўрганда, биринчи бўлиб салом бериш, мактубни самимий дуо-салом билан бошлаш. Ўн тўртинчидан, ҳурматини жойига қўйиб, эъзозлаш. Ўн бешинчидан, унинг сўзини бўлиб, гап қистирмаслик. Ўн олтинчидан, ўзига раво кўрганни унга ҳам раво кўриш. Ўн еттинчидан, уни яхши бир вазиятда таърифлаш. Ўн саккизинчидан, мажлисда уни олдинга ўтказиш ва муносиб ўринга ўтиргизиш. Ўн тўққизинчи, ёрдам зарур бўлган пайтда ҳимоя қилишдан чекинмаслик. Йигирманчи, унинг душманлари билан дўстлик қилмаслик ва унинг дўстларига душманлик қилмаслик. Ва моҳият шуки, ҳақиқий дўстни чин юракдан севмоқ ва муносабат-муомалада буни амалда

кўрсатмоқ шарт. Билгилки, оламда яхши дўстдан кўра саодат йўқдир:

Эй дўст, эшит, барча молиғни сарфла
Бир ёр топки, жаҳон саодати шул...

Агар ошноларга нисбатан адаб шартлари нечта, деб сўрасалар, бешта деб айт. Аввал шуки, ошноликни соат сари ошириб бориш керак. Иккинчидан, қўл билан, тил билан ҳар навъ қилиб бўлса ҳам, нафъ етказиб туриш лозим. Учинчидан, насиҳатни дарег тутмаслик, ошнолардан бирор нарса тамаъ қилмаслик. Бешинчидан, доимо уларнинг аҳволидан сўраб-суруштириб, хабардор бўлиб туриш. Олтинчидан, агар улар ёмонлик қилса, қоҳиш-маломат қилмаслик.

Агар қўшнилар билан муомала-муносабат одоби нечта, деб сўрасалар, ўн тўртта деб айтгил: аввал шуки, уларга меҳрибон бўлсин. Иккинчи, панду насиҳатни дарег тутмасин. Учинчи, агар ёмонлик кўрса ҳам уларни беобрў қилмасин. Тўртинчи, имкони етқунча қўшниларга мададкор бўлиб, ҳамият кўрсатсин. Бешинчи, ўз юқини уларга ортмасин, балки улар кўнглининг юқини кўтарсин. Олтинчи, агар уларнинг ҳожатини чиқарса, миннат қилмасин. Агар қўшнилардан нафъ етса, шукрини қилсин. Саккизинчи, агар қўшнилар камчиликни кўрсатсалар, шикоят қилмасин. Тўққизинчи, агар камбағал ва муҳтож бўлсалар, бор нарсасини бериб, савоб олсин. Ўнинчи, агар бирор асбоб-ускуна сўраб чиқсалар, очиқ кўнгил билан берсин. Ўн биринчи, туз, сув ва ўтинни улардан қизганмасин. Ўн иккинчи, қўшниларнинг ёш болаларига меҳрибонлик кўрсатсин. Ўн учинчи, таъзия ва тўю маърақада улар билан бирга, ҳамдам бўлсин. Ўн тўртинчи, ариқ ва сув кетадиган жойлар, дераза ва даричалар ва бошқа қўшнилар фойдаланадиган нарсаларга монъелик қилмасин, хуллас, қўшнининг ҳурмат-аҳтиромини ҳамма вақт ўз ўрнида сақласин.

Агар бегоналар билан одоб шарти нечта, сўрасалар, олтига деб айт. Аввал шуки, ҳеч кимга ҳақорат (камситиш) кўзи билан қарамасин. Иккинчидан, бегоналар суҳбатига суқулмасин. Учинчидан, уларнинг ёқимсиз сўзларини эшитмасин. Тўртинчидан, агар ножўя ҳаракат кўрса, насиҳат билан тушунтирсин. Бешинчидан, уларга шафқат кўрсатишни тарк этмасин. Олтинчидан, уларни яхшилаб синаб, муносиб деб билмагунча суҳбатга йўлатмасин.

Билгилки, ҳар бир тақя (хонақо) мусофир ва мужовирлар (муқим яшайдиганлар) учун бир нишона — манзилгоҳдир. Шунинг учун тақя бир неча махсус сифатлари билан ажралиб туриши керак, токи тақядор тақя сақлашга муносиб бўлсин. Агар тақядорнинг маъноси нима, деб сўрасалар, бу — ўлим дарвозасига ҳозир бўлиш ва бир нафасга ҳам ишонмасликдир, деб айтгин...

Агар тақянинг ҳосили нима, деб сўрасалар, дийдор деб айт. Агар тақянинг мақсади, нима деб сўрасалар, фақирлар хизмати деб айт.

Агар тақянинг қибласи қайси, деб сўрасалар, назирни кўнгилларга қаратиш деб айт. Агар тақянинг санади (исботи) нима, деб сўрасалар, ниёзманд бўлиш, яъни талаб аҳли сулукини қабул қилиш деб айт.

Агар тақянинг садри (тўри) қайсидир, деб сўрасалар, комил муршид ўтирган жой деб айт.

Агар тақянинг сирри нима, деб сўрасалар, дастурхон деб айт. Агар тақянинг нури нима, деб сўрасалар, чироқ деб айт.

Агар тақянинг обрўи нима, деб сўрасалар, поклик деб айт. Агар «тақя сўзининг ҳарфлари қанақа маъноларга ишора этади, деб сўрасалар, айтгин Т — таваккулга далолат этади. К — карамга далолат этади, яъни тақя эгаси карим-сахий бўлсин. Й — якрагликка далолат этади, яъни тақя эгаси ўз ишида собит туриб, ўзгармасин. Ҳ — ҳаводорлик, яъни муҳаббатга далолат этади. Тақя эгаси дарвешлар, мусофирларга муҳибу меҳрибон бўлсин, уларни севсин.

Агар тақя сақлашнинг зарурий одоблари нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айт. Биринчидан тавозуъли бўлиш. Иккинчидан, ширин тил билан дўстларни сийлаш. Учинчидан, очиқ юзли ва табассумли бўлиш. Тўртинчидан, тариқат ибодатини адо этиш. Бешинчидан, уч кунгача мусофирларга савоё бермаслик. Олтинчидан, уч кечикундуз ўткунча агар ҳар қанча ёмонлик кўрса ҳам, кечирish ва унутиб юбориш. Еттинчидан, уч кун давомида дастурхон ёзишни қанда қилмаслик. Саккизинчидан, мусофир хизматини жон-дилдан қилиш, уларга талабгор бўлиш ва бахиллик, ғайирлик қилмаслик. Тўққизинчидан, тариқат одоби ва амалларидан гапириб бериш. Унинчидан, яхши хислатларни намоён этиш ва дарвешларга қуруқ парҳезкорликни таъкидламаслик. Ўн биринчидан,

ёр-биродарлар айбини яшириш. Ун иккинчидан, мусофирлар ва дарвешлар чиқиб кетганда, шикоят қилмаслик.

Тўртинчи фасл. Тақяга кириш одоби ҳақида

Билгилки, манзилга етган ҳар бир дарвеш ўша диёр кишилари аҳволини суриштириши ва қаердаки аҳли дил ва азизлардан дарак топса, уни бориб кўриши керак. Ва фақирлар тақясига келиш учун бир печа одоб шартига риоя қилиши лозим. Шунда унинг бел боғлаган мардлардан эканини, фақирлар хизматида бўлганини билиб оладилар.

Агар тақяга кириш одоби нечта, деб сўрасалар, учта деб айт. Аввал шуки, таҳоратли, пок бўлсин. Иккинчидан, остонага етганда, ичкарига кириш учун аввал ўнг оёғини олдинга қўйсин...

Агар тақяга кириш мустаҳаби (савоби) нечта, деб сўрасалар, иккита деб айт. Аввал шуки, тақяга киргач, дуо ўқисин. Иккинчидан, пок жой талаб қилсин. Агар тақяга кириш эҳтироми нимадан иборат, деб сўрасалар, айтгин: бу шундан иборатки, агар таёқнинг учидан найза бўлса, найзани тақяга эмас, ўзига қаратиб қўйсин. Бу ишора нима маънони билдиради, деб сўрасалар, бу (биз мужоҳада найзасини ўз нафсимизга урганмиз), деган маънони билдиради, деб айт.

Агар тақяга кириш қоидалари нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айт: аввал — салом бериш, иккинчи — тавозуъ юзасидан юзни ерга қўйиш, учинчи — жамоа аҳли билан қўл бериб кўришиш, тўртинчи — таржимон талаб қилиш, бешинчи — жой талаб қилиш, олтинчи — жойнамозни ёйиш, еттинчи — қадам ҳаққини тилга олиш, саккизинчи — кўрсатилган жойга бориб ўтириш.

Агар тақяга кириш шарты қайси, деб сўрасалар, айтгил: бу тухфа ва табриксиз пирлар ҳузурига бормаслик демак. Агар тақяга бошинг билан келдингми ё оёғинг билан, деб сўрасалар, сидқу сафо билан келдим, деб жавоб бергил.

Агар тақяга қайси юз билан келдинг, деб сўрасалар, ниёз — талаб юзи билан келдим, деб айт. Агар сени бу ерга қандай ҳид олиб келди, деб сўрасалар, меҳру вафо ҳиди, деб айт.

Агар сен тақяни истадингми ёки тақя сени талаб қилди, деб сўрасалар, тақя мени, мен эса тақя эгасини истаб келдим, деб айтгил.

Агар тақяга нечта аҳд билан кирдинг, деб сўрасалар, тўртта аҳд билан деб айт: ҳурмат билан кириш, иззат билан ўтириш, ҳикмат билан гапириш, хизмат учун туриш.

Бешинчи фасл. Ўтириш одоби ҳақида

Билгилки, ўтиришнинг бир қанча қоида-одоблари бўлиб, уларга риоя қилиш шарт. Аммо шайхнинг ўтириши билан муридлар ўтириши орасида фарқ бор.

Агар шайхнинг ўтириши одоби нечта, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, агар у жойнамоз устида ўтирса, тўрт одобга риоя қилади. Жойнамоздан бошқа нарса устига ўтирганда ҳам тўрт нарсага эътибор қилади. Аввал шуки, юзини қиблага қаратиб ўтириши даркор, иккинчидан, икки тизини букиб ўтирсин, учинчидан, ўнгу сўлга кўп қарамасин, тўртинчидан, зарурат туғилмаса, мажлисни тарк этмасин.

Агар тариқат муридларининг ўтириш одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айт. Аввал шуки, муридга қаерни кўрсатсалар ва нимани ёйсалар, бориб ўтирсин, иккинчидан, ўнгу сўлга, баланду пастга қарамасин, учинчидан, унга қараб гапирмагунча бошини эгиб ўтирсин, тўртинчи, агар йиғинга бирор соҳибжамол киши кириб келса, унга боқмасин, бешинчи, икки тизини букиб ўтирсин, олтинчи, кўп туриб юрмасин, еттинчи, алоҳида ҳурмат-иззат талаб қилмасин ва агар бирор киши ундан олдинроқ ўтиб ўтирса ҳам гарчи бу ноҳўя ҳаракат бўлса-да, уни ёмонламайсин. Зеро, улуғлар демишлар: «Жой мард билан шараф топар, мард жой билан эмас». Саккизинчи, шерикларига жойни тор қилиб, халақит бермасин.

Агар қаерда ўтирбсан, деб сўрасалар, абадият ерида ва хизмат гуфроғида, деб айт. Агар нима учун ўтирибсан, деб сўрасалар, назар учун деб айт, яъни пирнинг назари тушишига мунтазирман деб айтгил.

Агар туриб-ўтиришнинг маъноси нима деб сўрасалар, айтгил: бунинг маъноси — хизмат учун туриш, ҳурмат учун ўтиришдир...

Олтинчи фасл. Суҳбат одоби ҳақида

Билгилки, одамизоднинг шарафи нутқи билан ва нутқ одобига риоя қилмаган одам бу шарафдан бебаҳрадир.

Сўз ҳамма вақт савоб учун ишлатилиши, тўғри ва ҳаққоний бўлиши керак. Агар шундай бўлмаса, жим турган маъқул. Шайхлар ва бошқа мартабага эришганлар учун ҳам, ҳали мартабага эришмаган кишилар, муридлар учун ҳам рия қилиниши зарур бўлган бир қанча суҳбат одоби мавжуд. Агар мартабага эришганлар суҳбатда қайси қоидаларга амал қилиши керак, деб сўрасалар, айтгил, қуйидаги саккиз қоидани сақлашлари керак: биринчидан, ҳар кимнинг аҳволига қараб, муносиб сўз айтсин. Иккинчидан, дағаллик қилмасдан, лутф ва мулоимлик билан гапирсин. Учинчидан, гапирётганда табассум қилиб, очилиб гапирсин. Тўртинчидан, овозини баланд кўтармасин, эшитувчиларга малол келтирмайдиган қилиб гапирсин. Бешинчидан, одамларга нафъи тегадиган маъноли гапларни гапирсин. Олтинчидан, агар сўзнинг қиммати-қадри бўлмаса, уни тилга олмасин, чунки улуғларнинг сўзи бамисоли уруғдир, агар уруғ пуч ёки чириган бўлса, уни қаерга экманг униб чиқмайди.

Агар мартабага етмаганларнинг суҳбат одоби нечта, деб сўрасалар, бу ҳам саккизта деб айтгил. Биринчидан, сўрамагунларича гапирмасин. Иккинчидан, гапирётганда овозини баланд кўтармасин. Учинчидан, гапирётганда ўнгу сўлга қарамасин. Тўртинчидан, ғаразли ва кинояли гапларни гапирмасин. Бешинчидан, қаттиқ гапирмасин ва бетга чопарлик қилмасин. Олтинчидан, пушаймон бўлмаслик учун ўйлаб гапирсин. Еттинчидан, одамлар гапини бўлиб сўз қотмасин. Саккизинчидан, кўп гапирмасин. Чунки кўп гапириш ақли ноқислик белгисидир. Оз бўлса ҳам, аммо соз гапиришни шиор этсин.

Агар қайси тил билан сўз сўзлайсан, деб сўрасалар, сидқу садоқат тили билан, деб айтгил. Агар сўзни қайси қулоқ билан эшитасан, деб сўрасалар, қабул қулоғи билан, деб айтгил.

Агар сўз сеникими ёки сен сўзникими, деб сўрасалар, айтгил: мен сўзни ва сўз меникидир, чунки сўз инсонлик дарахтининг мевасидир, дарахтни мевадан, мевани эса дарахтдан ажратиб бўлмайди. Агар нуқсонли сўз қайсидир, деб сўрасалар, худо ва Расулнинг сўзига мувофиқ келмайдиган сўз, деб жавоб бергил.

Агар яхши сўз қайси, деб сўрасалар, кишиларга нафъи тегадиган сўз, деб айтгил. Ёмон сўз қайси, деб сўрасалар, бировга зарари тегадиган сўз, деб жавоб бергил.

Еттинчи фасл. Таом ейиш ва сув ичиш одоби ҳақида

Маълумки, одамзод таом емасдан ва сув ичмасдан яшолмайди... Ҳайвонлар ҳам еб-ичиш билан тирик. Бас, шундай экан, ҳайвоннинг ейиши билан инсоннинг ейиши орасида фарқ бўлиши керак. Чунки ҳайвон ейиш учун яшайди, одам эса яшаш учун ейди. Бу икки хил ейишнинг фарқи одоба билинади. Яъни, одамзод таом ейиш одоби ва қоидаларини сақлайди, аммо ҳайвонлар бундан беҳабардирлар. Агар таом ейиш қоидалари нечта, деб сўрасалар, ўттиз еттита, деб айтгил. Тўрттаси фарз ва тўрттаси суннат, тўрттаси мустаҳал ва ўнтаси адаб ва тўртта ҳурмат ва тўртта ҳикмат ва еттитаси аҳтиёт қоидалари.

Агар тўрт фарз қайси, деб сўрасалар, айтгил: аввал ҳалол луқмани қўлга киритиш, иккинчи ризқ берувчи Аллоҳни таниш, учинчи шукр қилиш, тўртинчи пок таомни ейиш, яъни овқат нажосатли ва булганган бўлмаслиги керак. Агар тўрт суннат қайси, деб сўрасалар, айтгил: аввал «бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» дейиш, иккинчи — таомдан олдин қўлни ювиш, учинчи — таомни ўнг қўл билан ейиш, тўртинчи — таомдан фориг бўлгач, худога ҳамду сано айтиш.

Агар тўрт мустаҳал қайси, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, овқат ейишни аввал туздан бошлаш, иккинчидан, туз билан тугатиш, учинчидан, овқатни дастурхон ёзиб ейиш, тўртинчидан, дастурхон атрофида ўтирган ҳодимни овқатга таклиф этиш.

Агар ўн адаб қайсидир, деб сўрасалар, айт: аввал чап оёқ билан ўтириш, иккинчи — ўзининг олдидан ейиш, учинчи — бошқаларнинг овқат ейишига қарамаслик, тўртинчи — товоқ (ёки коса)нинг бир четидан ейиш, бешинчи — овқатни учта бармоқ билан ейиш, олтинчи — панжаларни ялаб туриш, еттинчи — товоқ (коса)ни тозалаб қўйиш, саккизинчи — агар луқма қўлдан тушиб кетса олиш ва булганган бўлса, тозалаб сўнгра ейиш, тўққизинчи — таом ейиш вақтида суянмаслик, ўнинчи — таомдан сўнг қўлни ювиш.

Агар тўрт ҳурмат қайсидир, деб сўрасалар, айтгилким, бу: биринчидан, таом ейиш пайтида бошни қашимаслик, иккинчидан бурунни артмаслик, учинчидан, оғизнинг сувини оқизмаслик, тўртинчидан, оғизга овқат олиб биров билан гапирмаслик.

Агар тўрт ҳикмат қайсидир, деб сўрасалар, бу қуйидагилардир деб айт: биринчидан, луқмани катта олмаслик, иккинчидан, овқатни яхшилаб чайнаш, учинчидан, кўп нарса емаслик, тўртинчидан, тўқ қоринга яна овқат емаслик.

Агар етти эҳтиёт қайсидир, деб сўрасалар, айтгилки, бу: аввал ҳеч бир таомни ёмон таъриф қилмаслик, агарчи яхши нишмаган бўлсада. Иккинчидан, овқат қаердан келтирилгани ва кимники эканини билиб олмагувча емаслик. Учунчидан, ёлғиз овқатланмаслик. Тўртинчидан, ўтирганларнинг ҳаммасини овқатга чорлаш, чунки барака бир-галлашишдадир. Бешинчидан, мақтаниш, манманлик юзасидан овоза тарқатиш учун берилган овқатни емаслик. Уғрилар, киссавурлар, харидорлар ҳақиға хиёнат қилувчи дўқондорлар, каззоб даллоллар, порахўрлар дастурхонидан нон емаслик. Чунки бу тоифа одамларнинг таоми ҳаром бўлиб, ўзлари палидларнинг палидидирлар. Олтинчидан, таъзия ошидан парҳез қилиш, чунки унда вояга етмаган етимнинг ёки ғойиб бирор меросхўрнинг ҳақи бўлиши мумкин. Еттинчидан, битта таомни ейиш билан қаноатланиш.

Агар сув ичишнинг қоидалари нечта, деб сўрасалар, ўн битта деб айт: иккита фарз, олтита суннат, учта адаб. Агар икки фарз қайси деб сўрасалар, айтгилки, биринчиси — олтин ва кумушдан ясалган идишларда сув ичмаслик, аммо олтин ва кумуш суви билан заҳарланган бўлса, жоиздир. Лекин сув ичаётганда оғиз олтин ёки кумуш юргизилган жойга тегмаслиги керак. Иккинчидан, сув тоза, ифлосланмаган бўлиши лозим.

Агар олти суннат қайсидир, деб сўрасалар, айтгилки, аввал сувни уч марта нафас олиб ичиш, уч нафас олишда бир нафас олиш. Иккинчидан, ҳар дафъа идишни оғиздан олиб туриш. Учунчидан, нафаси идишдаги сувга тегмаслиги керак. Тўртинчидан, сувни ўтириб ичиш.

Агар уч адаб қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, катта идишдан ва мешдан сув ичмаслик, иккинчидан, агар йиғиннинг соқийси бўлса, сувни ҳаммадан кейин ичиш. Учунчидан, агар мажлисда ўтириб сув ичаётган бўлса, идишни ўнг томонга қараб узатиш.

Агар сув ичаётган пайтда кўзага нима дейдилар, деб сўрасалар, айт ҳол тили билан: мен кеча-кундуз бошим билан шўнғуб, хизмат қилиб, бу мақсадга эришдим, деб айтадилар. Азиз инсонлар сув ичаётганда мажлис аҳли «соғ бўлинг» дейдилар, бунинг маъноси нима деб сўрасалар, айт: бунинг маъноси шуки, умр ўткинчидир ва бир

нафас олишга ҳам ишонч йўқ, биров сув ичар экан, балки ҳали сув жигарига бориб етмасдан оламдан ўтар ёки сув томоғидан ўтмай нафаси узилар...

С а к к и з и н ч и ф а с л. Кийим кийиш одоби ҳақида

Билгилки, либос кийиш баданни ва уят жойларни беркитиш даражасида фарздир. Бу фарзда риоят қилинадиган қоидалар бор. Агар либос кийиш қоидалари нечта деб сўрасалар, ўн бешта деб айтгил: тўртта фарз, тўртта суннат, бешта адаб ва иккита ҳаром (манъ қилинган қоидалар).

Агар тўрт фарз қайси, деб сўрасалар, жавоб бериб айт: аввал шуки, кийим ҳалол маблағ ҳисобига олинган бўлсин. Иккинчидан, кийимни безак учун эмас, балки иссиқ-совуқдан сақланиш зарурати юзасидан кийсин. Учинчидан, кийим нажасдан пок бўлсин. Тўртинчидан, кийим ипак матодан ва зардан тикилган бўлмасин. Дарвеш учун ипак ва зарбафт тўн ҳаромдир.

Агар тўрт суннат қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, тўн узун бўлмасин. Иккинчидан, ҳар хил тўндан фақат биттадан бўлсин, зеро кўп ва ранг-баранг тўн кийиб юриш фўтувват мартабалари мақомотига мувофиқ эмас. Учинчидан, ҳайит (ид) куни янги ёки ювиб тозаланган либос кийсин. Тўртинчидан, аксар яшил ва оқ рангли тўн кийсин.

Агар беш адаб қайси, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, кийимни кияётганда аввал ўнг қўлнинг енгидан бошласин. Иккинчидан, ечаётганда чап қўлдан бошласин. Учинчидан, кийимни тоза сақласин. Тўртинчидан, иштонини ўтириб кийсин. Бешинчидан, саллани бир жойда туриб ўрасин.

Агар иккита ҳаром қайси, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: бири — кийимни кибр-ҳаво, улур сифатлик учун киймаслик, иккинчидан, расмли, тасвир нақшли либосни киймаслик. Аммо агар нақшли бўлсаю, сурати бўлмаса жоиздир.

Агар кафш ва этик кийишда нечта адаб бор, деб сўрасалар, тўртта деб айт: кафш ёки этикни аввал ўнг оёқдан бошлаб кийиш, иккинчидан, ечаётганда чап оёқдан бошлаш. Учинчидан, бир жуфт кафш ёки бир жуфт этик билан кифояланмаслик керак. Тўртинчидан, агар мажоли етса кафшни қаердаки етса, олиб ёнига қўйсин.

Агар узук тақшнинг қандай қоидалари бор, деб сўрасалар, айт: бунинг тўртта қоидаси бор: биринчидан, узук темирдан бўлмаслиги керак, иккинчидан, кумушдан ясалган бўлсин ва бир мисқолдан ортиқ кумуш сарфланмаган бўлсин. Учинчидан, узукнинг қўзи ёқутдан бўлгани маъқул, чунки ёқут (ақиқ)да барақат кўп. Тўрттинчидан, ўнг қўлнинг ўрта бармоғига тақиб юриш керак...

Агар ридо неча газ бўлади, деб сўрасалар, айтгил: ридонинг узунлиги олти газ ва эни уч газу бир қарич бўлгани маъқул. (Бир газ 91,5 см. га тенг).

Агар либос сен учунми ёки сен либос учунми, деб сўрасалар, дегил: либос менинг суратимдир ва мев либоснинг маъносиман.

Т ў қ қ и з и н ч и ф а с л. Сафар қилиш одоби ҳақида

...Агар нима мақсад учун сафарга чиқилади, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, сўфийлар уч нарса учун сафар қиладилар: улуг авлиёларни зиёрат қилиш, ё нафс риёзати, ёки тариқат йўлига кирган мардларнинг дийдорини кўриш учун. Сафарнинг фойдаси кўпдир, аммо аниқ кўриниб турган фойдаси ўн биттадир: (сафар) биринчидан таннинг сиҳатига фойдали, чунки ҳаво алмашади ва аъзолар чиниқади, зеро ҳаракат бадан рутубатини кетгизади, қон айланишини яхшилайти. Иккинчидан, азиз-авлиёлар, улуг инсонлар қабрини зиёрат қилишнинг савоби беҳад кўпдир. Учинчидан, танбаллик дангасаликни бартараф этади, чунки одам доим бир мақомда истиқомат қилса, сустлик ва касаллик кучаяди, баданнинг озукалари, суви юришмай қолади. Тўрттинчидан, гам ва маҳзунликни кетгизади, негаки киши қанчалик гамгин бўлмасин, сафарга чиқса кўнгил чигили очилади. Олтинчидан, сафарда умр осойишта ўтади. Еттинчидан, сафарда юриб, илминг ортади, зеро сафарда кўп нарса ўрганиш мумкин. Саккизинчидан, ҳар хил тоифадаги одамлардан турли қасб-кор ва одоб ўрганилади. Тўққизинчидан, улугларнинг суҳбати қозонилади. Ўнинчидан, сафарда нафс тарбияланади, чунки сафарда ранжу азият чекишга тўғри келади, биродарлар, ота-она, қариндошлардан ажралиб, уларни соғинади, одамларнинг қадри, ватан қадри киши наздида ортади ва ҳам чидам-сабрга ўрганади. Ўн биринчидан, ғариб-мусофирлар қадрига етади ва кўнглида раҳм-шафқат кўпаяди.

Агар сафар қилиш қойдалари нечта, деб сўрасалар, йигирма олтита, деб жавоб бергил: иккитаси вожиб, ўнтаси суннат, олтитаси адаб, учтаси мурувват, учтаси фазилат ва иккитаси рукндир. Иккита вожиб қайсидир, деб сўрасалар, айт: аввал яхши сафарни мақсад этиш, иккинчиси — ниятнинг софлиги. Ўнта суннат қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: аввал яхши ҳамроҳни танлаш, иккинчиси, ҳамроҳ (йўлдош)нинг ҳаққини риоя этиш, учинчиси, керакли даражада мурувват кўрсатиш, тўртинчиси, отга, аравага, туяга минганда мағрур бўлмаслик, шу каби тўртга ўтқазсалар, кеккайиб кетмаслик. Еттинчиси, доимо таҳоратли бўлиш, қаергаки қўниб манзил тутса, шукр қилиш, тўққизинчиси, кетар пайтида дўстлар, ошнолар билан хайрлашиш, видолашиш ва ўнинчиси, ота-онанинг, дўст-ёрларнинг ижозати билан йўлга чиқиш.

Учта мурувват шарти будир: биринчидан, йўл озуқасини йўлдошлар билан баҳам кўриш, иккинчидан, яхши хулқли ва очиқ юзли бўлиш, учинчидан, кишиларга малол етмайдиган ва гуноҳ бўлмайдиган даражада ҳазил-мутойиба қилиш.

Олтита адаб мава булардир: биринчидан, дафтар олиб юриш, иккинчидан, қалам ва сийёҳни бирга олиб юриш, учинчидан, тороқни эздан чиқармаслик, тўртинчидан, чап қўлда кўзача ёки чойгун кўтариб юриш, бешинчидан, ўнг қўлда асо ушлаш ва кеса ҳам олиб юриш.

Уч фазилат шундан иборатки, агар пиёда юра олса, бунинг фойдаси катта. Иложи борича йўлда тиланчилик қилмасин ва йўлдошларидан ажралмасин; чунки бу йўлдошларга малол келади. Учунчидан, агар зарурат бўлмаса, масжидга тушмасин ва масжидда ухламасин.

Икки рукн нима, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан темирдан ясалган бешта буюм, яъни: пичоқ, қайчи, игна, устара ва чақмоқ тошни, албатта, бирга олсин. Иккинчидан, кафш ва пўстинни ҳам олиб юрсин.

Агар сафарда юзни қайси томонга қаратиш зарур, деб сўрасалар, мақсад манзили томонга деб айт.

Агар сафар неча хил бўлади, деб сўрасалар, икки хил бўлади, деб айт: бири — сурат сафари, иккинчиси — маъно сафари.

Агар маъно сафари нимага асосланади, деб сўрасалар, жону дил қадамига деб айт. Сурат сафари-чи деб сўрасалар, сув ва лой қадамига деб айт.

Үчинчи фасл. Меҳмон кутиш одоби ҳақида

Агар меҳмон кутишнинг одоби ва қоидалари нечта деб сўрасалар, ўн тўртта деб айтгил — иккитаси шарт, олтитаси асос (аркон), яна олтитаси одобдир. Агар икки шарт қайсидир деб сўрасалар, айтгил: биринчиси меҳмонга ҳалол ва покиза таомни тақдим этиш, иккинчиси меҳмонни бирор паразли мақсад ёки риё учун қутмаслик.

Агар олтита асос қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, меҳмонни таъзим билан кутиб олиш ва яхши жойга ўтқазиб, иккинчидан, меҳмон қаршисида очик чеҳра билан хушнуд ўтириш. Учинчидан, меҳмон қанча (кўп) келса ҳам ранжимаслик. Тўртинчидан, чақирилмаган меҳмонни кўпроқ ҳурмат қилиш. Бешинчидан, бахилик қилмаслик ва меҳмондан нарсани қизганмаслик. Олтинчидан, ясама илтифот кўрсатмасдан, қўлдан келгунча меҳмонни сидқидилдан самимий хурсанд қилиш.

Агар олтита адаб қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: аввал шуки, меҳмондан қайси таомни ёқтирасиз, деб сўраманг. Иккинчидан, меҳмон учун ўзингиз хуш кўрган энг яхши овқатни пишинг. Учинчидан, овқат ейишга ҳадеб зўрламанг. Тўртинчидан, агар тапқари чиқса, бирга чиқинг ва камида етти қадам бирга юринг. Бешинчидан, атайлаб ўзни кўрсатиш учун намоишкорона узрхоҳлик қилманг. Олтинчидан, миннат қилманг, балки аксинча, меҳмон дастурхонингиздан нон еганидан хурсанд бўлинг ва шукр қилиб, миннатдорчилик билдиринг.

Кимки кўрсанг бу жаҳонда ўз ризқин терадир,
Хоҳ сенинг уйингда бўлсин, хоҳ ўз айвонида.
Сен карам хонини ёз ҳам шукр қил, парвардигор
Берди ону нон дўстга дўст дастурхонида.

Агар меҳмонга бориш одоб-қоидалари қайси, деб сўрасалар, айтгилки, биринчидан, яхши, ҳалол одамлар уйига меҳмон бўлиб бориш, фосиқ кишилар ҳақини ёйдиган ҳаромхўрлар уйига қадам қўймаслик керак, улардан ҳазар қилмоқ даркор. Иккинчидан, шариатга хилоф ишлар содир бўладиган мажлисларга бормаслик лозим, аммо агар сенинг ҳурматинг учун ғайри шаръий ишлар тарқ этиладиган бўлса, бориш мумкин.

Иккита суннат шуки, биринчидан, меҳмонга таклиф қилганларида, дарҳол қабул қилсин, иккинчидан қандай овқат ёки таомлар тайёрлашни сўрамасин.

Ўн адаб қайси, деб сўрасалар: айтгил: биринчидан, меҳмонга борганда мезбондан олдинда юрмаслик, иккинчидан уйга етганда ўнг оёқ билан кирсин, учинчидан, уйга кирганда салом берсин. Тўртинчидан, қайси жойни кўрсатсалар, ўша жойга бориб ўтирсин. Бешинчидан, ўнг-сўлга ва юқорига ёки пастга ҳадеб қарамасин. Олтинчидан, мезбон хурсанд бўлгунча таомдан есин. Еттинчидан, ўз олдидаги таомни у ёқ-бу ёққа кўтариб қўймасин. Саккизинчидан, таомни егандан кейин зудлик билан турсин. Тўққизинчидан, таомдан кейин шукрона айтиб, уй эгасини дуо қилсин. Ўнинчидан, ташқарига чиққанда ҳам кейин шукр қилсин, аммо шикоят қилмасин.

Ў н б и р и н ч и ф а с л. Йўлда юриш одоби ҳақида

Билгилки, йўл юришининг ҳам ўз қоидалари бор ва йўлда кетаётган одам бир неча қоидага риоя қилиши керак, токи кишилар унинг одоби эканлигини ва эҳтиромли кишилар хизматида бўлганини билсинлар. Кишининг борадиган жойлари, юрадиган йўллари кўп, аммо уч мавзёе киши ҳаётида алоҳида ўрин тутади: бири — катта йўлда юриш, иккинчиси — бозор айланиш, учинчиси — маҳалла-гузарларда юриш.

Агар кўчада юриш одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айт: аввал шуки, мақсадсиз, беҳудага кўчада юрмаслик керак. Иккинчидан, оёқяланг кўчага чиқиш одобдан эмас. Учунчидан, кеккайиб юриш ахлоқсизликдир. Тўртинчидан, зарурат бўлмаса, кўчада гапирмаслик маъқул. Бешинчидан, жанжалкаш, фирибгар одамлар яшайдиган тўхмат жойларга бормаслик керак. Олтинчидан, нопок, нажосат жойларга қадам қўймаслик керак. Еттинчидан, шошиб юрилмасин, фақат жамоат намозига боришда тез юриш мумкин. Саккизинчидан, қадамни катта-катта қўймасдан, бир маромда юриш лозим.

Агар бозорга бориш қоидаси нечта, деб сўрасалар, еттита деб айт: биринчидан шуки, елка билан одамларни тўртмаслик, иккинчидан, одамларнинг орқасидан қарамаслик, учунчидан, оғизнинг сўлагини оқизмаслик, тўртинчидан, узоқдан туриб бировни чақирмаслик, дод демаслик, бешинчидан, иши бўлмаган дўкон олдида турмаслик, олтинчидан, сотиб олмайдиган нарсасининг нархини сўрамаслик, еттинчидан икки кишининг савдоси орасига суқулмаслик керак...

Маҳалла-кўйларда юриш одоби нечта, деб сўрасалар, ўн бешта деб айт. Биринчидан, ўнгу сўлга ҳадеб қарай-вермаслик. Иккинчидан, томларнинг устига, айвонларга қарамаслик. Учинчидан, эшиги очиқ уйларнинг ичига қарамаслик. Тўртинчидан, бошқаларнинг йўлини тўсмаслик. Бешинчидан, одамлар боласига гап отмаслик ва уларни ўпмаслик. Олтинчидан, иши тушмаган жойга бормаслик. Еттинчидан, қўшиқ айтмаслик ва овоз чиқариб, оят, шеър ўқимаслик. Саккизинчидан, эҳтиёт билан юриш, токи бирор жониворни босиб олмасин. Тўққизинчидан, ёши ўзидан катта одамнинг олдидан юрмаслик. Ҳинчидан, иши бўлмаса бировнинг уйи олдида турмаслик. Ҳн биринчидан, тухмат аҳли, яъни одамни беобрў қиладиган кишилар маҳалласига бормаслик.

Ҳ н и к к и н ч и ф а с л. Салом бериш одоби ҳақида

Агар неча хил вазиятда салом бериш керак, деб сўрасалар, етти хил шароитда деб айтгил. Биринчидан, тариқат биродарини кўрганда салом бериш шарт. Иккинчидан, йўлда юрганда, одамларга салом бериш керак. Учинчидан, биродарининг эшигига етганда, салом бериш жоиз. Тўртинчидан, ўтиришлар, йиғинларга борганда, жамоага салом бериш лозим. Бешинчидан, агар бир ерда ўтирган бўлсанг ва ўрнингдан туриб кетадиган бўлсанг, қолганларга салом де — буни хайрлашув саломи дейдилар. Олтинчидан, қабристонга яқинлашганда салом бериш керак. Еттинчидан, ўз уйингга кирганда хонадон аҳлига салом беришинг керак.

Агар қандай шароитда салом бермаслик керак, деб сўрасалар, олти хил вазиятда, деб жавоб бергил. Аввал ҳаммомда ювинаётганда, иккинчи, ҳожатхонада ўтирганда, учинчи, Қуръон ўқиётганда, тўртинчи, номаҳрам хотинларга, бешинчи, намоз ўқиб турган одамга...

Агар салом бериш одоби нечта, деб сўрасалар, еттита деб айтгил: биринчидан, салом берувчи киши пок бўлиши керак, иккинчидан, суворий киши яёв одамга салом берсин, учинчи, ёши кичик одам ёши улугроққа салом берсин, тўртинчи, салом бераётган одамнинг чеҳраси очиқ ва хурсанд бўлсин, бешинчи, ишора ёки имо (бошни қимирлатиб, қўлни кўкракка қўйиб) эмас, балки овоз чиқариб: «Ас салому алайка» ёки: «салому алайк» десин ва агар жамоат бўлса, «Ас салому алайкум» деб айтсин. Ет-

тинчидан, икки киши бир-бирига яқинлашганда, қўл бериб кўришсин, бу одобга киради.

Агар саломга жавоб бериш одоби қайси, деб сўрасалар, бунинг ҳам еттита шарти бор деб айт: биринчидан, саломга хурсанд бўлиб алек олсин. Иккинчидан, салом берганга раҳмат десин. Учинчидан, агар ислом миллатига мансуб бўлмаган одам салом берганда ҳам ҳурмат кўрсатиб, алек олсин. Тўртинчидан, саломга алек олувчи ҳам таҳоратли, пок бўлсин. Бешинчидан, кўп одамлар турган бўлса, ораларидан бир киши саломга жавоб қайтарса етарлидир. Олтинчидан, саломга ишорат билан эмас, овоз чиқариб алек олиш зарур. Еттинчидан, саломга алек олганда, салом берган киши буни эшитиши лозим.

Агар саломнинг фазилати нимада, деб сўрасалар, айтгил: тақдим этиш ва зудлик билан жавоб қайтаришдир.

У н у ч и н ч и ф а с л. Биродарлар ҳақини адо этишнинг бошқа адаблари ҳақида

Касал кўришга бориш. Касал одамни бориб кўришнинг кўп савоби ва беҳад фазилати бор. Азизлар дебдурларки:

Беморнинг дардини ололмайсан, аммо
Ҳол сўраб унинг кўнглини кўтаргин зинҳор.

Агар беморни бориб кўришнинг одоби нечта, деб сўрасалар, еттита деб айтгил. Аввал шуки, намозгардан кейин касал кўришга бормаслик керак, чунки бунинг хосияти йўқ. Иккинчидан, бемор ётган уйга кирганда, кулиш ва йиғлаш керак эмас, буларнинг ҳаммаси ўринсиздир. Учинчидан, беморнинг чап томонидан кириб бориб, ўнг томонига ўтириш маъқул. Тўртинчидан, касал олдида кўп гапириш керак эмас. Бешинчидан, қўлини унинг боши, қўли, манглайи ва кўкрагига ёки аёғига тегизиб силаш ва бемордан ҳазар қилмаслик керак. Олтинчидан, касалга мулоим сўзлар айтиб, тасалли бериш лозим. Еттинчидан, беморни чарчатмаслик учун кўп ўтирмасдан, зудлик билан хайрлашиб чиқиш маъқул.

Жанозага бориш одоби. Агар жанозани адо этишнинг нечта қондаси бор, деб сўрасалар, бешта деб айтгил: аввал шуки, жанозанинг (марҳум тобутининг) орқасидан

бориш керак. Иккинчидан, агар қуввати етса, тобутни олиб юрганда ёрдам бериш шарт. Учинчидан, хўжа кўрсинга, риё юзасидан жанозага бормасин. Тўртинчидан, қабристонга етгандан, марҳумни дафн этиш, қабрига гишт ташиш, териш ва тупроқ тортишга кўмаклашиш лозим. Бешинчидан, марҳумни (майитни) яхшилик билан хотирлаш даркор.

Таъзияга бориш одоби. Агар таъзияга боришнинг одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айт. Биринчидан, (таъзияга борган одам) кам гапирсин. Иккинчидан, салла-тўнини йиртиб, улоқтириб йиғламасин, ортиқча оҳ-воҳ қилмасин. Учинчидан, қўлини кўксига уриб, юзини юлиб дод солмасин. Тўртинчидан, беҳудага бемаъни гапларни гапирмасин. Бешинчидан, мотам эгаларига сабру қаноат тиласин. Олтинчи ва еттинчидан, қўлидан нима келса ёрдам берсин. Саккизинчидан, марҳумнинг ўлиmidан ўзига ибрат олсин, яъни ўлим ўзининг бошига ҳам келишини ўйласин.

Эй дўст, ибрат олувчи кўз бўлса сенда,
Қўшни ўлими ёрқин мисол-ку бунда.

Агар акса уриш одоби нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: биринчидан, акса уриш пайтида енги ёки рўмолчасини оғзи олдида тутиб турсин, токи акса пайтида оғзи ва бурнидан атрофдагиларга таъъни хира қилувчи нарсалар чиқиб кетмасин. Иккинчидан, агар акса уч мартадан ошса, мажлисни тарк этсин, чунки аксанинг кўпайиши бирор нохушликни пайдо қилиб, ўтирганларга малол келтириши мумкин... Тўртинчидан, агар биров сенинг аксангга «саломат бўлинг!» деб жавоб айтса, «раҳмат» дейиш керак.

Агар аксага жавоб берувчининг одоби нечта, деб сўрасалар, учта деб айтгил: аввал шуки, акса урган одам «Алҳамдулиллоҳ!», деб худога ҳамд айтсагина, «саломат бўлинг!» деб жавоб айтиш керак, агар ҳамд айтмаса, жавоб бериш ножоиз... Учинчидан, агар акса учтадан ошса, жавоб қайтарилмасин...

Аmmo дўстларни яхши кунлари билан муборақбод этмоқ даркор. Биродарларни шодлик айёмида, чуёнчи фарзанд туғилса ё узоқ сафардан қайтиб келсалар, муборақбод этишга бориш зарур. Бу ушал шахс шодлигига шодлик қўшади.

Агар табриклашнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ол-
тита деб айтгил: биринчидан, ўз хурсандлигини изҳор
этсин, иккинчидан, ғамгин ва малоллик қиёфада кўрин-
масин, учинчидан, маърака эгасини табрикласин, тўр-
тинчидан, дуо қилиб, узоқ умр ва хуррам ҳаёт тиласин.
Агар келин тушган бўлса, хайру барака, оқилу доно
фарзандлар тиласин ва агар сафардан қайтган бўлса,
сиҳат-саломатлик тиласин. Шунга ўхшаш, ҳар бир са-
бабга муносиб табрик сўзини айтсин. Бешинчидан, узоқ
ўтирмасин, агар уй эгаси қўярда қўймай қистаса, бир-
муддат ўтириши ва кўнгил очар гаплардан гапириши,
уй эгаси кайфиятини хушнуд этиши керак. Олтинчидан,
имкониятга қараб, тухфа-тортиқ қилиб борсин, аммо ха-
сислик қилмасин.

У н т ў р т и н ч и ф а с л. Касб-кор ва савдо-тижорат одоби
ҳақида.

Билгилки, дарвеш ҳалол ва покиза касб билан шу-
ғулланиши керак, чунки касб—тариқатнинг зарурий
шартларидандир. Зеро, умр ўтказишга зарур восита
(маош) ҳосил бўлмагунча киши хотири осойишта бўл-
майди. Киши роҳати учун зарур нарса эса вожибдир. Ва,
агар киши ўз касби билан зарурий нарсаларни муҳайё
этмаса, одамларни ранжитади, азобга қўяди. Демак,
кимки жамъиятдан фойда кўрсаю, лекин фойда етказма-
са, у ишламаган бўлади. Бас, бирор касб билан шуғул-
ланмаган дарвеш ўзини ҳалқ бўйнига юклаган бўлади
ва одамларнинг изтиробига сабаб бўлади. Бу эса тари-
қатда мумкин эмас. Шундай қилиб, маълум бўладики,
дарвеш учун касб зарурийдир ва шунга биноан дарвеш
касб одобини ҳам билиши ҳамда унга риоя қилиши ло-
зим. Билгилким, ҳамма касбларга бирдай тааллуқли
қисқача қоида-адаблар мавжуд, шунингдек ҳар бир касб
учун алоҳида одоб ҳам бор.

Агар барча касблар учун зарурий одоблар хулосаси
нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил: биринчидан,
ўз касбини ҳаромдан, шубҳали мол-маблағдан пок сақ-
ласин. Иккинчидан ризқ-рўзи зарурати учунгина керак-
ли касб билан шуғуллансин, касбни мол-дунё тўплашга
сарфламасин. Учинчидан, касбни обрўй олиш, яхши ном
чиқаришнинг сабаби, деб билсин. Тўртинчидан, моли
ҳаром одамлар (амалдорлар, порахўрлар, қароқчилар,

Ўғрилар, қиморбозлар, каззоб дўқондорлар) билан муомала қилмасин. Бешинчидан, ўз ҳунарида беэътиборлик, хато-нуқсонларга, айб ишларга йўл қўймасин, ҳар ҳил ифлосликлар, булғанишлардан сақлансин. Олтинчидан, инсоф чизигидан ташқари чиқмасин, мол-матони танимайдиган одамлар билан муомала қилмасин. Еттинчидан, агар тарози аҳлидан (нарсa тортувчи) бўлса, тошдан уриб қолмасин ва ортиқ ҳам бермасин. Саккизинчи, газлама ўлчаб сотувчилар аҳлидан бўлса, ўзига кўп олиб қолиб, бошқаларга кам бермасин, чунки баракат тўғрилиқда ва жамиятнинг инсоф юзасидан баҳам кун кечиршидадир.

Агар нарса сотиб олишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил. Биринчидан шуки, харидорга мулоҳим гаплар гапирсин, иккинчидан, харидор қаердан топилса ҳам қизғанмасин ва дағаллик қилмасин, учинчидан, сотадиган нарсасини ҳадеб мақтамасин, тўртинчидан, дағал ва қалбаки молни сотмасин, агар сотадиган бўлса, айбини харидорга айтсин. Бешинчидан, тарозидан, ўлчовдан уриб қолмасин. Олтинчидан, агар харидор олган нарсасини қайтариб олиб келса ва молга зарар етмаган бўлса, савдо баъйини бузиб, жарима ундириб олсин. Еттинчидан, агар бирор мўътабар одамнинг нақд пули етмай, нарса унга зарур бўлиб қолса, насяга молини берсин ва қўполлик қилмасин. Саккизинчидан, бозор талабидан ошириб сотмасин, харидорни алдамасин.

Агар нарса сотиб олишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: биринчидан, молни ҳалол пулга сотиб олсин. Иккинчидан, қалбаки ва сохта пул бермасин. Учинчидан, бозор нархидан камга олмасин... Тўртинчидан, сотувчига қўпол муомала қилмасин. Бешинчидан, сотувчидан молни қаердан келтирдинг, қанчага, нимага сотиб олдинг деб сўраб, овора қилмасин. Олтинчидан, сотиб олган нарсаси юзидан ҳадялар берсин. Еттинчидан, сотиб олган нарсасини қайтариб сотувчига бермасин. Саккизинчидан, сотиб олган нарсасини этагига солмасин. Тўққизинчидан, сотиб олган нарсани енгига жойламасин. Ўнинчидан, сотувчидан муздқоса (қоса пули) талаб қилмасин. Ўн биринчидан, сотиб олган нарсани тоза идишга солиб олсин. Ўн иккинчидан харид қилинган нарсани очиқ ҳолда эмас, ўраб, беркитиб олиб юрсин.

Ўн бешинчи Ҷасл. Ходимлар (хизматкорлар) одоби ҳақида

Билгилки, хизматкор бўлиш дарвеш учун улуғ мартабадир ва ҳар ким бир улуғ муршид пирга хизмат қилса, савобу насибаси, албатта, улуғ бўлади.

Хизмат қилмай азизга топгайму киши иззаат?

Чоқар бўлмай бир пирга дарвеш тоғарму давлат.

Ходимликнинг шарти шуки, нима ишни буюрсалар, сидқидилдан, поклик ва ростлик билан, эътиқоду ихлос юзасидан бажарсин. Аммо ходим тўрт ишни яхши билиши ва доим адо этиши лозим. Бунинг бири — супуриб-сидириш, иккинчиси — овқат пишириш, учинчиси — кир ювиш, тўртинчиси — идиш-товоқни ювиш. Ва бу ишларнинг ҳар бири учун амал қилинадиган маълум қондалар бор. Агар супуришнинг нечта қондаси бор, деб сўрасалар, йиғирма деб айт: аввал пирдан ва тариқат биродарларидан изоҳат сўраш, кейин сув сениш, сув ерга сингиб кетгунча сабр қилиш, супуришни пирнинг олдидан бошлаш. Бундан ташқари, супургини ерга қаттиқ урмаслик, супуриш пайтида гапирмаслик керак. Супурган жойга оёқ қўймасдан, хас-хашакни батамом тозалаш лозим, сув сепаётган пайтда, дарвешларнинг кийими, анжомларига тегмаслиги, дарвешларнинг тўшагини қўл билан текислаб, тозалаб қўйиш эсдан чиқмаслиги керак. Супургини аввал ўнг қўлига олсин, тозалаб супуриб бўлгач, да дарвешларга орқа ўғирмасин, супураётганда супургини аввал ўнг қўлига олсин, тозалаб супуриб бўлгач, ахлатни эл кўзидан узоқ пана жойга тўксин...

Агар супурги ерга нима дейди, деб сўрасалар, покиза бўлиш учун саботли бўл, дейди, деб айт.

Агар қўл супургига нима дейди, деб сўрасалар, айтгил: ҳар кимки юзини мусаффо тутса, уни бошга кўтардилар, дейди.

Агар супургининг сирфи нима, деб сўрасалар, айтгил: бу — кўнгил уйини дунёвий тааллуқлар (ташвишлар) ва шак-шубҳа тушроғидан поклаш демакдир.

Агар овқат пиширишда нечта қонда бор, деб сўрасалар, ўн олтига деб айтгил: биринчидан, таомни ҳалол пулга олинган (ёки ишлаб топилган) масаллидан тайёрласин. Иккинчидан, нажосатга тегмаган, бўлганмаган бўлсин. Учунчидан, қозон-товоққа нажосат тегмаган, пок бўлсин. Тўртинчидан, қозонни тоза ва ҳалол сув би-

лан ювсин. Бешинчидан, овқат пиширишга киришишдан олдин қўлини ювсин. Олтинчидан, овқат пиширишни бошлашдан олдин тангри таолонинг номини тилга олсин. Еттинчидан овқатга керакли барча анжом-асбобларни яхшилаб ювсин. Саккизинчидан, ошхонада хас-хашак ахлат бўлмаслиги, ҳар доим тоза тутилсин. Тўққизинчидан, овқат пишираётганда қозон бошидан бошқа жойга бормасин. Ўнинчидан, хамир қориган пайтда бошини ланган (товоқ, тоғора) устига осилтирмасин, оғиз-бурнига бирор нарса боғлаб олсин. Ўн биринчидан, сўлагини оқизмасин, тупурмасин. Ўн иккинчидан, қозоннинг устини очик қолдирмасин. Ўн учинчидан, ошпазликни яхши ўрганган бўлсин, тузни муайян оралиқда уч марта солсин. Ўн тўртинчидан, овқатни кўпчиликнинг ижозати ва маслаҳати билан пиширсин. Ўн бешинчидан, ошхона нарсаларини ўтирламасин, ўн олтинчидан, ўзига ёрдамчи тайинласин ва ундан ҳам барча айтилганларни талаб қилсин. Шунга мувофиқ, олов ёқишнинг ҳам ўз қоида-дастурлари бор. Бундан ташқари, идиш-товоқни озода сақлаш, овқатдан кейин уларни тоза сув билан яхшилаб ювиб, артиб яна тоза жойда сақлаш керак.

Агар либос ювиш (кир ювиш)нинг дастури нечта, деб сўрасалар, еттига деб айтгил: биринчиси шуки, либос ювилганда топ-тоза бўлсин, доғ ёки кирдан асар қолмасин. Иккинчидан, либосни эҳтиёт қилиб ювсин, токи йиртилиб сўкилиб кетмасин. Учунчидан, мартабага эришган улуғлар тўни (либоси)ни аввал ювиб, алоҳида жойда қуритсин. Тўртинчидан, либосни ювгандан кейин тоза жойда қуритсин. Бешинчидан, либос қуригандан кейин тахлаб, силлиқлаб, эгасининг олдига олиб бориб қўйсин. Олтинчидан, совунни ортиқча сарфламасин, чунки бунинг фойдаси йўқ. Еттинчидан, агар дарвешларнинг тўни йиртилган бўлса, ювгандан кейин тикиб қўйсин.

Ў н о л т и н ч и ф а с л. Ҳар хил ишлар одоби ҳақида

Агар уйдан ташқарига чиқишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: биринчиси, остонадан ҳадлаганда ўнг оёқ билан қадам қўйиш, иккинчиси, Аллоҳ таолонинг номини тилга олиш, учинчиси, кўча (йўл)нинг ўнг томонидан юриш, тўртинчиси, юришдан мақсадим одамларга нафъ етказиш деб қўнгилдан ўтказиш.

Агар томошага бориш одоби нечта, деб сўрасалар,

айтгил: аввал шуки, дарвеш ўйин-қулги учун томошага чиқмаслиги керак. Агар боғу бўстон, дала-дашт сайрига чиқмоқчи бўлса, бу бошқа гап. Агар дарвеш ана шундай сайрга чиқадиган бўлса, қуйидаги еттита қоидага амал қилиши лозим: биринчидан, соҳибжамол кишилар билан йўлдош бўлмасин, чунки тўхматга қолиши (гап-сўз бўлиши) мумкин. Иккинчидан, ижозатсиз бировнинг боғи ёки экинзорига кирмасин. Учинчидан, одамлар кўзи тушадиган жойга ҳожат қазоси учун ўтирмасин. Тўртинчидан, яланғоч бўлмасин. Бешинчидан, агар зарур бўлмаса, бегона кишилар билан гаплашмасин. Олтинчидан, ҳар кимга ва ҳар нарсага боқса, буни улуғ тангри қудратининг нишонаси, деб мушоҳада этсин. Еттинчидан, кечаси ўз мақомига ғойиб бўлмасин.

Агар қабристонга бориш одоби нечта, деб сўрасалар, еттита деб айтгил. Аввал шуки, қабристонга етганда аҳли қубурга салом берсин. Иккинчидан, қабристон ўртасида тўхтасин. Учинчидан, марҳумларни фотиҳа ва дуо билан ёд этсин. Тўртинчидан, оғзининг сувиини оқизмасин. Бешинчидан, қабрлар устидан юрмасин...

Агар такия (ухлаш, чўзилиб дам олиш) одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил. Аммо билмоқ керакки, дарвеш кечаси икки соатдан ортиқ ухламаслиги керак. Иккинчидан, ухлаш учун тўшакка яқинлашганда, олдин ўнг оёғини кўрпага киритсин. Учинчидан, аввал ўнг қўл томонга суяниб чўзилсин (ўнг томони билан ётсин). Тўртинчидан, калиман шаҳодатни ичидан қайтарсин. Бешинчидан, уйқуни ўлимнинг кўриниши, деб ҳисобласин. Олтинчидан, ўз биродари кина-қасдини кўнглида тугиб ухласин. Еттинчидан, уйғониб турмоқчи бўлганида, олдин чап оёғини кўрпадан чиқарсин. Саккизинчидан, тоза ва пок бўлиб ухласин.

Агар улуғ пирлар ҳузурига бориш одоби нечта, деб сўрасалар, еттита деб айтгил: аввал шуки, ижозат бўлмаса, улуғлар ҳузурига бормасин. Иккинчидан, улар ҳузурига кирганда иззат-ҳурмат бажо келтирсин. Учинчидан, саломдан кейин зарур бўлмаса, сўз айтмасин. Тўртинчидан, гапирганда эҳтиром-одобни сақласин, овозини баланд кўтармасин. Бешинчидан, пир гапираётганда, диққат билан эшитсин, токи қайтариб сўраб ўтирмасин. Олтинчидан, субҳатдошини кўп мақтаб дуо қилмасин, токи бу риё ва тилёғламаликка айланмасин. Еттинчидан, вақтга эътибор қилмасин, токи нохуш вақтда (макруҳ вақтда) улуғларни кўришга бормасин...

ОЛТИНЧИ БОБ

Биринчи фасл. Маърака ва унга тааллуқли нарсаларнинг маънолари ҳақида

Билгилки, «маърака» сўзининг асл луғавий маъноси уруш майдонидир... ва истилоҳда (кўчма маънода) одамлар тўпланадиган ва ҳар хил шахслар ўртага чиқиб, қобилияти, ҳунарини намоён этидиган мавзёни айтадилар. Бундай жойни маърака дейишларига сабаб шуки, жанг майдонида ҳар бир паҳлавон жанговар ўз маҳоратини намоён этгани ва унинг атрофидаги қолган синоҳилар ва бошқа кишилар томонга қилиб турганидай., бу ерда ҳам биров ўз қобилияти, истеъдодини намоён этади, қолганлар эса уни томонга қиладилар... Агар маъраканинг боши нима, деб сўрасалар, билим деб жавоб бергил, чунки билимсиз одам маъракага қадам қўйса, бошидан хабарсиз қолади. Агар маъраканинг оёғи (адоғи) қайси, деб сўрасалар, кўнгилларнинг қабули, деб жавоб бергил. Чунки агар одамларнинг қалби маърака тузган одамни қабул этмаса, унинг муддаоси амалга ошмай қолади.

Агар маъраканинг рўқни (устуни, асоси) нима, деб сўрасалар, файз олиш ва файз етказиш деб айт. Агар маъраканинг арқони (устунлари) нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: биринчидан, ювиниб покланиш, яъни маъракага кирган киши покиза бўлмоғи лозим, зеро покларнинг жойига поклик қадамини қўйиш жоиз. Иккинчидан, маърака бўладиган жойни супуриб-сидириш, чанг-губордан тозалаш шарт. Учтинчидан, бурро ва маъноли нутқ сўзласин, яъни сўзни шундай раво ва маънодор қилиб айтсинки, эшитувчиларнинг кўнгли роҳатлансин. Тўртинчидан, изланиш бўлсин, яъни маърака аҳлидан нимани хоҳласа, қўлга киритсин...

Агар маърака тузувчи одамларга ёқиш учун қандай ҳислатларга эга бўлиши керак, деб сўрасалар, қуйидаги ўн ҳислатга деб айтгил: биринчидан, очиқ юзли бўлсин, табассум қилиб турсин, иккинчидан, чаққон бўлсин, ҳаракатлари енгил, ёқимли бўлсин. Учтинчидан, маъракага кечикиб келмасин. Тўртинчидан, кенг ва баҳаво жойни танласин. Бешинчидан, агар бирор киши керакли жойда ўтирмаган (жойланмаган) бўлса, унга мулоҳим оҳангда лутф билан муомала қилиб, жойлаштириб қўйсин, қўпол муомала қилмасин. Олтинчидан, йиғилганлардан ҳим-

мат ва мадад тиласин. Еттинчидан, дуо билан устозларни хотирга олсин. Саккизинчидан, агар маърака ўтаётган дийрда бирор азиз-авлиё, буругвор ўтган бўлса, унинг руҳини ёдга олсин. Тўққизинчидан, дуою фотиҳа ўқисин. Ўнинчидан, кинояли, эътирозли гаплар гапирмасин, ҳаммага дилу жондан дуо айтиб, ҳунарини кўрсатсин.

Агар маъраканинг олти томони қайси, деб сўрасалар, айтгил: аввал ниёз (талабгорлик), яъни маърака тузувчи ўзининг муҳтожу ниёзманд эканини билдирсин ва кўнгиллар эшигидан гадойлик қилсин, токи мурод-мақсадига етишсин. Иккинчидан, иродали бўлсин, яъни қарердаки, маърака тузса ғайрат ва шавқу рағбат билан ишласин, кўнгилсиз ҳолда, ғамгин, нафратли қиёфада кўринмасин. Учунчидан, карамли бўлсин, яъни агар бирор дарвеш маъракасига келиб кирса, ҳам ундан фэйз олсин ва ҳам унга мардлик кўрсатиб, шафоат этсин. Тўртинчидан, саховатли бўлсин, яъни агар бирор азиз маъракага кирса ва унинг маош вajiдан муҳтожлиги бўлса, ундан пулу молини аямасин. Бешинчидан, ҳалим, юмшоқ кўнгил ва андешали бўлсин, агар бирор киши унга кўноллик қилса, ҳақорат этса ёки бирор гуруҳ маъракаи тарк этсалар, сабр қилсин ва ўзига оғир олмасин. Олтинчидан, қаноатли бўлсин, яъни келган насибага шукр қилиб, ортиқча талаб этмасин.

Агар маърака тузишнинг камоли нималарда кўринади, деб сўрасалар, қуйидаги беш сифатда деб айтгил: маърака тузувчининг эътиқоди пок бўлмоғи лозим. Агар тўғри сўз, имонли-эътиқодли бўлмаса, у ноқис ҳисобланади. Иккинчидан, ҳасаддан узоқ турсин ва биродари (тариқат биродари назарда тутилади) қасдига рақобат мақсадида маърака тузмасин. Учунчидан, таваккул аҳлдан бўлсин ва атрофида яна юз маърака бўлаётган бўлса ҳам парво қилмасин, бадгумон бўлмасин. Тўртинчидан, ғараз ва риёдан ҳоли бўлсин, токи сўзи бошқалар қалбига таъсир этсин. Бешинчидан, такаббур ва манманликка берилмасин, балки тавозеъли, хоксор бўлсин.

Агар маъракадан чиқиб кетиш одоби нечта, деб сўрасалар, олтига деб айтгил. Аввал шуки, томошани ортиқча чўзмасдан, кишиларнинг вақтини олиб, зериктирмасдан, тезда йиғиштирсин. Иккинчидан, устозларини ёдласин ва ҳадия берган-бермаганини баравар дуо қилсин. Тўртинчидан, агар бирор дарвеш муҳтож бўлса, унга ейдиган овқат олиб берсин. Бешинчидан, маърака май-

донидан чиқаётганда, чап оёғи билан чиқсин. Олтинчидан, агар тариқат биродарлари ҳозир бўлсалар, муваффақиятларини уларнинг сафоли назаридан ўтказсин ва сўнгра одамлар билан хайр-хуш қилсин...

Агар маърака неча хил бўлади, деб сўрасалар, иккинчи хил деб айтгил: биринчи хили — маъқул ва манзур маърака. Бундай маъракада яхши сўзлар айтилади. Иккинчиси — мақбул бўлмаган маърака, яъни ғайри шаръий сўзлар айтиладиган ва ношоиста ҳаракатлар, ишлар воқеъ бўладиган маърака. Агар маърака аҳли неча тоифа бўлади, деб сўрасалар, уч тоифа деб айтгил. Биринчиси — сўз аҳли, иккинчиси — зўр аҳли, яъни кучини намойиш этувчилар ва учинчиси — ҳар хил ўйин кўрсатувчилар, ўйинчилар.

Иккинчи фасл. Маърака тузувчи сўз аҳли ҳақида

Улар уч тоифа бўладилар: биринчи тоифа — маддоҳлар, ғазалхонлар ва саққолар. Иккинчи тоифа — хосагўйлар ва бисотандозлар. Учинчи тоифа — қисса сўйлагувчилар ва афсона айтувчилар (яъни, бахшилар). Буларнинг ҳар бири ҳақида алоҳида қисмларда пўхтаб ўтамыз.

Биринчи қисм. Маддоҳлар ва ғазалхонлар зикрида

Шуни билгилки, футувват аҳли (аҳли шадд) орасида маддоҳларнинг мартабаси энг баланддир. Бунинг сабаби шуки, аҳли байт, хонадон муҳаббати барчанинг кўнглида мавжуд ва агар биров бошқа бировни севса, севгилисининг таърифини тилидан қўймайди... Маддоҳлар шундай хусусиятга эга кишилардирлар ва узлуксиз аҳли байт таърифида сўз айтадилар ва хонадоннинг ёдида сўз айтиш билан вақт ўтказадилар.

Агар маддоҳлар неча хил бўлади, деб сўрасалар, тўрт хил деб айтгил: Биринчидан — ўзлари бадеҳатан ижод қилувчилар, улар ўзлари шеър айтиш қобилиятига эга бўлиб, ҳикоят ривоятларни назмга тушуриб, баён қилаверадилар. Иккинчи хили — бошқа шоирларнинг шеър ҳикоя ёки бадеҳаларини ижро этиб, халққа фойда етказувчилардир. Бу тоифани ровийлар деб атайдилар ва

улар ҳам маддоҳлар жумласидандирлар. Учинчи хили маддоҳлик баробарида бошқа ишлар билан ҳам шуғулланиб, халққа фойза етказувчилардир. Масалан, саққолар (сув тарқатувчилар) шундай кишилар бўлиб, уларнинг ишидан одамлар хурсандирлар. Тўртинчи тоифа ҳар ердан ҳар хил байтларни ёд олган кишилар бўлиб, улар эшикма-эшик юрадилар, қасида айтиб нон йиғадилар ва маддоҳликни гадойлик, деб тушунадилар. Буларни агарчи қиёфаларига қараб маддоҳ десаларда, аслида ушбу жамоага мувофиқ эмасдирлар.

Агар маддоҳлик одоби нечта бўлади, деб сўрасалар, бешта деб айтгил: аввал шуки, доимо тақво ва таҳоратда бўлсин... Учинчидан, ғаразли ниятда ва қасд олиш учун маддоҳлик қилмасин. Тўртинчидан, бойликка берилган бўлмасин. Бешинчидан, мадҳда ошириб муболага қилиш билан шуғулланмасин.

Агар маддоҳнинг нечта сифати бўлиши керак, деб сўрасалар, айтгилки, маддоҳнинг йигирма сифати бўлади. Булар: сидқ, сабр, шукр, зудх (парҳез), тоат, қаноат, муҳосаба (умр ҳисобини олиш), мувожаба, худо ёдида тафаккурга берилиш (тавозуъ, таслим, ихлос, қарам, нисор, мужоҳада (жидду жаҳд қилмоқ)), тафаккур, таваккул кам ейиш, кам ухлаш ва шафқатли бўлиш.

Агар маддоҳ ҳазар қиладиган сифатлар нечта, деб сўрасалар, ўттизта деб айтгил. Булар: ғафлат, гурур, айбжўйлик, риё, майхурлик, қаро кўнгиллик, зино, бадахлоқлик, жанжалкашлик, ярама ва ношоиста сўз айтиш, ваъдани бузиш, масхара-мазах қилиш, ноўрин таъна, ёлгон гапириш, ёлгон қасам ичиш, биродарларни гийбат қилиш, туҳмат қилиш, гап ташиш, ғаммозлик, ҳасад, маккорлик, одамларни ёмонлаш, бойликка ҳирс қўйиш, зулм, бахиллик, кўп ухлаш ва кўп ейиш.

Агар маддоҳлар бир-бирлари билан муносабатда қайси қоидаларга риоя қилишлари керак, деб сўрасалар қуйидаги олтига қоидага деб айтгил: аввал шуки, бир-бирлари билан дўст бўлсинлар... Учинчидан, бир-бирлари билан келишмай иш бошламасинлар. Тўртинчидан, заиф-оғизларни қаторларидан суруб чиқармасинлар. Бешинчидан, бир-бирларининг ҳурмати ва саклашда қилча гумон-шубҳага йўл қўймасинлар, токи ҳамма ерда муҳтарам ва азиз бўлсинлар.

Агар маддоҳлар неча хил бўлади, деб сўрасалар, уч хил деб айтгил. Бир хиллари фақат шеър ўқийдилар, шеърни равон ва ифодали ўқиб, тингловчиларга завқ ба-

ғишлайдилар. Иккинчи хиллари насрий асарлар, мўъжаз гаплар, ибора ва таъриф у тавсифлар (қасидахонликни) наср билан адо этадилар ва бу тоифани ғаррагон (чиройли ўқийдиганлар) деб атайдилар. Учинчи хиллари наср ва назми аралаштириб ўқийдилар. Бу тоифани мурас-саъгон (сўз устаси), деб айтадилар. Ва буларнинг камолу фазли, мартабалари олдинги икки гуруҳдан баланд-дир.

Агар маддоҳларга хос аломатлар нимадан иборат, деб сўрасалар, айтгил: маддоҳларнинг ўзига хос аломати тўн ва хирқа кийишда эмас. Улар ҳар қандай тўнни кийиб юришлари мумкин. Аммо уларнинг бошқалардан ажра-тиб турувчи ташқи аломатлари бор. Бу — найза, тавқ (халқа, белбоғ), суфра (дастурхон), чироқ ва болта (кур-рол) олиб юришларидир... Найза — ўзини ҳимоя қилиш белгиси, тавқ — маддоҳнинг қайси мартабада эканлигини кўрсатувчи белги, дастурхон — сахийлик ва қўли очиқлик аломати, чироқ — кўнгил равшанлиги, яъни фўтувват эрлари муҳаббатини кўнгил ичида ёниқ сақлаш, ўзини ёндириб бўлса ҳам, ўзгаларни иситиш, ўзгалар дилига ёруғлик, сафо бағишлаш аломати...

Саққо (мешкобчилар) ҳақида

Билгилким, саққолар ҳам маддоҳларга кирадилар. Бироқ саққолар ғоят мўътабар кишилардирлар ва улар-нинг рутбаси улугдир:

Денгиз қаърига шўнғиган диловар эр
Ё ғарқ бўлади, ё гавҳар олиб чиқар.

Ва баъзилар саққолик касбининг пирини Салмон Форсий дебдурлар. Негаки Салмон Форсий доимо елка-сида меш билан одамларнинг уйига сув ташиган, шу боис бу ривоят дурустдир. Шайх Саъдий ҳам саққоларни ҳа-ёт бағишловчи мардлар деганлар.

Агар саққоларнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ўнта деб айтгил. Аввал шуки, саққолик билан шуғулланувчи одам пок бўлиши керак, зеро фақат покиза киши бу касбни қила олади. Иккинчидан, маънавий жиҳатдан қалби пок бўлсин. Учинчидан, сувни улашаётганда ўнг қўлдан бошласин. Тўртинчидан, одамларга ҳалол ва тоза сувдан келтириб тарқатсин. Олтинчидан, саққолиги учун

ҳақ талаб қилмасин, чунки бу таъмагарликка киради. Балки тавозуъ билан беминнат хизмат қилсин.. Саккизинчидан, бирон бир йиғилишга ижозатсиз кириб бормасин ва умуман даъват қилинмаган ўтиришларга бормасин. Аммо борилиши жоиз бўлган оммавий йиғинларга бориши керак. Тўққизинчидан, ўз касбдошларига ҳақ қилмасин ва агар саққолардан бирининг иши ривож топса, бундан фақат хурсанд бўлсин. Ўнинчидан, ўз ишини севсин ва барча икир-чикиригача яхши билсин.

Иккинчи қисм. Хоссағўйлар (доруфурушлар) ва бистандозлар (кўрғазмачилар) ҳақида

Билгилки, бу тоифа ҳам маддоҳлар жумласига киради ва уларнинг ҳурмат-эътиборлари баланддир. Улар турли илмлар, чунончи, фикҳ, тиб, нуҷум, рамл (фолбинлик) каби илмлардан яхши хабардор бўлишлари керак.

Агар бу иш кимдан қолган ва кимнинг таълими билан жорий этилган, деб сўрасалар, Луқмони ҳакимдан қолган деб айтгил. Бу эса қуйидагича содир бўлган экан: Луқмон замонида Од наслидан Амлики Од подшо эди, у бутга сиғинар ва одамларни бутпарастликка даъват этарди. Унинг иккита вазири бор эди, бирининг ота Содиқ, иккинчисининг оти эса Саддуқ эди. Улар бутга сиғинмас, худога сиғинардилар... Ана шу маслак ихтилофи туфайли подшо вазирларини саройдан ҳайдади ва юридан бадарга қилдирди. Улар эса Луқмони ҳаким ҳузурига бордилар. Луқмон уларга баъзи доривор гиёҳларнинг хислатини айтади ва юлдузларнинг сирү асрори, туш таъбири илмини ўргатади ва дейди: «Бориб маърака тузинглар, яъни одам йиғинглар ва уни султонлик майдоғи деб ҳисобланглар ва соябон қуринглар ва сандиқ қўйиб, султоннинг тахти деб тасаввур қилинглар. Китобларингни яхшилаб тахлаб қўйиб, уни девонхона деб ўйланглар. Халқ атрофингизда йиғилганда, дориларнинг хосиятини тушунтиринглар ва одамларга сотинглар, нимаки қўлингизга тушса, шу билан қааноат қилинглар, айни вақтда амру наҳийдан одамларни хабардор этиб туринглар.

Шундан кейин Содиқ ва Саддуқ бу гапга кўйиб, Луқмон айтгандай қиладилар ва бора-бора бу хоссағўйлар удумига айланади.

Агар хоссағүйларга тегишли нарсалар нимадан иборат, деб сўрасалар, айтгил: зилважа, доира, чормех, тос, мил ва китоблар. Агар зилважа нимага ишора, деб сўрасалар, бу аслида вазирилик лавозимига ишорадир деб айтгил. Аммо тариқат аҳли наздида бу ўзини вардлар оёқи остига пояндоз ва палос қилиш, юзни ниёзмандлар тупроғига суриш ва аҳли дил ҳокимнинг гардини кўзга суртишдир...

Агар доира нимага ишора, деб сўрасалар, айтгил: бу — биз муҳаббат ва дўстлик доирасидан ташқари чиқмаймиз, деган маънога ишорадир. Ва ёки: биз ўз атрофимизда айланамиз, нимайки истасак, ўзимиздан истаймиз, чунки маърифат доирасининг маркази бизмиз, деган маънони англатиб келади.

Доира марказию паргор нуқтаси сенсан,
Гар боқсанг ўзингга ҳам ер кўзгуси сенсан.

Агар чормех нима маънони билдиради, деб сўрасалар, маъноси шуки, бу маърақа эгаси тўрт руждан хабардор ва қуйидаги тўрт сифат соҳибидир: илм, ҳилм, сабр ва карам.

Тоғора (тос) ва милнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгилки, тоғорадаги барча нарсалар инсон учундир, чунончи тоғора фалак тимсолидир, маърақада тоғора билан мил қўйган одам фалак каби ҳиммати олийлигини билдиради.

Агар маърақага китоб келтириб қўйиш нимага керак, деб сўрасалар, айтгилки, маърақа қурган одам тилга олган сўзларининг исботини китобдан топишлари мумкин, шунинг учун китоб келтириб қўйилади.

Агар хоссағўйликнинг одоби нечта деб сўрасалар, еттита деб айтгил: аввал шуки, хоссағўйнинг мақсади дунёнинг мол-матойи бўлмаслиги керак, аксинча, асосий, мақсад одамларга нафъ келтиришдир. Иккинчидан, сўзлари ва феъл-хўйи хайрга йўналтирилган бўлсин, ҳуқуқ доирасидан чиқмасин. Учинчидан, ёлгон гапирмасин ва одамларни алдамасин. Тўртинчидан, дору шарбатларини сотаётганда, инсоф доирасидан ташқари чиқмасин. Бешинчидан, агар биров дори сотиб олиш учун пул тополмаса, унга текинга бериб юборсин. Олтинчидан, тилни фаҳш сўздан, кишилар озорида сақласин. Еттинчидан, таъқиқланган ишларга қўл урмасин.

Учинчи қисм. Қиссахоҳлар ва афсоҳа айтувчилар ҳақида

Шуни билки, қисса ўқиш ва қисса эшитишнинг фойдаси катта. Биринчидан, киши ўтган аждодларнинг иши ва аҳволидан ҳабардор бўлади. Иккинчидан, одам ғаройиб ва ажойиб воқеа, саргузаштларни эшитса, фикри ва кўзи очилади. Учинчидан, ўтганларнинг захмату уқубатларидан ҳабардор бўлса, ҳеч ким бу дунёда ташвиш-ғамдан озод эмаслигини англаб, кўнгли таскин топади, тасалли бўлади. Тўртинчидан, ўтган подшолар давлати ва мулкининг заволини эшитса, дунё молига меҳри сусаяди, бойлик кишига вафо қилмаслигини билиб олади. Бешинчидан, қисса эшитган беҳад кўп ибрат олади, тажриба орттиради. Бас, маълум бўладиким, ўтмиш аждодларнинг қиссаларида фойда кўп, агар бўлиб ўтган воқеалар бўлса, айтувчи ва ўқувчи билан бирга эшитувчи ҳам ундан нафъ топади ва агар ғайри воқеъ (тўқима) бўлса, айтувчи учун гуноҳ ҳисобланса-да, аммо эшитувчи учун фойдали ва савобдир...

Агар маъракада курси (сандали) қўйишнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: бунинг маъноси шуки, кимнингким истеъдоди ҳунари бўлса, у қолган одамлардан баландроқ ўтиришга лойиқ, чунки бошқалар унинг дийдоридан баҳраманд бўлишлари керак. Агар сандалини ким учун қўядилар, деб сўрасалар, санъаткор, ҳунарманд қишилар учун деб айт. Зеро подшолар ҳам паҳлавонликда, сўз ҳунарида ном қозонганларни сийлаб, уларни курсига ўтқаздилар. Бас, сўз майдонининг паҳлавони бўлган кишиларни курсига ўтқазиб, қадрласа арзийди. Агар курсининг неча рукни бор, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: **иккита** остки ва **иккита** устки рукнлар. **Иккита** устки рукн нимага ишора, деб сўрасалар айтгил: бири — **билим** ва **иккинчиси** — **ақлу фаросат**, зеҳну заковатга ишора. Яъни сандалида ўтирган одам билими ва заковати билан ҳар бир маъракада қандай сўзга талаб бөрлигини англасин ва шунга қараб сўз айтсин. Сандалининг остки **икки** рукни нимага ишора, деб сўрасалар, бири — **сабрга**, **иккинчиси** — **саботга** ишора деб айтгил. Яъни, сандалига чиқиб ўтирган одам **чидамли** бўлиши, ўз ишига мустаҳкам, **собит** бўлмоғи лозим. Ҳар нарсага ўрнидан туриб, **енгилтаклик** қилмаслиги керак.

Агар қиссахоҳлик неча хил бўлади, деб сўрасалар,

икки хил бўлади деб айтгил: биринчиси ҳикоят айтиш (ўқиш), иккинчиси — шеърхонлик. Ҳикоят айтишнинг эса саккизта қойдаси бор. Аввал шуки, қиссахонлик бошланганда, агар киши қиссани бошловчи бўлса, у устоз таълимини олган, устоз ҳузурда ўтқарган киши бўлиши керак. Ва агар қиссани тугатувчи бўлса, ўзи мустақил такрорлаган бўлсин, токи эсидан чиқиб, тутилиб қолмасин. Иккинчидан, чапдастлик билан дадил сўзга киришсин, хомлик ва ланжлик кўрсатмасин. Учинчидан, маърака қандай асарни қабул қилишини англасин ва эл раъбати кўпроқ бўлган асарларни танласин. Аммо меъёрни сақласин. Тўртинчидан, ҳикоя давомида насрни гоҳи-гоҳида назм билан қўшиб олиб борсин, лекин бу эшитувчиларга малол келмайдиган даражада бўлсин. Улуғ устозлар: назм-қиссахонликда бамисоли таомга солинадиган туздир — агар кам бўлса, таом таъмсиз бўлади ва агар кўпайса шўр бўлади, деганлар. Бас, меъёрни сақлаш лозим. Бешинчидан, ёлгон ва ифторарсиз сўзларни гапирмасин, токи элнинг назаридан қолмасин. Олтинчидан, кинояли, тушунилмайдиган сўзларни айтмасин, чунки бу эшитувчиларни ранжитади. Еттинчидан, тамаъ билан одамлар жонига тегмасин, гадоёлик қилмасин. Саккизинчидан, қиссахонликни тез тугатмасин ва ҳаддан зиёд чўзмасин ҳам, ўрталикни сақласин.

Агар шеърхонлик одоби нечта, деб сўрасалар, олитта деб айтгил: биринчидан, шеърни оҳанг билан ўқисин, иккинчидан, сўзни одамлар қалбига жойлай олсин. Учинчидан, агар бирор мушкил (тушинилиши оғир) байт пайдо бўлса, йиғилганларга уни шарҳлаб, мазмунини изоҳлаб берсин. Тўртинчидан, эшитувчига малол келадиган иш қилмасин. Бешинчидан, гадоёлик қилмасин, муболағали қасамлар ичмасин. Олтинчидан, ўқиган шеърининг муаллифини маърака охири ёки бошида тилга олиб, дуо қилсин.

Афсона айтувчилар ҳам қиссахонларга ўхшаш бўлиб, айтиб ўтилган қойдалар уларга ҳам тегишлидир.

Учинчи фасл. Тамошо кўрсатувчи паҳлавонлар ҳақида

Улар саккиз тоифадирлар: яъни кураш тушувчилар, тош ўйновчилар, лой ташувчилар («новандозлар»), зан-

бил кўтарувчилар, дорбозлар, гурзи кўтарувчилар ва зўрлар.

Биринчи қисм. Кураш тушувчилар ҳақида

Билгилки, кураш одамлар кўп қизиқадиган ҳамда султонлар, шоҳларга мақбул бўлган ҳунарлардандир. Бу иш билан шуғулланувчи кишилар ҳар қандай вазиятда тўғрилиқ ва поклик қонунияти билан яшайдилар.

Агар курашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, бунинг маъноси одамизод хилқатидан келиб чиқади, чунки одамизод ўз ахлоқини ўзгартириб боради, яъни хулқ-атвор яхшилик томон ўзгарishi керак ва бу сўзнинг ҳақиқати шундаки, одамда мақбул ва номақбул ахлоқий сифатлар орасида доимий кураш боради, яъни ҳар бир сифат ўзига қарши сифатни дафъ қилиш пайида бўлади. (Демак) кураш инсон хилқатидаги шу хусусиятни ифодалайди...

Агар курашда асл моҳият нима, деб сўрасалар, ушбу ҳунарнинг илми деб жавоб бергил. Агар куч-қувват қанақа нарсадир, деб сўрасалар, айтгилки, куч-қувватнинг эътибори йўқ, зеро ҳайвонларда куч жуда кўп, аммо уларда илму дониш (инсоний фазилят) йўқ, шу учун улар ҳурматга лойиқ эмаслар.

Агар илм билан қўшилган куч қанақа нарса, деб сўрасалар, бу гоят эътиборли ва таҳсинга сазовор нарса, деб айтгил. Зеро, улуглар дебдурларки: «Билимсиз куч адли йўқ шоҳдир, қуввати йўқ илм эса, адолатли, лекин машқари йўқ шоҳ кабидир». Ва агар билим билан куч ўзаро мувофиқ келса, муваффақиятга эришиш йўли очиқдир.

Агар кураш тушиш илми ёки амалми, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, амал билан зич боғлиқ илмдир. Ҳар ким ҳаётда ниманидир ўрганади, бироқ унга амал қилмаслиги мумкин. Аммо кураш санъатида илмга амал қилмаслиқнинг иложи йўқ. Бас, шундай экан, бунда билим ва амал бир-бирини безайди, тўлдиради, бир-бирига мадад беради.

Агар кураш усталарининг одоби (қоидалари) нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: биринчидан, устознинг ўзи пок тийнат ва нуқсон-иллатсиз одам бўлсин. Иккинчидан, шогирдларини покликка даъват этсин. Учинчидан, бахил бўлмасин, шогирдларидан ҳеч нарса ни қизғанмасин. Тўртинчидан, шогирдларига меҳрибон

бўлсин. Бешинчидан, шогирдлар мол-мулкига таъмагир бўлмасин. Олтинчидан, ҳар бир одамни қобилиятига қараб таълим берсин. Еттинчидан, фириб-найранг, риё билан шуғулланмасин. Саккизинчидан, ўз шогирдларига ёмонликни раво кўрмасин. Тўққизинчидан, шогирдларидан бирортаси ёмон кураш тушса, жеркиб ташламасин, балки мулоимлик билан тушунтирсин. Унинчидан, шогирдига маъракада таълим бермоқчи бўлса, буни яширин ҳолатда қилсин, токи душман хабардор бўлмасин. Ўн биринчидан, дастур бўладиган кураш илимининг барча нозикликларини муфассал билиши керак. Ўн иккинчидан, ҳеч бир маъракада пири ва устозларини дуо билан хотирга олишни эсдан чиқармасин.

Агар шогирдлар одоби нечта, деб сўрасалар, бу ҳам ўн иккита деб айтгил: биринчидан, тўғри сўз ва тўғри фикрли бўлиш, иккинчидан, тақволи ва яхши муомалали бўлиш, учинчидан, сийрат ва сурати ораста, яхши ахлоқли бўлиш, тўртинчидан, пок ниятли бўлиш, бешинчидан, устозларининг айтганини сидқи дилдан бажариш, еттинчидан, ҳеч бир одамга ҳасад қилмаслик, саккизинчидан, бахил бўлмаслик ва пирга борини банишланш, тўққизинчидан, бошқа шогирдлар билан тилда ва дилда дўст, иттифоқ тутиниш, унинчидан, одамлар кўнглини топиш, кўнгил гадоси бўлиш, ўн биринчидан, ўз кучига мағрур бўлмаслик, ўн иккинчидан, ҳарифнинг мағлубиятидан қувонмаслик.

Агар комил устоз қайсидир, деб сўрасалар, қуйидаги олти илмдан тўла воқиф одам, деб жавоб бергил: биринчидан, тиб илмиким, бу орқали шогирд учун нима зиён, нима фойдали эканини аниқлайди. Иккинчидан, мунажжимлик илмиким, бу орқали кураш тушишнинг мувофиқ хайрли вақт-соатини аниқлай олади. Учинчидан, фол (рамал) илмики, бунинг воситасида ғолиб ва мағлубни танийди, қайси шогирди кимнинг устидан галаба қилишини сезиб туради. Тўртинчиси, даъват (дуо) илмики, шогирдлардан сеҳр-жодуни узоқлаштиришга кўмаклашади. Бешинчидан, фаросат илмики, у шогирднинг қиёфасига қараб, унинг қўлидан нима келиши мумкинлигини аниқлашга ёрдам беради. Олтинчиси, кураш тушиш санъатининг илмики, бу илмнинг машҳур усуллари жуда кўп, улар уч юз тугун ва бандлар (усул ва тадбирлар)дан иборатдир ва уларнинг ҳар бири тагин бир неча усулга ажралади. Яна ушбу усулларни дафъ этиш (яъни, қарши усуллар) йўллари ҳам бор. Агар буларнинг барчаси

йиғилса, бир минг саккиз юз усул келиб чиқади. Мазкур илм ва унинг барча масалаларини мукаммал билмаган устоз комил устоз эмас.

Агар кимни паҳлавон дейиш мумкин, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, биринчидан, бақувват, жусса-тавдали, иккинчидан, ширин тилли, учинчидан, қўрқмас юракли, тўртинчидан, етук ақлли, бешинчидан- сабрли, олтинчидан, баркамол илмли, еттинчидан, доимий жидду жаҳд қилувчи, яъни ҳаракатчан, хуш ахлоқ, ҳаромдан ҳазар қилувчи, сахий, ноз-неъмат дастурхони очиқ одам паҳлавонлик номига сазовор кишидир.

Агар курашнинг қандай турлари бор, деб сўрасалар, икки хил тури бор, деб айтгил: биринчиси — қаба, яъни қўл билан ушлаш, иккинчиси — изтирор, яъни ихтиёрсиз ҳолда олишиш. Агар буларнинг ҳар бири қайси юртларда қўлланилади, деб сўрасалар, айтгил: қўл ушлаб кураш тушиш (қабз усули) Хуросон ва Ироқ аҳолисига хос, уни шахривар ҳам, деб айтадилар. Изтирор усулида кураш тушиш (эркин кураш) Гилон, Ширвон ва Озарбойжоннинг баъзи жойларида тарқалган ва уни дайламор ҳам дейдилар.

Агар курашчиларнинг тили нима, деб сўрасалар, қўл деб жавоб бергил. Яъни, қўлни пастга тушуриб, қарсақ чалмагунга курашга тушмайдилар. Агар қўлни тушуриб қарсақ чалишнинг турлари нечта, деб сўрасалар, иккита деб айтгил: биринчиси кураш тушишдан олдин қарсақ чалиш ва бунини жанг ноғараси дейдилар, қарши томон, яъни рақиб қарсақ чалмагунча курашни бошлаш қоидадан эмас. Иккинчиси, кураш ўртасида қарсақ чалиш. Бу таслим ишонаси бўлиб, енгилган томон сулҳ ва омонлик тилайди. Яъни, агар рақиб кураш ўртасида қарсақ чалса, ғалабангни тан олдим, курашни тўхтатаман, сен ҳам қарсақ чалиб, курашни тўхтатишнинг мумкин, деган маънони билдиради.

Агар курашчиларнинг охири мақсади нима, деб сўрасалар, рақиб орқасини ерга тегизиш, деб айт.

Агар курашнинг онаси қайси, деб сўрасалар, қўлнинг орқасини ушлаш, деб айтгил. Чунки қўлнинг орқасини ушлаган киши ҳамма аъзоларга қўл текиза олади (бошга ҳам, оёққа ҳам, белга ҳам).

Агар йиқилишга сабаб нима, деб сўрасалар, жавоб бериб, айтки, бунинг сабаби ё кучнинг етмаслиги, ёки кураш санъатини билмаслик, яъни кучдан фойдалана олмаслиқдир.

Иккинчи қисм. Тошотарлар ҳақида

Булар ҳам пок ва тақводор кишилардирлар, уларнинг вазифаси тош билан душманга аниқ зарба етказишдир. Бу иш ҳазрат Иброҳимдан қолган, дейдилар. Агар тошотарларнинг одоби нечта, деб сўрасалар, олтига деб айтгил: биринчидан, бутун чораларни ишга солиб, куч ва малака тўплаш ва буни душманга қарши сарфлай билиш. Иккинчидан, тошга қўл текизишдан олдин ўтган азизлар ва пирларни эсга олиш. Учинчидан, қўлни тошга ургандан кейин жасорат ва мардлик кўрсатишга интилиш. Тўртинчидан, мажлис аҳлидан мадад ва ҳиммат тилаш. Бешинчидан, кўз билан тилни ва қўл билан қўнғилни ношоиста ишлар ва нарсалардан сақлаш, Олтинчидан, маърака ҳунардан фориғ бўлгандан кейин тақбир ва салавот айтиш.

Учинчи қисм. Нова тортувчилар ҳақида

Нова тортувчи (лой ташувчилар) ҳам қўрқмас ва жасур кишилар бўладилар. Улардан халққа кўп нафъ тегади. Агар нова (лой ташиладиган ичи-говақ ёғоч)нинг тўрт рукни қайсидир, деб сўрасалар, новакнинг учи, адоғи, ичи ва ташқарисидир, деб айтгил. Булардан ҳар бирининг сирини маънадир, деб сўрасалар, новакнинг учи ёдлаш, адоғи салавот (дуо) юбориш, ташқи шакли мардлик ва ичи жавонмардликдир, деб жавоб бергил. Агар нованинги ўнг ва сўли қайсидир, деб сўрасалар, айтгилким, нованинги ўнги ростлик ва тўғрилиқдир, сўл томони эса ёрлик ва дилдорликдир. Агар нованинги ости ва усти қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: нованинги усти кулнинг шакли ва одат сифатининг маъносига ишора, ости эса одамзод суратидир, ҳам сабот-чидамга ишорадир...

Агар нованинги орқаси ва олди нимани англатади, деб сўрасалар, нованинги олди ҳиммат, орқаси эса мардларнинг назарини англатади, деб айтгил. Агар (нова) сўзининги ҳарфлари нимани англатади, деб сўрасалар айтгил: «Н» — муҳаббат нақдини қўлга киритишни, «О» (алиф) — ўз ишида алифдай тўғри бўлишни, «В» — вараъ (тақво) ни, «Х» — биродарлар ҳавоси (муҳаббати) билан нафас олишни англатади.

Агар нова ташиш шартлари нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: аввал — беминнат хизмат қилиш, ик-

кинчи — биродардан хурсандлигини қўлга киритиш, учинчи — ўз ишининг исботини билиш, тўртинчи — доимо дастурхонининг очиқ бўлиши, бахиллик қилмаслик.

Агар нова ташиш рукнлари нечта, деб сўрасалар, олтига деб айтгил: аввал покланиш... учинчи, йиғилганлардан ёрдам сўраш, тўртинчи, ўз пири ва устозларини хотирлаш, бешинчи, дуо ўқиш ва олтинчи, ўз сирини бировга айтмаслик.

Нова тортиш одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил: биринчидан, пок бўлиш, иккинчидан, тоат-ибодатни қанда қилмаслик, учинчидан, доимо таҳоратли юриш, тўртинчидан, ҳасад қилмаслик, бешинчидан, тақаббур-манман бўлмаслик, олтинчидан, ўз кучидан гурурланиб кетмаслик, еттинчидан, ўз ҳамкасбларига наст назар билан қарамаслик, саккизинчидан, ҳамкасбларига мададкор бўлиш.

Агар нова ташишнинг ўзига хос нарсалари нима, деб сўрасалар, айт: нарвон шоти соққа-муҳра ва шарвор. Соққа белга боғланади, шарвор кийиб олинади. Нарвон пир тарбиясига ишорадир, яъни пир муридни тарбиялаб, зина-ма зина юқорига олиб чиқади...

Бешинчи қисм. Ҳаммоллар ҳақида

Ҳаммолликнинг сурати (ташқи кўриниши) омонат юкини кўтаришга ишорадир. Бас, ҳаммол бу ишоратнинг маъносини англаб, унга риоя этиши керак. Шунда унинг сурати ва сийрати, яъни зоҳири билан ботини бир-бирига мувофиқ бўлади.

Агар ҳаммолликнинг шартлари нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: аввало шуки, юк кўтарганида, омонат дунё юки, яъни тоат-ибодат, худо олдидаги вазифалар юкини кўтариш — охират юкини енгиллаш эканини эсдан чиқармасин. Иккинчидан, юк остида қолмасин ва тўғри йўлдан адашмасин. Учинчидан, кўтариб бораётган юкига ҳиёнат қилмасин. Тўртинчидан, юкни манзилга етказгандан кейин хизмат ҳақини олсин...

Агар ҳаммоллик одоби нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: аввал шуки, ҳаммол пок бўлиши керак, чунки пок бўлмаган одам покларнинг ишини қилолмайди... Тўртинчи, оёғига қараб юрсин ва ҳар томонга ҳар кимга қарайвермасин. Бешинчи, одамлар орасида юрганда, уларга зиён-заҳмат етмаслик учун огоҳлантириб тур-

син. Олтинчи, агар ожиз дарвешни кўрса, унинг юкини савоб учун манзилга олиб бориб берсин. Еттинчи, ҳаром ва макруҳ юлкарни кўтармасин. Саккизинчи, ўз касбдошлари билан жанжаллашмасин. Тўққизинчи, ўз топганларини биродарларига бағишласин. Ҳинчи, ҳақ олишда ошириб сўрамасин, инсоф чизигидан чиқмасин ва пул йиғишга берилмасин...

Агар ҳаммолларга хос иш нима, деб сўрсалар, биринчиси юк ортин деб айтгил. Агар ҳаммолликнинг асоси нима, деб сўрасалар, айтгил: биринчиси — куч-қувват, зеро, қуввати бўлмаган одам бу ишни қилолмайди. Иккинчиси — тоат-ибодат, зероки тоат-ибодатсиз ҳаммолнинг юк ташувчи ҳайвондан фарқи йўқ. Учинчиси — ҳиммат, ҳиммати йўқ киши юкни манзилга етказолмайди. Агар ҳаммоллик мартабалари қанақа, деб сўрасалар, айтгил: аввал одамлар юкни ташиш, иккинчи, маърифат юкни ташиш, учинчи, рибзат юкни ташиш, тўртинчи, маломат (одамлар жафоси) юкни тортиш, бешинчи, ҳақ таоло юкни тортиш...

О л т и н ч и қ и с м. Дорбозлар ҳақида

Улар ташқи кўринишдан ўйин-тамошқ аҳлидан бўлсалар-да, аммо ишларининг асоси журъат ва қувват бўлганидан, уларни аҳли зўр (пахлавонлар) жумласига киритадилар.

Билгилки, дорбозлик улуғ бир касбдир ва бу ишнинг усталари покиза ахлоқлик, пок ва ростгўй бўлишлари керак. Бу ишда иккита асбоб муҳим — бири арқон, **иккинчиси мизон (тарози)**. Арқон кўприк ўрнида бўлса, мизон адолат тарозиси ўрнидадир. Агар арқоннинг кўприкка нима нисбати бор, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, ёғочга ёки деворга тортиб боғланган ип ингичка кўприкка ишорадир... Агар мизоннинг нуқтаси (маркази) қандай, деб сўрасалар, айтгилки, дорбоз мизон-лангарсиз юролмайди ва агар қўлида лангари бўлмаса, қўллари лангар ўрнини босади. Чунончи, қушлар учаётганда, уларнинг қанотлари лангар вазифасини бажаради.

Агар мизоннинг дунёдаги рамзи нима, деб сўрасалар, адолат тарозиси бўлиш хавфу ражо (умид), деб айтгил. Ақл тарозисини қўлга олган одам учун хавф-хатар йўқдир ва ушбу тарозу қўлида бўлмаган ёнки тарозисининг бир ёғи оғиб турган (яъни, адолатдан чекинган) киши-

нинг қадами ростлик сари мустаҳкам эмасдир. Шу бондан демишларким, хавф ҳаддан зиёд кучайиб, умидсизлик юз берса, бу — куфрдир ва ражо (умидсизлик) ҳам ҳаддан ошиб кетса, куфрдир.

Хотиржамъ ўтирма, биёбон тошлари
Мардлар тулпорининг товонин тешмишлар,
Ноумид ҳам бўлма, бодаўш риндлар
Бир оҳ ила мақсад аршига етмишлар.

Дорбозларнинг хос нарсалари арқон билан лангарчўп. Агар «расан» (арқон) сўзининг ҳарфлари нима маъноларга ишора этади, деб сўрасалар, айтгилки, расаннинг арабчаси «ҳабл»дир, бу сўзнинг ҳарфлари эса қуйидаги маъноларга ишоради: «Х» — ҳилм, яъни ҳалимлик, газабни ютиш ва нокаслар озоридан сақланиш. «Б» — самар, мевага ишора, яхшилик ва шафқат билан умр ўтказиш. «Л» — лутфга ишора, яъни халқ орасида яхши хулқ билан юриш, озордан сақланиш.

Форсий «расан» сўзи ҳам уч ҳарфдан иборат (араб ёзувида) бўлиб, қуйидаги маъноларни англатади: «Р» — ростликка ишорат. «С» — саховатга ишорат, «Н» — нести (фано)га ишорат. Дорбоз аввал ростлик сари қадам қўйиши керак, иккинчидан, бор нарсасини биродарлари билан баҳам кўрсин, учинчидан, ўз вужуди — борлигини унутсин.

Шу каби мизон (лангарчўп) ҳам мурувват, имон, зуҳд (парҳез) ва саховатга ишора этади. Яъни, мурувватли бўлиш, Аллоҳ таолога имон келтириш, ваҳдат асроридан бохабарлик дорбознинг сифатларидир. Дорбоз дунё молига бепарво одам бўлмоғи, мақсади кишиларни хурсанд қилиш, кўнгилларга йўл топмоғи даркор. Ушбу сифатларга эга бўлмаган одам дор устига чиқиб, қўлига лангарчўп ушлашга лойиқ эмас.

Дорбозлик нима билан тугайди, деб сўрасалар, уч нарса билан деб айтгил: аввал йиғилганларнинг ҳиммати, иккинчиси — пирларнинг дуоси, учинчиси — кўнгилнинг шак-шубҳа зангидан поклиги.

Е т т и н ч и қ и с м. Кучини намоиш қилувчилар
(зўргарлар) ҳақида

Бу тоифа турли ҳунарлар кўрсатадилар. Биринчиси — мардгирлик (одам кўтариш), иккинчиси — тош синди-

риш, учинчиси — суяк синдириш, тўртинчиси — дорбозлик, бешинчиси — тош отиш, олтинчиси — тегирмон тошини кўтариш, еттинчиси — фил билан олиниш. Ва яна яна камондан ўқни узоққа отиш, сакраш каби ҳунарлари ҳам бор. Ушбу мухтасар рисола имкониятига қараб ҳар биридан оз-оз гапириб ўтамиз.

Агар одам кўтаришнинг маъноси ҳақиқатда нима, деб сўрасалар, айтгилки, маъноси кўтарган кишини йиқитмаслик, яъни мардлик обрўйини ерга тушурмаслик, паст кетмасликдир.

Агар тош сидиришнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгил: бу қаттиқлик ва тош юраклик сифатларини синдирмоқ ва ушбу сифатларни барҳам этмоқ демак.

Агар суяк синдиришнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, суяк ҳақиқатнинг маъзи ва ҳам пардасидир. Бас, суяк синдиришнинг маъноси мардлик билаги билан худпарастлик пардасини кўз олдида кўтариб, ҳақиқат маъзига кўз тиксин демакдир.

Агар дор ўйнашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгилким, бунинг маъноси биз барчадан ростликни танладик демак. Агар тош отар ўйиннинг маъноси нима, деб сўрасалар, бу — тошбағирлик ва дағалликни ўзидан улоқтириш, деб айтгил.

Агар тегирмон тошини кўтаришнинг маъноси нима, деб сўрасалар, бунинг икки маъноси бор, деб айтгил: тегирмоннинг устки тоши доимо ҳаракатда, бу эса тариқат талабида муттасил жидду жиҳд қилмоқни ифодалайди. Остки тош қимирламай туради, бу эса чидам ва сабот тимсолидир. Демак, тегирмон тошини кўтарган одам шу сифатларни ўзида мувофиқлаштирувчи кишидир.

Агар фил кўтаришнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, фил улуғворлик белгисидир, фил кўтариш эса дунё ишлари фалак азимати олдида арзимасдир, деган маънога ишорадир.

Агар сакрашнинг нима маъноси борми, деб сўрасалар, айтгил: маъноси шуки, нафс уй душманидир, унда сакраб, қутулиб чиқиш керак, осойишталик, муваффақиятга эришиш нафс билан жанг қилиш орқали қўлга киради. Шунинг эътиқод билан англаб етиш керакки, зўргарлик (куч-қувватни намойиш этиш)нинг ҳақиқати нафс душманини поймол этишдир, бўлмаса кўп ҳайвонлар ва паррандаларнинг қуввати одамизодниқидан ортиқ. Шу-

нинг учун куч-қувватга учмаслик ва нафс ҳавосидан воз кечиш керак, шунда маъракаларнинг паҳлавони айни вақтда футувват паҳлавонига ҳам айланади. Шайх Саъдий айтганларидек:

Мардлик панижа зўрию елка қуввати эмас,
Агар нафсингни енга билсанг, чин паҳлавонсан.

Тўртинчи фаел. Тамошо кўрсатувчи ўйин аҳли ҳақида, улар уч тоифадир: коса ўйновчилар, қўғирчоқ-бозлар ва соққабозлар

Биринчи қисм. Косабозлар ҳақида

Агар тос (коса, товоқ) ўйнаш қаердан олинган, деб сўрасалар, фалакнинг айланишидан андаза қилиб олинган, деб айт, чунки фалак тинмай айланишдадир...

Агар тос ўйнашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, бу ишда тўрт хил удум бор ва уларнинг ҳар бири муайян маънога эга. Мазкур тўрт удум қуйидагилардан иборат: биринчиси — жубба (тўн) кийиш. Иккинчиси — айланиш. Учинчиси — анжомларни кўтариш, тосни яшириш ва тўртинчиси — яна топиб олиш... Агар бу ишларнинг ҳар бирининг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгил: жубба кийиш мақсад талабига ишора бўлиб, ўз қобиғидан чиқишни англатади, улуғлар айтганидай: «Сенга керакли нарсалар сенинг ўзингда ва сенинг истаганинг тўнингининг ичидадир».

Энди айланишга келсак, бу — ўз ичинга сайр қилиш ва қадамни ўз вужуди доирасидан ташқари қўймасликка ишорадир.

Рахт (мато) кўтариш эса дарвешлар сўзини қабул қилиш ва бу сўзларга амал қилишга ишорадир. Зеро, бу сўзларнинг ҳар бири ипак матодан ҳам нафис ва қимматлидир. Мато остидан тосни қайтариб олиш дарвешлар ҳикматини адо этиш ва бу ишнинг вақти-маҳалини сақлашга ишорадир. Яъни, ўйинчи улуғлардан олган файзини керакли пайтда кичикларга етказди демак.

Агар тос ўйновчиларнинг асосий ашёси нима, деб сўрасалар, жубба ва тос деб айтгил. Агар жубба нима маънони англатади, деб сўрасалар, икки нарсани деб жавоб бергил: бири шуки, уни кийган киши айбларни беркитувчи бўлсин, иккинчидан унга барча ишонадиган бўлсин...

Агар тос нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгил: тос сафо мартабаси ва покизаликка ишора этади ва айримлар тосни юрак тимсоли дебдурлар, зероки тосни тўннинг ичига солиб, яна чиқарадилар... юракнинг жуббаси эса бадандир, у бадан тўни ичида соф ва беғубор туриши керак...

Иккинчи қисм. Қўғирчоқбозлар баёнида

Эй азиз, билгилки, соҳибдил дарвенилар қўғирчоқ ўйинидан кўп рамзу ишоратлар ўқиб, дунёнинг сир-синоатини фаҳмлаб, хийла ҳақиқатларни кашф этибдирлар. Шунини билиш лозимки, шаклу шамоил, сурат оламида зуҳур этадиган нарсалар ҳазил-мутойиба бўлса-да, аммо моҳият-мазмунига кўра, улар жиддий ҳақиқатларни англатадилар. Умар Хайём айтганидай:

Биз қўғирчоқлармиз, фалак қўғирчоқбоз,
Ҳақиқат юзидан бу демадим мажоз,
Саҳнада ўйнаймиз икки-уч кун, сўнгра.
Фано сандиғига тушамиз бир-бир боз.

Агар қўғирчоқбозликнинг шартлари нимадан иборат, деб сўрасалар, айтгил: асосий шарт шуки, қўғирчоқ ўйнатувчи доно бўлсин ва ҳақиқатдан баҳра топсин. Қўғирчоқ ўйнатувчиларга хос нарсалар нима деганда, чодир ва пешбанд (пештахта), деб айтгил. Чодирда кундузи, пешбандда эса кечаси ўйин кўрсатилади. Пешбанд деб сандиқни айтадилар. Сандиқ устида қўғирчоқларни ўйнатадилар. Кундузги ўйинларда қўғирчоқларни қўл билан ўйнатадилар, кечки ўйинларда эса сандиқ устида бир неча ишлар орқали қўғирчоқларни ҳаракатга келтиридилар.

Агар (хайма) чодир нимага ишора қилади, деб сўрасалар, бу инсон баданига ишора, деб жавоб бергил. Чунки инсон ичидан ҳар лаҳзада юз хил қўғирчоқлар бош кўтаради ва тилга киради. Бу хайма, яъни банан ичида турли феъл-равишлар бўлса-да, бироқ буларнинг ҳаммаси ягона қудратнинг санъати, ижодидан бошқа нарса эмас.

Агар пештахта (сандиқ) нимага ишора этади, деб сўрасалар, одамизод қалбига ишорадир, деб айтгил. Зеро,

қалб ажойиб сандиқ бўлиб, одамнинг аҳволи, ҳислатларидан нишона бериб туради. Шу боис ҳам уни «қалб» деганлар (араб тилида қалб сўзи ўзгарувчи, эврилувчи, деган маъноларни беради), яъни айланувчи...

Шоҳлик хаймасининг шамъи кўнгилдир,
Балки илоҳ маърифати ҳам шу дилдир.

Учинчи қисм. Соққабозлар (ҳуққабозлар) аҳволи хусусида

Ҳуққабозликни қаердан ўрганганлар, деб сўрасалар, фалакнинг айланишидан деб айтгил. Зеро, фалак қуёш ва ой соққасини барча юлдузлар билан қўшиб, гоҳ ошкоро, гоҳ яширин айлантириб ўйнайди.

Агар ҳуққабозлик нима, деб сўрасалар, замона айланишига эътибор қилмаслик деб айтгил. Чунки фалак ҳуққаси ҳар замон умр соққасини ғойиб этади ва ҳар биримиздан янги шаклу нақшлар ясайди. Оламнинг барча ишини шундан қиёс этмоқ ва ибрат олмоқ лозим. Кўринган нарсалар аслида кўринганидай эмас, мажозий дунёда ҳамма ҳуққабоз, барча қўғирчоқ ёки қўғирчоқ-боздир...

ЕТТИНЧИ БОБ

Биринчи фасл. Қабза маъносида ва қабза турлари шарҳи.

Билгилки, қабза деб луғатларда камон, қилич каби қўл бармоқлари билан ушлаб олинадиган нарсаларни айтадилар. Қўл панжалари орасига олинадиган бошқа ҳар қандай нарсани ҳам қабза дейдилар. Масалан, хурмо қабзаси деганда, бир каф хурмо англашилади, шу каби бир каф ёнғоқ ёнғоқ қабзаси, бир каф ўт ёки бугдой пояси ҳам бир қабзадир...

Қабзалар бир неча навъ бўлади: бири — қабза эгасининг бирор ишига ярайдиган ёки ҳарбу зарбга керакли қуроллар қабзаси (дастаси). Масалан, қилич ёки белкуррак. Иккинчи — ҳам қабза эгасининг ишига ярайдиган асбоблардир, лекин уларнинг қабзаси асбобнинг тарки-

бий қисми ҳисобланади. Масалан, мола, теша каби. Биринчисини «ал асл» қабза, иккинчисини «ал фаръ» қабза деб юритадилар. Ҳар икки навъ қабзани бирлаштириганда, қуйидаги йигирма уч хил қабза келиб чиқади: қилич (тийғ) қабзаси, қалқон қабзаси, гурзи қабзаси, ҳарбий камон қабзаси. Бу тўрт нарса сипоҳийлар анжомидир. Яна: тўқмоқ (яъни, ёғоч болға) қабзаси (ёғоч болға фаррошлар асбобидир), пичоқ қабзаси, қассоб пичоғи (болтача) қабзаси, мол сўядиган пичоқ қабзаси, болта қабзаси. Ушбу тўрт нарса қассоблар ва ошпазларникидир. Яна: белкурак қабзаси, ғилоф қабзаси. Бу иккаласи деҳқонлар ва паҳлавонларга тааллуқли. Мола (ранда) қабзаси бинокорларники. Ўроқ қабзаси ўривчиларники. Яна болға қабзаси ва путк (темирчи болғаси) қабзаси бор, булар кўра олдида ишлайдиган темирчиларники. Теша ва арра қабзаси дурадгорларники. Надаф (пахта ва жунни титкилайдиган асбоб) қабзаси пахта тозаловчилар ва кигиз қилувчиларникидир. Қадағ (либосни ювишда ишлатиладиган савалғич) қабзаси кир ювувчилар ва бўёқчиларга тегишли. Қува қабзаси — пойафзал тикувчиларники. Уту («ёки утук») қабзаси. Бу дазмолчилар ва дўппи тикувчиларники. Кафча (чўмич) қабзаси — ҳалвопазлар ва қандалатчилар асбоби. Сих қабзаси ўтин ташувчиларга тегишли (ўтин боғини орқада илаштириб олиб юриш учун). Яна конг қабзаси бор. Бу қудуқ ва ўра қазувчиларникидир.

Агар бу айtilган қабзаларнинг қайси бири бир қабза (бир қўл билан) ва қайси бири икки қабза (икки қўл билан) ушлаб ишлатилади, деб сўрасалар, айтгилки, булардан ўн иккитаси, яъни: қилич, қалқон, камон, пичоқ, қассоб пичоғи, мол сўядиган пичоқ, савалағич, андава, ранда, ўроқ, болға, қува ва уту қабзаси бир қўл билан ишлатилади. Тўрттаси, яъни: белкурак, путк, чўмич ва сих икки қўллаб ушланади. Гурзик болта, тўқмоқ, теша, кадағ, ғилоя ва кетмон икки қўллаб ҳам, бир қўллаб ҳам ушлаб ишлатилиши мумкин.

Иккинчи фасл. Қилич қабзаси ҳақида

Қилич, уруш қуролидир, шу боис унинг қиммати биланд. У ўз эгасининг суянчиги, ҳимоясисидир ва унинг ёрдами билан душманлар дафъ этилади. Шу боис улуғ инсонларни ҳам қиличга қийслайдилар. Чунки улуғ ин-

сонлар ҳам ўз мулозим-муридларининг ва ҳам ўзларининг ҳимоячиларидирлар ва улар тўфайли душманлар устидан ғалаба қозонилади.

Агар қиличнинг орқаси қайси, деб сўрасалар, марднинг биллаги, деб жавоб бер, чунки шу биллак кучи билан қилич чопилади. Агар қиличнинг юзи қайси, деб сўрасалар, душманни дафъ этишга бўлган шиддат-шижоат, деб айтил. Агар қиличнинг тили нима дейди, деб сўрасалар, у ҳол юзасидан қабза баён этади, деб айтил.

Агар қилични нимага қиёслаганлар, деб сўрасалар, айтил: ҳар замон маърака бўстонида очилган райҳон гулига, чунки қилич тутган кишидан мардлик хушбўйлиги эсади.

Агар қиличнинг боши қайси, деб сўрасалар, қилични мардлик маҳорати билан кўтариб юриш, деб айтил. Агар қиличнинг жавҳари нима, деб сўрасалар, пок ният билан курашиш, деб айтил. Агар қиличнинг банди қайси, деб сўрасалар қиличнинг банди уни жавонмардлик расми билан кўтариб юриш ва мардлик билан сақлаш деб айтил.

Агар «тиғ» (қилич) сўзининг ҳарфлари нима маънони англатади, деб сўрасалар, айтилки: «Т» — таманно (орзу)ни, «И» — яқдиллик ва ҳамжиҳатликни англатади. Чунки паршон одам тийғ ушлашга лойиқ эмас, балки аксинча у тийғнинг еми бўлиши мумкин. «Ғ» — ғафлатга берилмаслик ва уруш маъракасида хушёр, чаққон бўлишни билдиради.

Агар қўл қиличга нима дейди, деб сўрасалар, жавоб бергилки, қўл қиличга: «Обрўйга эга бўлай десанг, ишлагин», дейди. Агар қилич қўлга нима дейди, деб сўрасалар, дегилки, қилич қўлга: «Агар мени асрасанг, мен ҳам сени асрайман», дейди.

Агар қилич (тиғ) неча хил бўлади, деб сўрасалар, етти хил бўлади, деб айтил. Биринчиси жафо тигики, уни меҳнаткаш халқ юзига тортадилар, иккинчиси, сафо тигики, уни ўлимга мустаҳиқ гувоҳдорлар бошига тортадилар. Учтинчиси, вафо тиги ва у биродарлар мададига яловғочланадиган ва улар бошидан зулми дафъ этадиган тигидир. Тўртинчиси, ғазо тиги ва бу тигларнинг аслидир, зеро шу тиг билан душманлар тор-мор этилади. Бешинчиси, жазо тиги, бу доим ўзи билан олиб юрадиган ва душман қасд қилганда жазосини берадиган тиг. Олтинчиси, баҳо тийғи, бу — зоб-зийнат учун сақлавадиган ва ҳеч қачон ишлатилмайдиган тийғ. Еттинчи, ҳаво тий-

ғи. Ҳаво тийғи мардлик суннати билан эмас, балки ҳавою ҳавас юзасидан боғланган тийғидир. Пир ва устоздан таълиму дуо олмай бундай қилич (тийғ) тақиш нораводир.

Агар ушбу қабза эгасининг одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта, деб айтгил. Авваламбор пок бўлиш, нопок ҳолда қилич дастасига қўл теккизмаслик... Учинчи, қилични ғилофидан суғурганда ва силкитганда эҳтиёт бўлиш, чунки қилич беҳосдан бировнинг юзига тегиб кетмасин. Тўртинчи, қилични аввал ўз бўйнига солсин, яъни ўз нафсини чопсин. Бешинчи, қилич дастасини ўпсин, бу шу дастага теккан мардлар қўлини ўпишга ишоратдир. Олтинчи, зарурат туғулмагунча, қилични қинидан чиқармасин. Агар қилични белидан етса, уш ҳурмат билан озода ва эҳтиёт жойга қўйсин. Еттинчи, устозлардан таълим олмай, қилич тақишни ҳаёлига ҳам келтирмасин, пирлар, устозларни доим дуо билан ёдга олиб турсин. Саккизинчи, қилични яланғоч ҳолда қолдирмасин ва агар қини бўлмаса, бирор нарсага ўраб қўйсин.

Учинчи фасл. Қалқон қабзаси ҳақида

Билгилки, қалқон синоҳийларнинг қалъаси ва жангчиларнинг ҳимочисидир. Қалқон осиб юриш суннатдир ва қалқон қабзасига қўл урадиган киши суннат йўлига риоя қилиши лозим, токи яхши мукофотга сазовор бўлсин. Агар қалқон туттиш кимдан қолган, деб сўрасалар, Каюмарсдан деб айтгил. У овни яхши кўрарди. Бир кун овга чиққан эди, бир жонворга дуч келди, бу жонворни карк (каркидон) дер эдилар. Каюмарс ов қуролиари билан ҳар қанча урса ҳам унинг терисига таъсир этмади. Шундан кейин у тилсимот билан каркни енгиб, терисини ыилиб олади ва ундан қалқон ясади, урунда ундан фойдаланади. Шундан кейин бора-бора жездем, темир ва пўлатдам қалқон ясайдиган бўлдилар...

Агар қалқоннинг турлари нечта, деб сўрасалар, тўртда деб айтгил: биринчиси ҳазр (тўсиш) қалқони, иккинчиси қадр қалқони, учинчиси сабр қалқони, тўртинчиси ҳилм (ҳалимлиқ) қалқони. Агар буларнинг ҳар бирининг шарҳи нимадан иборат, деб сўрасалар, айтгил: ҳазр қалқони инакдан ва ишдан тўқилган қалқондир, ўқ ва қилич ярасидан сақланиш мақсадида уни олиб юрадилар. Аммо қадр қалқони осмон (қазо қадар) шаклида турган қал-

қондир. Сабр қалқони кишини мақсад сари элтувчи қалқондир. Ҳилм қалқони воситасида ғазаб тийғининг захмини даъф этиш мумкин. Ҳалим одам ғазаб олови офатидан омондадир.

Агар қалқоннинг ҳақиқати нимада, деб сўрасалар, ҳақ ишда ҳақиқатни ҳимоя қилиш, ҳақ (худо) ҳимоясида бўлиш, деб айтгил.

Агар қалқон тутишининг одоби нечта, деб сўрасалар, бешта деб айтгил: биринчиси эътиқодли бўлиш, қалқон қабзасини пок қўл билан ушлаш... тўртинчиси, қалқонни қўлга олгач, унинг дастасини ўпиш, ечиб қўйганда, таълим этиб, тоза жойга қўйиш.

Агар қалқоннинг ўзи ва қабзаси нимага ўхшайди, деб сўрасалар, доирага, деб айтгил. Агар доира ва марказнинг маъноси нима, деб сўрасалар, маъноси шуки, кимки қалқонни қўлига олса, марказ нуқтаси каби мардлик ва футувват доирасида мустаҳкам бўлсин демақдир. Агар қалқоннинг қабзаси нимага ишора этади, деб сўрасалар, ойнага деб айтгил. Агар оинанинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгил: душман бу ойнага қараганда танбеҳ олсин, оинадай софдил бўлиб, хусуматга чек қўйсин.

Агар қалқоннинг эътиги нимани билдиради, деб сўрасалар, бу заифларни золимлар зулмидан ҳимоя эътиги остида сақлашни билдиради, деб айтгил.

Агар қалқоннинг боғичи нимани билдиради, деб айтсалар, бечоралар ҳимоясининг бандида бўлмоқни билдиради, деб айтгил... Қалқон кўтарган киши сахий ва жавонмард бўлсин, агар жанг вақти бўлса, ҳимоя тилагани қилсин ва яна юракли, журъатли бўлсин, қўрқоқлик, сусткашлик қилмасин. Яна шуки, барчадан рози бўлсин ва агар яраланса ёки шикаст топса, тушқунликка берилмасин, касбини тарк этмасин.

Т ў р т и н ч и ф а с л. Гурзи қабзаси ҳақида

Гурзи жанг майдонининг мардлари ва паҳлавонлар қуролидир. Агар гурзи қабзасида нечта адаб бор, деб сўрасалар, бешта деб айтгил: аввал шуки, уни пок қўл билан кўтариш керак. Иккинчидан, гурзини кўтарганда, ўзига ишончи бўлсин. Учинчидан, гурзини авайлаб асрасин, қадрласин. Тўртинчидан, гурзини ўйин учун ишлатмасин. Бешинчидан, гурзига қўл урушдан олдин пир ва устозларни хотирлаб дуо айтсин...

Агар гурзининг юзи қайси, деб сўрасалар, душманларнинг бошини янчиш, деб айтгил. Агар гурзининг қабзаси қайси, деб сўрасалар, душман устидан ғалаба қозониш ва шодланиш, деб айтгил. Гурзининг дастаси нимага ишора қилади, деб сўрасалар, ростлик билан уни қўлга олиш ва тўғрилиқка ишлатиш, деб айтгил...

Бешинчи фасл. Уруш камони (ёйи) қабзаси ва унга тааллуқли нарсалар ҳақида

Билгилки, камон отиш шариф илмдандир. У ҳақда баён қилинган қонун-қоидалар кўп. Агар камоннинг ўзи асли қаердан пайдо бўлган, деб сўрасалар, инсон ҳаётидаги заруратдан, деб айтгил. Яъни, одамизод деҳқончилик билан шуғуллангандан кейин қушлар, ёввойи ҳайвонлар унинг экинларини хароб қиладилар. Уларни бир томондан ҳайдаса, иккинчи томондан кириб келаверардилар. Шунда одам (улардан қутулиш мақсадида) камон ясади ва ўқ отишни ўрганди... Қушларни ўқ билан ўлдиргандан кейин бошқалари учиб кетдилар ва экинлар омон қолди.

Агар ёй ушлаш ҳунарини эгаллаш учун биринчи зарурий нарса нима, деб сўрасалар, машқ устози деб айтгил, чунки кишининг устози бўлмаса, у ўз бошига бу ҳунарни ўрганолмайдди. Ва агар ўрганишга киришса ҳам бирор натижага эришолмайдди.

Агар камон қабзасининг одоби нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: биринчи — пок бўлиш, иккинчиси — ёйни золимларнинг жабрини дафн этиш нияти билан қўлга олиш, учинчиси — узлуксиз такбир айтиб туриш, тўртинчиси — тоат-ибодатни қанда қилмаслик, бешинчиси — ўз пири ва устозини хотирлаш, олтинчиси — шаст (камон порини тортиш учун ишлатиладиган ҳалқа) ни беркитиб юриш, еттинчиси — камоннинг ҳар икки нишонаси (тешиги)дан ўқ ота олиш, саккизинчи — нишон шонаси (тешиги)дан ўқ ота олиш, саккизинчи — нишон турган жойга яланғоч бормаслик... Унинчи — агар ўқи хато кетса, хафа бўлмаслик. Ўн биринчиси — агар бошқа биров ўқни аниқроқ нишонга текизса, унга ҳасад қилмаслик аксинча, табриклар мақташ. Ўн иккинчи — ўз ишига ҳайрон бўлмаслик ва мағрурланмаслик, чунки ҳар қандай моҳир кишидан ҳам яна моҳирроқлар чиқиб туради.

Агар камон қабзасини тутишнинг нечта тури бор, деб

сўрасалар, энг кўш тарқалгани тўрт хилдир деб айтгил. Аввал пичоқ қабзаси, иккинчиси — ов камони қабзаси, учинчиси — қарчиғой чангали, уни «хандон» ҳам дедилар. Тўртинчиси — мудаввар (чамбарак) қабза. Агар ёй тортишининг хиллари нечта, деб сўрасалар, иккита деб айтгил: биринчиси, мўйловсимон тортиш, иккинчиси, сурмақаш (сурма тортишга ўхшаб) тортиш.

Ёйнинг устни нима, деб сўрасалар, чап кўл, деб айтгил. Агар ёйнинг асосий қисми нима, деб сўрасалар, зеҳ (тор) деб айтгил, чушки торсиз ёй нуқсонлидир.

Агар ёй ўққа нима дейди, деб сўрасалар, «мақсад ишониға етай десанг, тўғри юр» дейди, деб айтгил. Агар ўқ ёйга нима дейди, деб сўрасалар, «тўғри одамлар билан бош қўшгин, токи азиз қўллар бошинини силасинлар» дейди, деб айтгил.

Агар «камон» сўзининг ҳарфлари нимаға ишора этади, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: «К» — карамға ишора, яъни камон ушлаган одам мард ва саховатли бўлиши керак. «М» — марҳаматға ишорадир, яъни ўз ходимлари, тобеъларига раҳм-шавқат кўрсатмоқ. «О» — эътиқодға ишорадир, камончи пок ниятли ва соф одам бўлиши даржор. «Н» — насиҳатға ишорадир, яъни ҳамкасблари, шогирдларига панду насиҳат бериш, ўз ҳунарини ўргатишдан қизғанмасин. Бу тўрт сифати бўлмаган одам ёй кўтариб юришга лойиқ эмас.

О л т и н ч и ф а с л. Тўқмоқ (ёғоч болға) қабзаси ҳақида

Билгилки, бу қабза фаррошларникидир ва фаррошлар олижадр (кишилар бўлиб) султонлар даргоҳига мақбул кишилар ҳисобланадилар.. Уларнинг ишлари турлича, масалан: хайма (чодир) қуриш, шоҳона хиргоҳ ва соябонар, ўтовлар тиқиш, палос ва бисот ёйиш, шамъ ва чироқ ёқиш, фонусни тозалаш, супурги боғлаш ва бошқа шулар каби ишлар. Бу ишларнинг ҳар бири ўз қоидаларига эга.

Агар чодир (ҳайма) тиклашни нимадан андоза олганлар, деб сўрасалар, осмоннинг шаклидан деб айтгил. Хайманинг устуну бор, аммо у кўринмайди. Агар хайманинг устуну нимаға ишора этади, деб сўрасалар, доира марказига, деб айтгил. Марказда турган устун ростлик тимсолидир. Агар «ҳайма» сўзининг ҳарфлари нимани англатади, деб сўрасалар, айтгил: «Х» — хилват, «Й» — яқин (ишонч), «М» — мурувват, «Х» — ҳиммати англатиб

желлади. Яъни, хайма қурган одам холис кўнгилли, ишонч-эътиқоди бутун, ҳиммат-муруввати қомил бўлмоғи даркор.

Агар тўқмоқ қабзасини ким қўлига олиши мумкин, деб сўрасалар, жавонмардлик ва мардлик сифатига эга одам, деб айтгил. Агар «тўқмоқ» сўзи ҳарфлари нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгил: «Т» — талабдир, яъни ушбу асбоб эгаси ҳамма вақт маънавиёт ва ҳақиқат талабида юриши ва тариқатда изчил ҳаракатда бўлиши керак. «Қ» — ғайратдир, яъни тўқмоқ тутган жасур ва ғайратли бўлмоғи лозим. «М» — марҳамат, яъни қўли остидагиларга шафқатли ва ҳамиша мискин дарвешлар, бечораларни қўллаб, мададкор бўлсин. «О» — истиғнодир. Яъни, фаррош олийҳимматлилиқ кўрсатиши, майда-чуйдага эътибор қилмаслиги керак, шунда унинг мартабаси тобора ортади. «Қ» — қабулдир, яъни тўқмоқ тутган киши тавозуъ билан ўзини кўнгилларга мақбул этсин.

Агар хиргоҳ (ўтоқ)ни ёпишнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгил: бу одамлар сирри ва айбини беркитишга ишорадир...

Агар соябон тиклашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, маълумларни ситам ва алам офтоби тийгидан асраш, деб айтгил.

Агар палос тўшашнинг одобу қоидаси нечта, деб сўрасалар, ўнта деб айтгил. Аввал шуки, палос (умуман гилам, тўшак ва бошқалар)ни тоза ва пок жойга ёйсинлар. Иккинчидан, танланган жой тўшакда ўтирганлар хоҳишига мувофиқ бўлсин. Учинчидан, палос ва тўшакни яхшилаб чангдан, хас-хашакдан тозаласин. Тўртинчидан, тўшакни тўшагандан кейин ҳам яна бир марта разм солиб, яхшилаб супурсин... Олтинчидан, йиғиштираётганда ҳам тўшакни тозаласин. Еттинчидан, тоза жойга таҳлаб қўйсин... Тўққизинчидан, палос, кўрпа-тўшак шундай тартиб билан сақлансинки, яна тўшаётганда бош ва оёқ томонлари алмашиб кетмасин. Унинчидан, пирларни, футувват устозларини хотирласин.

Агар фарш (палос, гилам, тўшак) тўшашнинг ҳақиқати нима, деб сўрасалар, айтгил: бу — ўз вужудини мардлар оёғи остига тўшашдир, киши ўз-ўзига: ушбу палос мардлар қадами остини безагани сингари менинг танам ҳам олам азизларининг оёғи ғуборидан зийнат топажак, деб ўйласин. Шу билан ҳамиша мардлар мартабасига эришиш талабида юрсин:

Биз мардлар этагининг губорига етмасмиз гарчи
Шояд эранлар этагининг губори бизга етса...

Агар шамъ ёкишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: аввал «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» десин. Иккинчи, «Нур» оятини ўқисин. Учинчи, кишилар ҳузурига кирганда салом берсин. Тўртинчи, жаноби Расуллуллоҳга саловат етказсин. Бешинчи, шамъ хираллашиб қолмаслиги ва бирдан ўчиб қолмаслиги учун ҳамиша кузатиб турсин. Олтинчи, шамъни алмаштирганда, тутуни бошқаларга халақит бермаслиги учун эҳтиёт бўлсин... Саккизинчи, шамъни йирилганлар ҳузурига эмас, балки ташқарига олиб чиқиб тозаласин ва алмаштирсин. Тўққизинчи, шамъдон, яъни лаганни тоза сақласин, артиб турсин. Ўнинчи, шамъдонни дастурхонга қўйиб олиб келмасин. Ўн биринчи, пир ва устозларни эсга олсин. Ўн иккинчи, ёруқликни ҳеч кимдан қизганмасин.

Агар шамъ нимани ифодалайди, деб сўрасалар, ўртаниш, меҳру муҳаббат ва қалб алашгасини ифода этади, деб айтгил. Агар чироқ нимага ишора этади, деб сўрасалар, ботиннинг равшанлиги ва зоҳирнинг ошнолигига ишора этади, деб айтгил. Агар чироқнинг шуъласи пилликка нима дейди, деб сўрасалар, «ўртаниш ёнишдадир» дейди деб айтгил. Токи, ўзинг ёнмагунча, бошқаларга ёруқлик таратолмайсан. Агар пиллик шуълага нима дейди деб сўрасалар, «мен танимни бағишладим ва жисмимни ўтга солдим ва ёниб туриб маҳбубимга етишдим», деб айтади дегил.

Агар чироқ ёкишнинг қоидалари қайси ва нечта, деб сўрасалар, ўн иккита, деб жавоб бергил, биринчи, «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» дейиш, иккинчи, «Нур» оятини ўқиш, учинчи, Расуллулоҳ алайҳис саломга салавот юбориш, тўртинчи, жамоа олдига кирганда салом бериш, бешинчи, ширин сўз билан ўтирганлар дилини равшан этиш, олтинчи, воқеалардан хабардор бўлиш, юфил бўлмаслик, еттинчи чироқни тозалаганда (қора куяни) ташқарига олиб чиқиб тозалаш, саккизинчи, кир-чир нарсаларни одамлар олдига қўймаслик, тўққизинчи, чироқ пурдан ҳеч кимни бебаҳра қилмаслик, ўнинчи, чироқни пасайтирганда (ўчирганда), айтилган шартларни бажариш, ўн биринчи, чироқпояни тозалаб олиб кириш, ўн иккинчи, чироқ латтасини тушириб юбормаслик.

Агар фонус нимани англатади, деб сўрасалар, айтгил: фонуснинг маъноси юрак кўкрак қафаси ичида фонус ичидаги шамъ кабидир, деган маънони билдиради. Бас, фонус шамъни шамолдан ва ҳаводан сақлагани каби қалб чирогини ҳам нафс ҳавосидан сақлаши лозим, токи нафс васвасаси қалб шамъини ўчириб юбормасин. Ўчган шамъни бир зумда қайта ёндириш мумкин, аммо нафс васвасаси туфайли маърифат ҳаётини тарк этиб, ўчган шамъни қайта тирилтириб бўлмайди...

Е т т и н ч и ф а с л. Пичоқ, болтача (қассоблик пичоғи)
ва болта ҳақида

Бу тўрт асбоб жавонмард фарзандларга тааллуқлидир. Зеро, қассоб жавонмардлар жумласига киради, қассобларнинг ва ошпазларнинг пирлари шажараси жавонмардларга бориб етади, деб ҳисоблаш маъқул. Уларнинг биринчи пирининг асли номи Абдулло бўлиб, у «жавонмард» лақабини олган. Унинг отаси Омир Басрий эди. Шуни билиш керакки, қассоблик касбининг моҳияти молни сўйиш, терисини ажратиб олиш ва гўштини қиймалашдир... Агар пичоқ қабзасини ушлаш кимга муносиб, деб сўрасалар, ўз саркаш нафсининг бошини риёзат тийғи билан кесган одамга муносиб, деб айтгил. Аввал шуки, поклашиб, сўнгра қабзани қўлга олсин. Иккинчи, ноҳақ ва нораво ишларда фойдаланмасин. Учинчидан, билмасдан ишлатмасин. Тўртинчидан, ишлатаётганда эҳтиёт шартини сақласин. Бешинчидан, уни тоза ва покиза олиб юрсин. Олтинчидан, ўтмасланиб қолишдан, зангдан, ейилиб жетишдан сақласин. Еттинчидан, агар пичоққа бирор зарар етса, дарҳол яхшилаш чорасини кўрсин.

Агар сотур (қассоб болтаси)нинг қабзасини кимлар ушлайди, деб сўрасалар, айтгил: нафс ҳавосини енгган шайтоний ҳирсларни мавҳ этолган одам бунга муносибдир. Агар каноранинг маъноси нима деб сўрасалар, айтгил: ўз қалбини шавқ бозорида намоиш этиш ва маърифат нурига тоблашдир.

Агар камон ўқининг қабзаси кимники, деб сўрасалар нафс бўйинини қаноат ўқи билан сандирган одамники деб айтгил. Болтанинг ҳақиқати нимадан иборат, деб сўрасалар, суратнинг парчаланиши ва маънонинг бутунлигидир, деб айтгил...

Агар қассоб пичоғи қабзасига ким ҳақли, деб сўрасалар, жавонмард одам ҳақли, деб жавоб бергил. Чунки бу жавонмардлар пири Омир Басрийдан қолган дейдилар. Демак, жавонмард бўлмаган одам жавонмардлар меросига ҳақли эмас...

Агар қассобликнинг моҳияти нима, деб сўрасалар, жавонмардлик деб айтгил. Агар саллоҳлик (қассоблик) нинг ҳақиқати қайси, деб сўрасалар, худбинлик терисидан чиқиш, деб айтгил. Агар қассобларнинг одоби нечта, деб сўрасалар, тўртта, деб айтгил. Бу тўрт одоби «қассоб» сўзининг тўрт ҳарфидан (араб ёзувида) дан олганлар. Масалан, «Қ» — қабил, «С» — сидқ, яъни олди-соттида, баъю баракада тўғри йўл тутиб, эгри йўлдан кетмаслик... «А» (алиф) — инсофга ишоратдир. Яъни, гўшти ни қисмларга ажратиш, бўлаклаш ва тортишда инсоф чизигидан чиқмаслик, ҳар бир бўлақда гўшт, суяк, ёғ, чарви ва бошқалар баравар тақсимланган бўлиши керак. «Б» — яхшиликка ишоратдир. Яъни, одам қандай иш билан шуғулланмасин, жавонмардлар талабидан (қондасидан) ташқари чиқмаслиги, жавонмард фарзанди эканини унутмаслиги керак. Такура ва пешгир ҳам қассоблар анжомидир. Бу ишлаётганда олдига боғлаб оладиган чарм этагидир. Чарм этак ожизлар ва дардмандларни ҳимоя естига олишга даъват этади...

МУАЛЛИФ ҲАҚИДА ИККИ ҲИКОЯ

Ҳусайн Воиз Кошифий — XV асрда яшаган атоқли олим ва адиб, буюк ахлоқ муаллимидир. Унинг номи ўз замонидаёқ эл оғзига тушган эди: Кошифийнинг илмий қизиқиши ва салоҳияти бағоят кенг бўлган, у илми нуҷум, тафсир, фалсафа, адабиётшунослик, тилшунослик, фикр бўйича бир неча китоблар ёзиб қолдирган. Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Тафсири Ҳусайний» (Қуръон тафсири), «Ахлоқи Муҳсиний», «Анвори Суҳайлий» номли асарлари эл орасида машҳур бўлиб келган, ушбу китоблар ҳозир ҳам илму ҳикмат, ахлоқ ва фалсафа борасида қимматли манбаълар бўлиб келмоқда. Кошифий қалами ўтқир, услуби раво ва ифодадаларга бой бир адиб бўлиб, асарлари форс-тожик насларининг содда, аммо бадиий етук намуналари саналади. Ҳусайн Воиз Кошифий қайси соҳага қўл урмасин, ўша соҳани пухта эгаллар ва ўз гоյлари, қарашлари ва маҳоратини кўрсатишга интиларди. Муқаддимада қайд қилинганидай, у ҳазрат Навоийнинг яқин дўсти ва мухлиси бўлган, Алишер Навоийга бағишлаб китоб таълиф этган. Алишер Навоий ҳам ўз навбатида Кошифийни жуда ҳурмат қилган ва «Мажолисун нафоис» тазкирасида унга алоҳида ўрин ажратиб, истеъдодини юқори баҳолаган: Алишер Навоийнинг замондоши Хондамир «Ҳабибус сияр» номли китобида Навоий таърифларини тўлдириб, Кошифийни мана бундай тавсиф этади: «Воиз (яъни, Воиз Кошифий — Н.К.) нуҷум илми ва ишода ўз замонасининг яғонаси эди ва кўп илмлар бўйича намуналар яратиб, асосли гаплар айтиб, ҳақли даъволар қиларди. Чиройли овоз ва дилкаш оҳангда ваъз ва насиҳатлар билан шуғулланарди».

Дарҳақиқат, ваъз ва насиҳатда ҳам Ҳусайн Кошифийнинг олдига тушадигани бўлмаган. Шунинг учун унга «воиз» (ваъз айтувчи) деган лақаб — унвон берилган: Ўрта асрларда воизлик

катта санъат ҳисобланарди, улкан майдонлар, масжид ва мадрасаларнинг саҳналарида одамлар йиғилишиб, донишманд алломалар, уламо ва руҳонийларнинг ваъзаларини тинглаганлар: Воиз Кошифий («Кошифий» — кашф этувчи демак) ҳар жумъа кунини намоздан сўнг Ҳиротнинг масжиди жомеъсиди ваъз айтган, минг-минг одамлар унинг насиҳатларини берилиб тинглаганлар ўзларига фойда олганлар. Кошифий ваъзларига қизиқишнинг ортиши унинг ғоят кўп ҳикоят ва ривоятларни, ҳадисларни, Қуръон сураларини ёддан билиши ва буларни тингловчилар диди, савиясига мувофиқлаштириб, ёқимли ва таъсирчан усулда баён этиб, моҳиятини тушунтириши, замона воқеаларига боғлаб шарҳлашида бўлган. Умрини одамлар хизматига сарфлаган адиб ҳалол яшашга, тўғри сўз бўлишга, диму имон йўлидан чиқмасликка чақирар ва ўзи бунга қаттиқ амал қиларди. Шунинг учун бўлса керак, у Навойига ўхшаб назик табиатли киши бўлган, кўпол ҳазил-мутойибадан дарров хафа бўлган. «Мажолисун нафис» асариди Навойи шу муносабат билан қўйидаги воқеани келтирибди: Ҳусайн Воиз Кошифий ваъз айтганидан минбар олдида шаҳарнинг шўхларидан бири Хўжа Ҳофизнинг қўйидаги байтини ёзиб қўяди:

*Воизон чун жилва дар меҳробу минбар мекунад,
Гар ба хилват мераванд он кори дигар мекунад:*

(Воизлар минбар устида, меҳроб олдида жилва қилиб сўзлайдилар, хилватга боргандан кейин эса бошқа ишлар билан шуғулланадилар):

Воиз Кошифий навбатдаги ваъзга келаётган, юқоридаги байтга кўзи тушади ва шартта орқасига бурилиб, қайтиб кетади. Аразлаб қарийб бир йил ваъз айтишига чиқмайди. Аммо шаҳар акобирларининг илтимоси билан яна минбарга чиқиб ваъз айтганидан бўлади. Хўжа Ҳофиз ушбу байтда мунофиқ, иккиюзлама кишиларни фош этган эди. Кошифий бундайлар жумласидан бўлмаганлиги учун ҳам кўпол ҳазилдан ранжиган.

Кошифийнинг моҳир, санъаткор ривоятчи эканлигини мана бу ҳикоя ҳам тасдиқлайди. Айтишларича, Кошифий катта олим ва адиб бўлишига қарамай, жуда оддий, фақирона ҳаёт кечирган, кўпинча ёлғиз ўзи мутолаа билан машғул бўлиб, кечалари узоқ вақт ишлар экан. Бир ўғри унинг уйини тунамоқчи бўлиб, пойлаб-юради. Зийрак Кошифий бунини сезиб қолади. Ўғри бир кеча пайт пойлаб, Кошифийнинг уйига киради. Кошифий ҳеч нарса билмагандай, ўрнидан туриб, ўғри билан салом-алеҳ қилиб: бир келиб қолибсиз, марҳамат ўтиринг, деб ном-чой қўяди ва ширин сўзлар билан суҳбат бошлайди. Ўғри унинг сўзларига

маҳлиё бўлиб тинглаб ўтиради: Кошифий турли ривоятларни айтиб, гап орасида бир ўғрининг бировнинг уйига кирганини ҳикоя қила бошлайди: «Ўғрини кўрган уй эгаси, — деб ҳикоясини давом эттиради Кошифий, — хонанинг деворларини мана бундай қилиб ура бошлади (деворни гурсидагиб қаттиқ уради) ва овозини баланд чиқариб, уйимга ўғри кирди, деб қичқиради (бу гапларни Кошифий овозини баралла қўйиб айтарди). Шунда қўни-қўшнилари югуриб чиқдилар ва ўғри қўлга олинди». Кошифийнинг ҳикояси тугамасданоқ дарҳақиқат унинг қўшнилари уйғониб, кириб келдилар ва ўғри ушланади.

Биз «Атлоқи Муҳсиний» ва «Анвори Суҳайлий» асарларини ўқир эканмиз, Кошифийнинг ёзувчилик маҳоратига қойил қоламиз. Ички оҳангли, ифода-ташбеҳларга сероб мусажжаъ жумлалар шеърий парчаларга уланиб, ўқувчида алоҳида бир завқ уйғотади Бу икки асар ўзбек тилига ўтган асрда бир неча бор тўрғима қилинган. Агар «Анвори Суҳайлий» (Амир Шайхим Суҳайлийга бағишланган) машҳур «Калила ва Димна»нинг қайта ишланган варианты бўлса, «Атлоқи Муҳсиний» (Шаҳзода Муҳсинга бағишланган) Кошифийнинг ўз мустақил ижоди дур. «Анвори Суҳайлий» ҳам «Атлоқий Муҳсиний» ҳам панднома жанрига тааллуқли ўғит-насиҳат мазмундаги асарлардир. Аммо «Анвори Суҳайлий» да ҳикоя-ривоят асосий ўринни эгаллаб, ўғит ва ҳикмат тегишли ҳулоса сифатида келтирилади. «Атлоқий Муҳсиний» да эса, бунинг акси ўлароқ, атлоқий қарашлар аввал баён қилиниб, сўнгра ҳикоят ва шеърий парчалар келтирилади.

Бироқ, шунини айтиш жоизки, адиб атлоқий ғоялар, фикрларни қаторасига баён этиш, гап уқтириш билан шуғулланган эмас. Унинг асарининг фазилати шундаки, у жамиятни, одамларни таҳлил этади, ҳикмат ва фалсафа асосида мушоҳада юритади. Натигада бани одам авлодига тос жуда кўп умумий хусусиятлар, ожизлик ва улғулик сифатлари очилади. Масалан, «Анвори Суҳайлий»нинг кириш бобида (бу боб муаллифга тегишли) Хумоюнфол подшонинг овга чиққани ва тоққа чиқиб, дарахт кавасида уя қўйган асал ариларни кўриб, уларнинг тартиб-интизом билан ишлашлари, бир бошлиққа сўзсиз итоат қилишларини кўриб ҳайрон қолиши ҳикоя қилинади. Хумоюнфол доно вазирга мурожаат қилиб, нега арилар мана шундай интизомга бўйсинадилару одамлар бунақа эмас, деб сўрайди. Вазир жавобида дейди: арининг табиати бир хилдир, унинг хилқати бир хил унсурлардан яратилган, унда ақл ва шуур йўқ. Ари ўз амалларини беихтиёр бажаради. Инсон табиати эса бир-бирига зид турли моддалар, унсурлардан яратилган, бунинг устига унга ақл ва фаҳму фаросат берилган. Шунинг учун инсонлар ўзаро музолифликда, зиддиятли курашда яшайдилар: Вазир бундан ҳулоса

чиқариб, азар инсонлар ҳам арилар каби табиий итбат ва тартиб бўйичи ҳаракат қилсалар эди, унда шоҳга ҳожат қолмас эди. Шоҳнинг вазифаси ана шу зид табиатли одамлар орасини желиштириш, адолат йўли билан ҳар кимга яраша муомала қилиш ва жамият тартибини сақлашдан иборатдир, дейди. Ана шундан кейин «Калила ва Димна» ҳикоялари бошланади. Қанчалик чуқур мазмунли ҳикоят, шундай эмасми?

Ёинки «Атлоқи Муҳсиний»да инсонга шараф келтирадиган поклик, имон, эътиқод, эзгулик сингари сифатларнинг аҳамиятини таъкидлаш баробарида девонхона тартиби, лашкар аҳлига муносабат, вазирлар ва амирлар, ҳокимларнинг сифати, атлоқи, ишлари ва ҳатто жосуслар, шоҳга хабар етказиб турувчи яширин хизмат кишиларининг хизматлари қандай бўлиши таҳлил қилиб берилади. Масалан, Кошифий шоҳ саройида хизмат қилувчи амир, ва вазирларнинг ўн иккита хизлатини санаб ўтади. Булардан бири — халқ аввал худонинг фармонида бўлиб, кейин подшо ва ҳокимлар хизматида бўлишига эришиш, иккинчидан, валенеъматининг берган неъматларини унутмаслик, неъмат ҳаққини унутган одам бадбахтдир, учинчидан унинг бутун ниятлари подшо ишининг равнақи томон қаратилган бўлсин, тўртинчидан, халқни подшога қарши қўзғатишга сабаб бўладиган ишларни қилмасин, бешинчидан, подшонинг кийиниши, қилиқларига тақлид қилмасин, олтинчидан, султондан содир бўладиган ва шаритатга хилоф бўлмаган ишларни мадҳ этсин, еттинчидан, ўз мизожи ва таъбига эмас, балки султон мизожи ва таъбига қараб иш қилсин, саккизинчидан, ўз мансаби ва шоҳга яқинлигидан мағрур бўлмасин, ўз ҳаддидан ошмасин. Тўққизинчидан, султон лашкарини доим тайёр сақласин, аҳли лашкарни порози қилмасин, ўнинчидан, мамлакат салоҳияти, омонлиги учун доимий равишда синалган айтоқчилар, хабарчилар сақлаб, улар ишини назорат қилиб турсин, ўн биринчидан, фақир мазлумлар доим султонга етказиб турсин, ҳар бир арзчининг арзидан шоҳни хабардор этсин, ўн иккинчидан, қўли остидагиларга зулм қилмасин, фуқаро амир бўлганда менга қандай муомала қиларди, деган андеша билан муомала қилсин.

Кошифийнинг ҳар бир асари олам-олам маънога эга бир хазинадир. Адиб умрининг асосий қисмини Хиротда ўтказди ва илму маърифат билан одамлар қалбини ёритиш пайида заҳмат чекди. У фиржий 910 йили (мелодий 1505 йил) вафот этади, қабри Хиротдadir. Уқувчилар диққатига ҳавола қилинган «Футууватномаи султоний» (бу асар номидаги «Султоний» ибораси подшооларга нисбатан айтилган гап бўлмасдан, жавонмардларнинг пири — раҳбарига нисбатан айтилгандир) асари Кошифийнинг тасаввуф ва футууват одоби, русумидан қанчалик чуқур хабар-

дор эканини кўрсатиб турибди. Фугувват — сажийлик, бетараз азгуликлар кўрсатиш удумидир. Кошифийнинг бошқа асарларида ҳам сазоват фақида фикрлаш жуда кўп: Алалхусус, «Рисолаи Хотамия» сажийликда донғи чиққан Хотам Тойи фақидаги афсоналардан тузилган. Халқимиз шундай хислатли одамларни севган, уларга эргашган. Зеро бу бизга ибратли бир мерос бўлиб қолиши керак.

Азиз ўқувчи! Қўлинеиздаги китоб Сизу бизга узоқ йиллар мобайнида ҳамдарад, маслаҳатгўй ва дастуруламал вазифасини ўтаса ажаб эмас:

ТАРЖИМОН

МУНДАРИЖА

Мардик дастури (Сўз боши ўрнида)	3
Футувватномаи султоний	6
Биринчи фасл. Ушбу илмнинг шарафи ҳақида	6
Иккинчи фасл. Бу илмнинг мавзуи ҳақида	7
Учинчи фасл. Футувватнинг моҳияти унинг дугавий ва истилоҳий маънолари ҳақида	7
Биринчи боб	9
Футувватнинг манбаъи, моҳияти, тариқат ва одоб ҳамда унинг руқнлари ҳақида	9
Биринчи фасл. Футувватнинг мазҳари (моҳияти) ва унинг одоби ҳақида	9
Иккинчи фасл. Тариқатнинг маъноси ва унга тегишли нарсалар ҳақида	13
Учинчи фасл. Тасаввуфнинг маъноси, унинг одоби ва руқнлари ҳақида	17
Тўртинчи фасл. Фақр ва унинг одобу арқони ҳақида	21
Иккинчи боб	22
Пиру муридлик ва шунга алоқали нарсалар тўғрисида	22
Биринчи фасл. Тариқатда комил-пирга эҳтиёж зару- рати ҳақида	22
Иккинчи фасл. Шайхликнинг шартлари тўғрисида	23
Учинчи фасл. Муриднинг одоби ва бунинг шартлари	25
Тўртинчи фасл. Мурид танлаш кайфияти (шартлари) ҳақида	28
Учинчи боб	28
Нақиб аҳд отаси ва шадд (вафо белбоғини боғловчи киши) ва шогирд билан шадд устозининг аҳдлашуви ва бунинг шартлари, руқнлари ҳақида	28
Биринчи фасл. Нақиб ҳақида	28
Иккинчи фасл. Аҳд отаси хусусида	29
Учинчи фасл. Аҳду вафо белбоғини боғловчи	29
Тўртинчи фасл. Шогирд тушишининг шарт-шароитлари	31

Бешинчи фасл. Шадд маъноси ва унга тааллуқли нарсалар ҳусуда	32
Олтинчи фасл. Шадднинг турлари ҳақида	33
Еттинчи фасл. Бел боғлаш далиллари хусусида	35
Саккизинчи фасл. Хуфий ҳалвоси ҳақида	35
Тўққизинчи фасл. Бел боғлаш маросимини тайёрлаш ҳақида	36
Ўнинчи фасл. Бел боғлашга тааллуқли ҳар хил маъ- нолар ва фойдалар ҳақида	37
Тўртинчи боб. Ҳирқа ва аҳли фақирнинг кийимлари, уни кийиш, кийдириш ва муридларга ҳирқа етказиш ва бунинг шартлари, одобу аркони баёнида	40
Биринчи фасл. Ҳирқа ҳақида	40
Иккинчи фасл. Ҳирқа кийиш баёнида	41
Учинчи фасл. Ҳирқа кийиш шартлари ҳақида	41
Тўртинчи фасл. Ҳирқа ранглари баёнида	44
Бешинчи фасл. Фақр аҳлининг хирқаси қайси матодан тикилиши баёнида	45
Олтинчи фасл. Ҳозирги замонда сўфийлар ва футувват аҳли киядиган либослар баёнида	45
Еттинчи фасл. Фақрлар ҳақида	45
Саккизинчи фасл. Сўфийлар ва дарвешларнинг бош кийимлари хусусида	46
Тўққизинчи фасл. Кулоҳ устидан боғланадиган нар- салар баёнида	46
Ўнинчи фасл. Кулоҳ ва кулоҳ устидан боғланадиган боғичларнинг ранги ҳақида	47
Ўн биринчи фасл. Сўфийлар ва дарвешларга таал- луқли жойнамоз, ридо, кафш, суҳбат камари, таъя пўс- таги каби нарсалар ва уларнинг маънолари ҳақида	48
Бешинчи боб	49
Тариқат аҳлининг одоби ҳақида	49
Биринчи фасл. Тариқат аҳлининг кўнгилни асраш ва етти аъзо: — кўз, қулоқ, тил, қорин, оғиз, қўл ва фарж (таносил аъзоси)ни сақлаш одоби ҳақида	49
Иккинчи фасл. Тариқат арбоби ёки уларнинг тоифа- ларининг одоби ҳақида	51
Учинчи фасл. Таъядорлар одоби ҳақида	55
Тўртинчи фасл. Таъяга кириш одоби ҳақида	56
Бешинчи фасл. Ўтириш одоби ҳақида	57
Олтинчи фасл. Суҳбат одоби ҳақида	57
Еттинчи фасл. Таом ейиш ва сув ичиш одоби ҳақида	59
Саккизинчи фасл. Кийим кийиш одоби ҳақида	61
Тўққизинчи фасл. Сафар қилиш одоби ҳақида	62

Унинчи фасл. Меҳмон кутиш одоби ҳақида	64
Ун биринчи фасл. Йўлда юриш одоби ҳақида	65
Ун иккинчи фасл. Салом бериш одоби ҳақида	66
Ун учинчи фасл. Биродарлар ҳақини адо этишнинг бошқа адаблари ҳақида	67
Ун тўртинчи фасл. Касбкор ва савдо-тижорат одоби ҳақида	69
Ун бешинчи фасл. Ходимлар (хизматкорлар) одоби ҳақида	71
Ун олтинчи фасл. Ҳар хил ишлар одоби ҳақида	72
Олтинчи боб	74
Биринчи фасл. Маърака ва унга тааллуқли нарсаларнинг маънолари ҳақида	74
Иккинчи фасл. Маърака тузувчи сўз аҳли ҳақида	76
Биринчи қисм. Маддоҳдар ва газалхонлар зикрида Саққо (мешқобчилар) ҳақида	76
Иккинчи қисм. Хоссагўйлар (доруфурушлар ва бистандозлар (кўргазмачилар) ҳақида	78
Учинчи қисм. Қиссахонлар ва афсона айтувчилар ҳақида	79
Учинчи фасл. Тамошо кўрсатувчи паҳлавонлар ҳақида	81
Биринчи қисм. Кураш тушувчилар ҳақида	82
Иккинчи қисм. Тошотарлар ҳақида	83
Учинчи қисм. Нова тортувчилар ҳақида	86
Бешинчи қисм. Ҳаммоллар ҳақида	86
Олтинчи қисм. Дорбозлар ҳақида	87
Еттинчи қисм. Кучини намоиш қилувчилар (зўргарлар) ҳақида	88
Тўртинчи фасл. Тамошо кўрсатувчи ўйин аҳли ҳақида, улар уч тоифадир: коса ўйновчилар, қўғирчоқбозлар ва соққабозлар	89
Биринчи қисм. Косабозлар ҳақида	91
Иккинчи қисм. Қўғирчоқбозлар баёнида	91
Учинчи қисм. Соққабозлар (хуққабозлар) аҳволи хусусида	92
Еттинчи боб	93
Биринчи фасл. Қабза маъносида ва қабза турлари шарҳи	93
Иккинчи фасл. Қилич қабзаси ҳақида	94
Учинчи фасл. Қалқон қабзаси ҳақида	96
Тўртинчи фасл. Гурзи қабзаси ҳақида	97
Бешинчи фасл. Уруш камони (ёйи) қабзаси ва унга тааллуқли нарсалар ҳақида	98
Олтинчи фасл. Тўқмоқ (ёғоч болға) қабзаси ҳақида	99
Еттинчи фасл. Пичоқ, болтача (қассоблик пичоғи) ва болта ҳақида	102
Муаллиф ҳақида икки ҳикоя	104

«ПАНДНОМА» туркумидан № 1
ҲУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙ
ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНИЙ
Ехуд ЖАВОНМАРДЛИК ТАРИҚАТИ
Ўзбек тилида

Нашр учун масъул: Бахтиёр Омон

Мусаввир: Осимхон Восихон
Тех. муҳаррир: Мирзиёд Олим
Мусахҳиҳ: Зироат Илҳом қизи

ИБ № 97

Теришга берилди 11.09.93. Босишга рухсат этилди 29.03.94. Бичиме 84×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 2. Юқори босма усулида босилди. Шартли босма табағи 6,0. Нашр табағи 5,6. 45 000 нусха. Буюртма № 347. Баҳоси келишилган нарҳда.

Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй. Шартнома № 7137.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси ҳузуридаги Тошкент китоб-журнал фабрикасида босилди. 700194. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1-уй.